

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XIX (1/2) 2010

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Saulius Ambrasas

Lietuvių kalbos institutas

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Alfred Bammesberger

Katholische Universität Eichstätt

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Inta Freimane

Latvijas Universitāte

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Baiba Kangere

Stockholms universitet

Simas Karaliūnas

Vytauto Didžiojo universitetas

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

*Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmija*

Nicole Nau

*Universytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Lembit Vaba

Tampereen yliopisto

Jānis Valdmans

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Lidija Leikuma (latviešu valoda), William R. Schmalstieg (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Lidija Leikuma (Latvian), William R. Schmalstieg (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2010

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

- Rima BACEVIČIŪTĒ
Fonetikos ypatybių pateikimas lietuvių tarminiuose žodynuose 5
- Anna FRĪDENBERGA
Daži putnu nosaukumi latviešu un lietuvišu valodā *Eiropas valodu atlanta*
materiālos 15
- Gintarė JUDŽENTYTĒ
Vietos prievieksmių semantinė struktūra Georgo Mancelio *Postilėje* (1654). 37
- Lidija LEIKUMA
Par dažiem Latgales latviešu folkloras pieraksta jautājumiem:
Lettische Volkslieder (1869) 53
- Ērika SAUSVERDE
Baltų kalbų mėžiaga žodyne *Svenska Akademiens ordbok* 71
- Edmunds TRUMPA
„Karte des lettischen Sprachgebiets“ (1881) –
pirmā latviešu valodas dialektu karte 79

Arhīvu materiāli – Archive Materials

- Hermanis BENDIKS
Latviešu valodas grafika un ortografija Padomju Savienībā
no 1920. līdz 1940. gadam 103

Hronika – Chronicle

- Two Conferences on Baltic Linguistics in Scandinavia –
Oslo (2009) and Stockholm (2010) (*Valgerður Bjarnadóttir*) 125
- Eindrücke von der Dritten internationalen Konferenz zur Lettgallistik in
Greifswald (2010) und danach (*Rainer Eckert*) 131
- The Future of Our Common *Balticitas* (*Pietro U. Dini*). 135
- Die 108. Konferenz des Baltistenkreises zu Berlin e.V. (*Rainer Eckert*) 138

Recenzijas – Reviews

Sarmīte Trūpa. *Diskurse um lettische Identitätsbildung im Lichte der systemisch-funktionalen Grammatik*. (Studien in Nordeuropäischer und baltischer Linguistik. Herausgegeben von Anneli Sarhima, Bd. 3). Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang, 2010. (*Pēteris Vanags*) 139

Jenny H. Larsson. *Nominal Compounds in Old Prussian*. Stockholm: Memento, 2010. (*Pēteris Vanags*) 145

In memoriam – Obituaries

Albertas Rosinas (1938–2010) (*Eglė Žilinskaitė, Aušra Kaikarytė*) 149

Saulius Ambrazas (1957–2010) (*Giedrius Subačius*) 153

Izdošanas principi – Publication Policy 156

FONETIKOS YPATYBIŲ PATEIKIMAS LIETUVIŲ TARMINIUOSE ŽODYNUOSE

Rima BACEVIČIŪTĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Lietuvoje iki šiol turime išleista 10 tarminių žodynų. Iš jų 9 skirti aukštaičių patarmėms, ir tik 1 – žemaičių. Daugiausia yra vakarų aukštaičių kauniškių žodynų: *Zietelos šnektos žodynas* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998); *Daukšių krašto žodynas* (Vilnius: Alma littera, 2002); *Zanavykų šnektos žodynas* 1–3 (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006), *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* 1–2 (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2009). Tris žodynus turi rytų aukštaičiai vilniškiai: *Lazūnų tarmės žodynas* (Vilnius: Mokslas, 1985); *Dieveniškiių šnektos žodynas* 1 (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005); *Kaltanėnų šnektos žodynas* (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009). Kelių patarmių išleista po vieną leidinį: pietų žemaičių varniškių *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas* (Vilnius: Mokslas, 1976); pietų aukštaičių *Druskininkų tarmės žodynas* (Vilnius: Mokslas, 1988); rytų aukštaičių kupiškėnų *Kupiškėnų žodynas* 1 (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007).

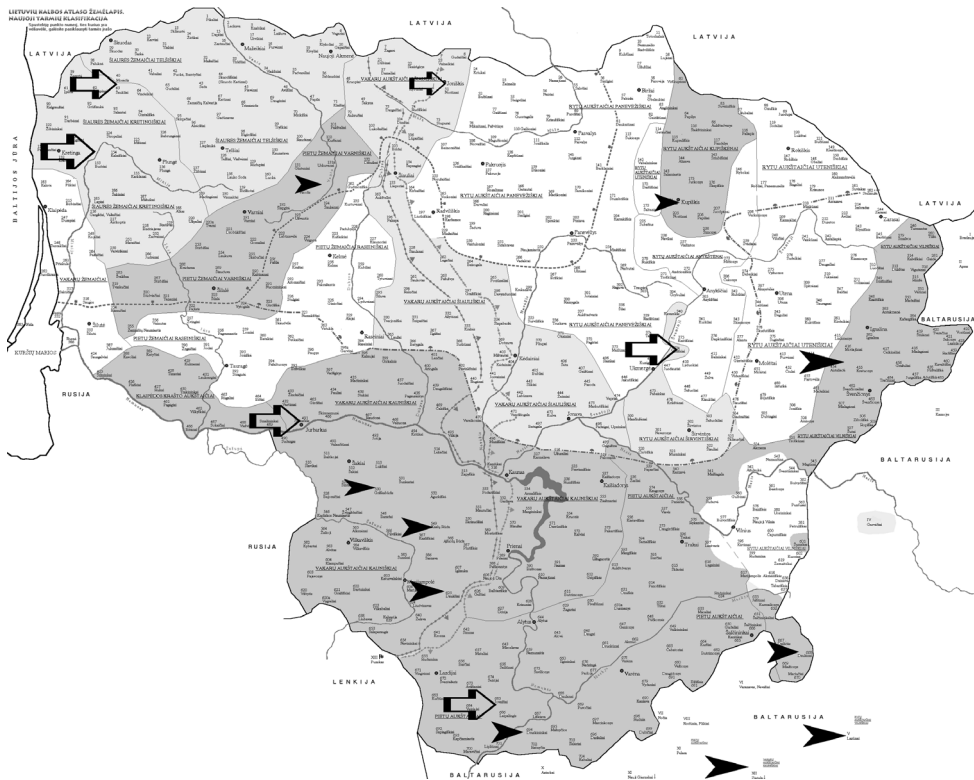
Šiuo metu rengiami: pietų aukštaičių *Pietinių pietų aukštaičių žodynas*; vakarų aukštaičių šiauliškių *Joniškio šnektos žodynas*; vakarų aukštaičių kauniškių *Jurbarko šnektos žodynas*; rytų aukštaičių širvintiškių *Vidiškių šnektos žodynas*; šiaurės žemaičių kretingiškių *Kretingiškių žodynas*; šiaurės žemaičių telšiškių *Mosėdžio šnektos žodynas*.

Taigi lietuvių tarminių žodynų geografija gana plati (žr. 1 pav.). Visai neturima ir kol kas nerengiama rytų aukštaičių panevėžiškių, uteniškių, anykštėnų, pietų žemaičių raseiniškių ir vakarų žemaičių žodynų.

Tarminių žodynų rengėjai, neišleisdami iš akių savo pagrindinio tikslo – leksikos, neišvengiamai susiduria su fonetikos pateikimo ir transkripcijos problemomis. Išskyla klausimas, kiek fonetikos ypatybių žodynuose palikti, kaip jas užrašyti. Lietuvių tarminė leksikografija jau suformavusi žodynų rengimo principus, tačiau garsų transkripcijos įvairovė juose gana didelė. Šio straipsnio **tikslas** – apžvelgti įvairių patarmių žodynų transkripciją, palyginti, kaip išsamiai juose pateikta fonetikos ypatybių, kiek jos atspindi tikrąjį šnektų vaizdą, ir pabandyti nusakyti tarminių žodynų fonetikos ypatybių pateikimo principus.

2. Daugelio žodynų patarmėse rašoma, kad medžiaga pateikta *supaprastinta apibendrinta fonetine transkripcija*. Iš visų žodynų išsiskiria tik DkŽ¹, kur

¹ Čia ir toliau vartojami žodynų sutrumpinimai pateikti straipsnio gale.

1 pav. *Lietuvių tarminių žodynų geografija*

(tamsesne spalva ir rodyklėmis ➤ pažymėtos patarmės, iš kurių žodynų išleista, šviesesne spalva ir rodyklėmis ⇨ – patarmės, iš kurių žodynai dar tik rengiami).

sakiniai pateikti visai netranskribuoti. Jame fonetikos ypatybių atspindėta tiek, kiek buvo galima perteikti bendrinės kalbos rašmenimis, pvz.: *ailė* ‘eilė’, *kylt* ‘kilti’, *zūikis* ‘zuikis’, *(v)uodegà* ‘uodega’, *tà(v)o* ‘tavo’, *okietys* ‘vokietis’, *(j)ieva* ‘ieva’, *baksuotis* ‘boksuotis’ ir kt. Panaši situacija LzŽ, kur taip pat rašyti beveik tik su bendrine kalba sutampantys rašmenys, įsivesta tik keletas papildomų raidžių – *l*, *yl* bei apostrofo žymimas priebalsių minkštumas, pvz.: *kiaulė* ‘kiaulė’, *motulų* ‘motulė’; *jáujosyñi* ‘jaujose’; *adgaļ* ‘atgal’. Iš bendro tarminių žodynų vaizdo išsiskiria ir DvŽ. Jame iš įvairių šaltinių atėjusioje medžiagoje palikta labai įvairi ir sudėtinga transkripcija. Šių trijų žodynų fonetikos pateikimo principai toliau straipsnyje nebus aptariami.

Kituose žodynuose pateiktą minėtąją transkripcijos apibūdinimą ir galima būtų laikyti svarbiausiu lietuvių tarminių žodynų fonetikos pateikimo principu.

Juo atsisakoma žymėti kai kurias mažiau svarbias ypatybes, o tos, kurios žymimos, pateikiamos labai apibendrintai, t. y. unifikuotos pagal iš anksto tyrėjų susidarytą programą. Dažniausiai nurodomos ir šio neišsamos žymėjimo priežastys: taip elgiamasi dėl techninių kliūčių, spaustuvės turimų ženklų apribojimo, dėl to, kad medžiaga rašyta iš klausos, o ne šifruota iš magnetofono, kad rinkta daugelio užrašytojų per ilgą laiką ir t.t. Vis dėlto, net ir rengjamas laikantis panašių principų, tų pačių ypatybių žymėjimas žodynuose įvairuoja. Toliau išsamiau apžvelgsime žodynuose pateikiamą tarmių fonetikos vaizdą.

3. Tarminių žodinių rengėjai dažniausiai stengiasi atspindėti skiriamąsias tarmių ypatybes. Kaip žinome, dabartinėje klasifikacijoje lietuvių tarmės skirstomos pagal daugelį vokalizmo požymių (plačiau žr. Zinkevičius 1994; Girdenis, Zinkevičius 2000 [1966]: 54; LKTCh 26, 29–33, 195–204). Pagrindiniai tarmių skirtumai randami daugelyje žodinių:

- a) kirčiuotų kamieno *ie*, *uo* tarimas (atskiriami žemaičiai ir aukštaičiai, žemaičiai skirstomi smulkiau į pietų, šiaurės ir vakarų patarmes); pvz.: *apsišlúti?* ‘apsišluoti’, *nebmigúos* ‘nebemiegos’, *dīndaržie* ‘diendaržyje’, *úgu* ‘uogų’ (DnŽ);
- b) nosinės kilmės balsių *a*, *ę* ir dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* tarimas (aukštaičiai skirstomi į vakarų, pietų ir rytų patarmes; pietų žemaičiai – į raseiniškiaus ir varniškiaus); pvz.: *dōnti* ‘dantyje’, *úndenc* ‘vandens’ (DnŽ); *pusi* ‘puse’, *prisdėjrs* ‘prisdėjęs’, *bažnīcu*. ‘bažnyčią’ (DvŽ); *búl’bų* ‘bulbą, t. y. bulvę’, *tavi* ‘tave’, *runkàs* ‘rankas’ (LzŽ); *gīrtu*. ‘girtą’, *suvé.ji*. ‘suėję’, *rujka.m* ‘rankomis’, *pažú.ndæ.s* ‘pažandės’ (KltŽ); *druskù* ‘druska’, *su bú.lvi* ‘su bulve’ (KpŽ).

4. Labai svarbi tarmių fonetikos ypatybė – balsių kiekybė. Nekirčiuotuose skiemenyse, ypač galūnėse, ilguosius balsius trumpina daugelis lietuvių tarmių, ypač šiaurinės šnektos (Zinkevičius 1966: 115–121; 1994: 99–101; LKA 2: žemėl. Nr. 32, 34, 38, 40, 43, 47, 49, 50, 51). Pateikiant bet kokią tarminę medžiagą, balsių kiekybę žymėti būtina daugelyje pozicijų, jeigu norima parodyti bent apytikrę šnektos vokalizmo sistemą. Tarminiuose žodynuose ši ypatybė taip pat dažniausiai žymima, tik ne visuose vienodai išsamiai. Galima išskirti du žymėjimo variantus.

Išsamusis variantas – žymima visų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių bei dvigarsių dėmenų kiekybė. Išsamiausi šiuo atžvilgiu yra DnŽ ir DrskŽ, pvz.: *gívi.bì* ‘gyvybė’, *užá.uks* ‘užaugęs’, *vaĩ.stų* ‘vaistų’, *ĩmtė* ‘imti’ (DnŽ); *bé.kc* ‘bėgti’, *prā.šo.si* ‘prašosi’, *sá.rgu*. ‘sargą’, *ař.cimu*. ‘artimą’, *p’autuwaĩ.s* ‘pjautuvais’ (DrskŽ). Kituose žodynuose žymima tik ilgųjų balsių ir tvirtapradžių dvigarsių pirmojo dėmens kiekybė, o tvirtagališkai kirčiuotų dvigarsių antrųjų dėmenų

² Pavyzdžiuose iš žodinių visur palikta originali transkripcija.

pailgėjimas nežymimas, laikomas savaime suprantamu reiškiniu. Tuomet nežymimas ir tvirtagalės priegaidės variantus – tęstinę, vidurinę, kirstinę – turinčių dvigarsių dėmenų ilgumas. Taip elgiamasi ZnŽ, KzRŽ, KpŽ, KltŽ, pvz.: *prašor* ‘prašo’, *nākti*. ‘naktį’, *gė.rt* ‘gerti’, *bāigė* ‘baigė’ (ZnŽ); *priž'urėjo* ‘prižiūrėjo’, *ká.ndə's* ‘kandės’, *ailė's* ‘eilės’, (KzRŽ); *mú.ista.s* ‘muistosi’, *mefgōtė*. ‘mergiotė’, *spakaīnei* ‘spakiniai, t. y. ramiai’, *darbai* ‘darbai’ (KltŽ); *śrklas* ‘arklas’, *dė.gi.dav.* ‘degindavo’, *lauk.* ‘lauko’, *senəũ* ‘seniau’ (KpŽ).

Supaprastintas variantas – kirčiuotų balsių ir dvigarsių dėmenų ilgumas nežymimas, manant, kad jų kiekybę rodo priegaidės ženklas. Šį variantą pasirinko ZtŽ rengėjai – jame žymimas tik nekirčiuotų balsių ilgumas, pvz.: *vīna* ‘vieną’, *kárôæ* ‘karvė’, *árklī* ‘arklį’, *gru.dukùs* ‘grūdukus’, *kárôu*. ‘karvių’; bet plg.: *arklīs* ‘arklys’, *kāla* ‘kala’, *kaīpas* ‘kampus’. ZtŽ išvis atsisakytą žymėti prigimtinių ilgųjų *é*, *o* ilgumą – kirčiuoti jie visur esti ilgi, o nekirčiuoti svyruoja nuo ilgųjų iki pusilgių ar visai trumpų, tačiau tai neatspindima, tik aptarta fonetikos skyriuje įvade. Pvz.: *géré* ‘gėrė’, *šākės* ‘šakės’, *séd'inė* ‘sėdynė’, *dáro* ‘darbo’, *káinos* ‘kainos’, *tvorà* ‘tvora’.

Tarminiuose žodynuose balsių kiekybė dažnai pateikta apibendrintai, neatsižvelgiama į nekirčiuotų galūnių (daug kur ir kamieno) balsių trumpinimo atvejus. Realios šnektų padėties neatitikimas ypač pastebimas vakarų aukštaičių kauniškių žodynuose – ZnŽ ir KzRŽ.

Dialektologiniai šaltiniai aprašo vakarų aukštaičių kauniškių patarmę kaip labai nevienalytę, išraižytą ryškių izofonijų (LKA 2: žemėl. Nr. 9, 11, 15, 20, 28, 32, 38, 47, 49, 106 ir kt.; Salys 1992: 102–103; Zinkevičius 1994: 27–34; LKTCh 37–44). Ryškiausia fonetikos ypatybė, dalijanti kauniškius beveik per pusę į šiaurinę ir pietinę dalį, – nekirčiuotų galūnių tarimas. Šiaurinėje dalyje bendrinės kalbos ilguosius balsius *-q*, *-ę*, *-o*, *-ė* nekirčiuotose atvirosiose galūnėse sistemingai atliepia trumpieji balsiai. Pietinėje dalyje balsiai trumpinami menkliau, galūnėse dažniausiai išlaikoma balsių kiekybinė opozicija.

Minėtieji kauniškių žodynai yra iš gana skirtingų patarmės vietų: KzRŽ priklauso pietinės dalies kàpsų plotui, o ZnŽ apima pereinamąsias šnektas tarp pietinės ir šiaurinės dalies. KzRŽ rengėjai balsių trumpėjimo visiškai neatspindi, nekirčiuotose pozicijose apibendrintai rašomi ilgieji balsiai, pvz.: *aus'uk'ur* ‘ausiukių, t. y. žagarėlių’, *skān'ors* ‘skanios’, *sá.ulę* ‘saulė’, *kīta* ‘kitą’, *gēlę* ‘gėlę’, *ritė* ‘rytė’, *paž'urėk* ‘pažiūrėk’.

ZnŽ ilgųjų balsių trumpinimą neišvengiamai teko žymėti. Žodyne išskirti šiauriniai zanavykai, trumpinantys nekirčiuotas galūnes, ir pietiniai, jų netrumpinantys. Iš pirmojo ploto užrašytuose sakiniuose nekirčiuotų atvirųjų galūnių ilgieji balsiai žymimi pusilgiais, pvz.: *āntaus'u*. ‘antasių’, *āki*. ‘akį’, *mā'ta*. ‘metą’, *sulīndə*. ‘sulindė’. Vietoj balsių *-ė*, *-o* rašomi dėsningi šnektos atliepiniai *-i*, *-u*, tik nežymimas jų atvirumas, pvz.: *gaspadīni* ‘gaspadinė, t. y. šeimininkė’, *ušīldi* ‘užšildė’; *kəbdavu* ‘kepavo’, *ážuolu* ‘ąžuolo’. Uždarosiose

galūnėse ilgumas žymimas nevienodai. Balsiai *ū, y, ę* jose laikomi pusilgiais, pvz.: *grāžū.s* ‘gražūs’, *āki.s* ‘akys’, *pė.rkītre.s* ‘perkytrės, t. y. išgudrėjęs’. Tačiau *ė, o* uždariosiose galūnėse laikomi trumpaisiais ir pakitusios kokybės – mažesnio įtempimo bei atviresniais *ę, o*, pvz.: *laukīņes* ‘laukinės’, *akėč’os* ‘akėčios’, *sīņos* ‘sienos’. Antrajame plote visose nekirčiuotose galūnėse rašomi ilgieji balsiai, pvz.: *āntin’u* ‘antinių’, *līgurs* ‘lygūs’, *ānti* ‘antį’, *dūris* ‘durys’, *mīrē* ‘mirė’, *statinūķes* ‘statinukės’, *būvo* ‘buvo’, *drūsksos* ‘druskos’, *āntra* ‘antrą’, *ēīle* ‘eilė’. Nekirčiuotuose kamieno skiemenyse visur žymimi ilgieji balsiai, pvz.: *gīvāēt* ‘gyventi’, *kaiminūr* ‘kaimynų’, *anūkūs* ‘anūkus’, *dobilāi* ‘dobilai’, *posmēlis* ‘posmelis’, *tēvūks* ‘tėvukas’, *abgrēbōm* ‘apgrėbom, t. y. apgrāibom’.

Taigi žodyne stengtasi bent iš dalies atspindėti nekirčiuotų galūnių trumpinimą, tačiau tenka pripažinti, kad jis labai apibendrintas, neatitinka šnektų tikrovės. Pietinėje Šakių rajono dalyje, kuri ZnŽ pavadinta šiauriniais zanavykais, balsiai *-q, ę* sistemingai trumpinami iki trumpųjų *a, e* tiek atviresiose, tiek uždariosiose galūnėse, pvz.: *rā.ņ.ka* ‘ranką’, *mergā.ī.tē* ‘mergaitę’, *nuvažē.vēs* ‘nuvažiāvęs’. Tik *-ų, -į* iš tikrųjų dažniau tariami pusilgiai. Balsiai *o, é* uždariosiose galūnėse dažniausiai išlieka pusilgiai, pvz.: *šā.kę.s* ‘šākės’, *kā.ŗvę.s* ‘kārvės’, *rā.ņ.ko.s* ‘raņkos’. Tikrovės visiškai neatitinka ir žodyne randami sutrumpėję balsiai vietininko linksnio formose, pvz.: *bālu* ‘baloje’, *āñti* ‘antyje, t. y. užantyje’. Sutrumpėjusių vietininkų formų antrinėse galūnėse pietinėse veliuniškių šnektose visuomet tariami ilgieji balsiai, neretai jie dar pabrėžiami šalutiniu kirčiu, pvz.: *’pīe.vó* ‘pīevoje’, *’pū.sę* ‘pūsėje’ (plačiau apie galūnių balsių kiekybę žr. Bacevičiūtė 2004: 150–153).

5. Tarminiuose žodynuose žymimi bent jau ryškiausiai kokybiniai balsių variantai, nors apskritai kokybė atspindima dar mažiau negu kiekybė. Dažniausiai sutinkamas balsio *e* atvirisis variantas, žymimas *æ*. Balsis *e* pasižymi ryškiais poziciniais variantais beveik visose tarmėse ir bendrinėje kalboje (LKA 2: žemėl. Nr. 11, 12; Pakerys 2003). Daugelyje žodynų atvirisis *æ* apibendrintai rašomas prieš kietąjį priebalsį ir žodžio gale, pvz.: *māŗģos* ‘mergos’, *nēlāikæ.s* ‘nelaikęs’ (ZnŽ), *vā.rda* ‘verda’, *parduotūvæ* ‘parduotuvę’ (KzRŽ), *gi.væ.na* ‘gyvena’, *silkinæ.s* ‘silkinės’ (KltŽ); *nækō.ks* ‘nekoks’, *žūrvæ* ‘žiūri’ (KpŽ). ZtŽ žodyne šis ženklas dar dažnesnis, nes, kaip aptarta įvade (ZtŽ 28), šnektejo atvirisis *æ* vartojamas ir prieš kietąjį, ir prieš minkštąjį priebalsį, pvz.: *d’æga* ‘dega’, *m’ed’ælei* ‘medeliai’, *k’ėik’ė* ‘keikė’, *mælnīča* ‘melnyčia, t. y. malūnas’. Kokybiniai šio balsio variantai nežymimi DrskŽ ir DnŽ, čia visais atvejais rašomas paprastas *e*.

Žodynuose žymimas priešakinių balsių užpakalėjimas po kietųjų priebalsių, kartais ir žodžio pradžioje. Jis būdingas rytinėms Lietuvos tarmėms, kietinančioms junginius *le, lė*, kartais ir junginius su kitais priebalsiais (Zinkevičius 1966: 158–165; 1994: 51–53; LKTCh 30). Dažniausiai suužpakalėję balsiai žymimi *ε, ę (<e, é)* ir *ы (<y, į, i)*, pvz.: *é.sc* ‘ėsti’, *ε.rūkas* ‘ėriukas’ (DrskŽ);

'plė̄.ši.t' 'plėšyti', *kæũlbi*. 'kiaulė', *kumalbi* 'kumele' (KpŽ); *velė̄jæ*. 'velėjo', *na.rė̄* 'norėjo', *skaralbi* 'skarele' (KltŽ); *žolē* 'žolė', *lė̄k'ē* 'lėkė' (ZtŽ). DrskŽ kietinamuose junginiuose *le*, *lė* žymimas tik kietasis *l*, specialūs balsių ženklai nevartojami, pvz.: *krīžak'eli*. 'kryžkelė', *āglė.m* 'eglėm'.

Balsio *a* supriešakėjimas po minkštųjų priebalsių žymimas gana nevienodai. Kai kuriuose žodynuose supriešakėjusiu laikomas tiek atskiras balsis *a*, tiek dvibalsių dėmuo. Rašoma *æ* (prieš kietąjį priebalsį) arba *e* (prieš minkštąjį), pvz.: *grīēbæ* 'griebia', *kæũlę* 'kiaulė', *arklēis* 'arkliais' (ZnŽ); *kelǣs* 'kelias', *pasakæũ* 'pasakiau', *nævaž'uojemi* 'nevažiuojami', (KzRŽ); *rēkæ* 'reikia', *t.kēs* 'tokias', *bjæuras'tis* 'bjaurastis', *arklēi* 'arkliai' (KpŽ). Kitur *a*, *ai* laikomi supriešakėjusiais, bet dvibalsio *au* pirmasis dėmuo žymimas tik akomoduotu *ā* arba visai nekeičiamas, pvz.: *mōčæ* 'močia', *kraujæis* 'kraujais', *kraujalakei* 'kraujalakai', bet *baisā.usæ* 'baisiausia', *pamačāũ* 'pamačiau', *bijōjāũ* 'bijojau' (KltŽ); *kēlēs* 'kelias', *īkīrīeje* 'īkyrėjo', *nelēngvė̄* 'nelengviai, t. y. nelengvai', *vīeje* 'vėjai', bet *jāugalę* 'jaugalį, t.y. jauagalį', *jaũ.ki* 'jauki' (DnŽ). ZtŽ *a*, *au* paliekami nesupriešakėję, bet *ai* > *ei*, pvz.: *p'īrk'a* 'pirkią', *k'aulā* 'kiaulė', bet *rug'eī* 'rugiai', *asōbn'eī* 'asobniai, t. y. atskirai'. DrskŽ visais atvejais paliktas *a*, pvz.: *žarjās* 'žarijas', *lā'ka* 'lekią', *il'g'āũ*. 'ilgiau', *kailin'ai* 'kailiniai'.

Kitos, subtilesnės, balsių kokybės ypatybės žodynuose randamos daug rečiau. DnŽ, kuris transkripcijos atžvilgiu bene išsamiausias, nuosekliai žymimas balsių *i*, *u* atvirumas ar plėtėjimas iki *e*, *o*, pvz.: *sutikā.u* 'sutikau', *šērdēs* 'širdis', *gōbuos* 'gubos'. Atvirieji *i*, *u* vartojami ir kitose lietuvių tarmėse, ypač zanavykų šnektose (plačiau žr. Bacevičiūtė 2004: 189–197), tačiau kituose žodynuose jie nežymimi. Beveik visose tarmėse sutinkama balsio *a* redukcija nekirčiuotuose skiemenyse, tvirtagaliuose ir nekirčiuotuose dvigarsiuose, tačiau redukuotas *a* pažymėtas tik KltŽ, pvz.: *raikæ* 'reikia', *mæ.tais* 'metais', *næ.žai* 'niežai', *vařgas* 'vargas'.

6. Iš priebalsių fonetinių požymių dažniausiai tarminiuose žodynuose žymimas minkštumas. Ši ypatybė žymima nevienodai, bet šnektų ypatybės atspindėtos gana neblogai. Įvairuoja žymėjimo ženklai: minkštumas žymimas lankeliu (DnŽ, KltŽ), apostrofu ' (DrskŽ, KzRŽ, ZtŽ), modifikuotu apostrofu ' (KpŽ, ZnŽ). Žemaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių šnektose, kur minkštumo–kietumo koreliacija labiau susijusi su balsių eile, įprasta minkštumą žymėti tik tiesiogiai prieš užpakalinės eilės balsius: pvz.: *pēnkū* 'penkių', *viēlāũ*. 'vėliau' (DnŽ); *ōbl'u* 'oblių', *tr'obū* 'trobų' (KzRŽ); *skrandž'ū* 'skrandžiu', *žmon'ūr* 'žmonių' (ZnŽ). Kituose žodynuose dar papildomai žymimas priebalsių samplaikų ar galinių priebalsių minkštumas: *iš'tim'pi*. 'ištempė', *až'mir's't* 'užmiršti' (KpŽ); *sirkšū* 'sirgsiu', *veřp'i* 'verpti' (KltŽ). Kai minkštumo–kietumo santykis sudėtingesnis, paprastai rytinės Lietuvos dalies tarmėse, žymimas visų priebalsių minkštumas, nepažymėti laikomi

kietaisiais, pvz.: *san'es'n'i* 'senesni', *rikšt'i* 'rykšte' (DrskŽ), *šėšaz'd'æšim* 'šešiasdešimt', *ankšt'i* 'ankšti' (ZtŽ).

Kietasis *l* junginiuose *lė, lį, li < lę, le* rašomas tik DrskŽ, pvz.: *džidelė* 'didelė', *aī.li* 'eilę' (DrskŽ); kitur priebalsio kietumas atspindimas po jo einančių balsių ženklais.

Dzūkuojančiose tarmėse žodynuose nuosekliai žymimas dzūkavimas, pvz.: *v'eř.kc* 'verkti', *mėdzis* 'medis' (DrskŽ), *vałžė* 'valdžia', *nakčū* 'nakčia' (KltŽ). DrskŽ tose šnektose, kur turimi, simboliiais *ś, ź* žymimi tarpiniai garsai tarp *s, z* ir *š, ž*, pvz.: *às* 'aš', *śiėnas* 'šienas'.

Žodynuose žymima priebalsių asimiliacija. Visų sistemingai ji žymima žodžio viduje, žodžių sandūroje žymėjimas šiek tiek įvairuoja. Daugelyje žodynų asimiliacija fiksuojama to paties fonologinio žodžio ribose (klitiko ir ortotoninio žodžio sandūroje), kai kur laikomasi nuomonės, kad priebalsiai derinami ir tarp savarankiškų žodžių, pvz.: *mad gi'vulėi* 'mat gyvuliai' (KpŽ); *kaz būs* 'kas bus', *kat aīna* 'kad eina' (KzRŽ); *kāb gruobėle* 'kaip grobeliai', *túokez būva* 'tokios buvo' (DnŽ). ZtŽ išorinės sandūros vietoje asimiliacija nežymima, pvz.: *kàs gad'ina* 'kas gadina', *t'ep d'ėga* 'taip dega'.

Ne visų žodynų rengėjai žymi nosinio *n* gomurinį variantą *ŋ*, dažniau rašoma, pvz.: *aplunktė* 'aplankčiai, t.y. rogių balžienai' (DnŽ), *paršingà* 'paršinga' (DrskŽ), *ārdangalas* 'apdangalas' (KzRŽ), *āūkšteninki* 'aukštelninki' (ZnŽ), *banke* 'banke' (ZtŽ); rečiau – *pakuįka* 'pakanka' (KpŽ), *lunkaī* 'lankai' (KltŽ).

Nenuosekliai žymimos afrikatos, daugelyje žodynų rašoma *dž, dz*, pvz.: *džėūksmo* 'džiaugsmo' (ZnŽ), *dzukū* 'dzūku' (KzRŽ), *džūsta* 'džiūsta' (ZtŽ), *apsī.džėuge* 'apsidžiaugė' (KpŽ), *dzovà* 'džiova' (DrskŽ), *džīrkšt* 'džirkšti' (DnŽ); tik KltŽ – *ż, 3*, pvz.: *sużū.vus* 'sudžiūvus'.

7. Tarmių prozodijos ypatybių pateikimas ir sakinio skaidos ženklai žodynuose irgi įvairuoja.

Visuose žodynuose stengiamasi atspindėti tarmines kirčiavimo ypatybes (tokias, kaip kirčio atitaurkumą, pvz.: *aikštīē* 'aikštė', *gerà* 'gera', *rāgikēs* 'ragikes, t.y. rogutes' (DnŽ)), priegaidės ir jų variantus. Vartojami v i d u r i n ė s (trumpojo skiemens ženklas arba cirkumflekso variantas), t ė s t i n ė s, k i r s t i n ė s (abu cirkumflekso variantai) ir l a u ž t i n ė s (akūto variantas) priegaidžių ženklai, pvz.: *dra.bīnėi* 'drobiniai', *netaduós* 'neatiduos' (KltŽ); *užū.pkali* 'užpakalį', *tašai* 'tašai' (KpŽ); *pasėsmā* 'pasėsims', *viėlau* 'vėliau' (DnŽ); *paskūi* 'paskui', *isigāndė* 'išsigandę' (ZnŽ).

Nevienodai žodynuose elgiamasi su klitikais, jie ir jungiami lankeliu prie kirčiuotų žodžių, ir rašomi atskirai, pvz.: *in.stà.la* 'in stalo, t.y. ant stalo', *kai.vė.rdu* 'kai verdu' (KltŽ); *čė.kel'ūs* 'čia kelius', *tu.duob'ūr* 'tų duobių' (ZnŽ); *tik.surikaū* 'tik surikau', *po.píeva* 'po pievą' (KzRŽ); *pà.aš.tuonæs* 'po aštuonias', iš *v.dag.ś.s* 'iš uodegos' (KpŽ); *tai.pas'ikul'am* 'tai pasikuliam', *kat.tu*

man'è ‘kad tu mane’ (ZtŽ); *ir l'igón'in'è.n* ‘ir į ligoninę’, *per trobàs* ‘per trobas’ (DrskŽ); *ę mäs* ‘ir mes’, *ne štokà* ‘ne štuka, t. y. ne juokai’ (DnŽ).

Nevisai vienodai žymimos sintagmų ribos ir sakinio pabaiga. Dažniausiai žodynuose sakinio viduje vartojamas ženklas | pabaigoje – || arba nieko nerašoma, pvz.: *pripærka* | *búrdava*. | *tévas paišé.łu*. | *knġgu*. || ‘priperka, būdavo, tėvas pieštukų, knygų’ (KltŽ); *t'i tok'à žāmé*. | *marklā po. l'ietui* || ‘ten tokia žemė, markla, t.y. purvynas, po lietaus’ (DrskŽ); *tu'rejæu aš 'všku*. | *senæú á.sam tu'reji*. | *gė.raz dó.iktas* ‘turėjau aš ožką, seniau esam turėję, geras daiktas’ (KpŽ); *medġnga katġlġ* | *žúrkez gērā gáuda* ‘medinga, t.y. gerai medžiojanti, katelė, žiurkes gerai gaudu’ (DnŽ); *jiėdu jæu teġp nusigi'væ'no* | *ka næsúduræ gālo su galú* ‘jiedu jau taip nusigyveno, kad nesuduria galo su galu’ (KzRŽ); *kai tik izġirsti cignāla*. | *i trá.ukis i pākrašti*. ‘kai tik išgirsti signalą, ir traukis į pakraštį’ (ZnŽ). ZtŽ sakinio viduje rašomi skyrybos ženklai, pabaigoje ženklas |, pvz.: *aš árkl'us pagan'isu, vánd'en'o atn'ešù* | ‘aš arklus paganysiu, vandens atnešiu’.

8. Išvados. Kaip parodė transkripcijos analizė, dauguma lietuvių tarminių žodynų parengti pagal panašų principą, kurį galima pavadinti *supaprastintos apibendrintos transkripcijos principu*.

Daugelyje žodynų pateikiamos svarbiausios (skiriamosios) šnektų ypatybės, t. y. transkripcija atspindimas fonemų inventorius, tačiau dalis fonemų variantų, ypač subtilesnių, į žodynus paprastai nepatenka. Dažnai neatspindimi ir konkrečios šnektos fonetinių ypatybių svyravimai, pateikiamas apibendrintas, suvienodintas vaizdas, transkribuojama ne pagal garso įrašus, o pagal sistemą – taip, kaip „turi būti tariama“. Šiuo atžvilgiu žodynų pavyzdžiai labai skiriasi nuo tarminių tekstų rinkinių, kuriuos leidžiant pastaraisiais metais susiklostė tradicija kaip galima tiksliau perteikti visas šnektos fonetikos ypatybes, laikantis natūraliosios fonologijos principų.

Išsamiausias ir tiksliausias transkripcijos požiūriu atrodo V. Vitkausko *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Jame gana išsamiai atspindėti šnektose egzistuojantys fonemų variantai, prozodijos ypatybės, stengtasi užfiksuoti įvairių šnektų fonetinių sistemų skirtynes. Neveltui autorius, aptardamas tarminių žodynų sudarymo principus, yra rašęs, jog „tarmių fonetikos ir kitų ypatybių nepaisymas nėra nė vieno tarminio žodyno gera ypatybė ir sektinas bruožas, nes tuomet žodyno uždavinys darosi beveik vien tik parodyti kokio nors termė vartojamo žodžio geografiją“ (Vitkauskas 1970: 166–167). Šio principo derėtą neišleisti iš akių visų tarminių žodynų rengėjams ir ateityje.

Šaltiniai

DkŽ = Vitas Labutis. *Daukšų krašto žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2002.

DnŽ = Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1976.

- DrskŽ = Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- DvŽ = *Dieveniškų šnektos žodynas 1*, A–M. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- KltŽ = Angelė Vilutytė. *Kaltanėnų šnektos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- KpŽ = Klementina Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- KzRŽ = Aldonas Pupkis. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 1–2*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2009.
- LzŽ = Jonas Petrauskas, Aloyzas Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1985.
- ZnŽ = *Zanavykų šnektos žodynas 1–3*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006.
- ZtŽ = Aloyzas Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Literatūra

- Bacevičiūtė, Rima. 2004. *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Girdenis, Aleksas, Zigmąs Zinkevičius. 2000 [1966]. *Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos*. Aleksas Girdenis. *Kalbotyros darbai 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kazlauskienė, Asta. 1998. *Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių kiekybė* (daktaro disertacija, rankraštis). Kaunas: Kauno Vytauto Didžiojo universitetas.
- LKA 2 = *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKTCh = *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- Markevičienė, Žaneta. 2001. *Aukštaičių tarmių tekstai 2*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pakerys, Antanas. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- Salys, Antanas. 1992. *Raštai 4: Lietuvių kalbos tarmės*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- Vitkauskas, Vytautas. 1970. *Tarmiųjų žodynų tipai ir sudarymo principai*. *LTSR MA darbai. A Serija, 2* (33).
- Zinkevičius, Zigmąs. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmąs. 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rima Bacevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva
rima.baceviciute@lki.lt

KOPSAVILKUMS

Fonētisko įpatnību atspoguļojums lietuviešu izlokšņu vārdnīcās

Rima BACEVIČIŪTĒ

Rakstā aplūkota lietuviešu izlokšņu vārdnīcās lietotā fonētiskā transkripcija. Līdz šim ir izdotas pavisam desmit izlokšņu vārdnīcas – deviņas no augštaišu un tikai viena no žemaišu izlokšņu areāla.

Lai gan fonētisko īpatnību atspoguļojums izlokšņu vārdnīcās ir diezgan atšķirīgs, lielākā daļa no tām balstās uz līdzīga principa, ko varētu saukt par *vienkāršotas un vispārinātas transkripcijas principu*.

Sekojošajam principam, lielākā daļa vārdnīcu sniedz tikai būtiskākās izlokšņu iezīmes, proti, transkripcija atspoguļo fonēmu inventāru, taču daļa fonēmu variantu, īpaši ar sīkākām atšķirībām, vārdnīcās nav atrodamas. Arī izlokšņu fonētisko iezīmju svārstības bieži vien vārdnīcās nav atspoguļotas. Transkripcija ir dota vispārinātā un unificētā veidā – balstoties uz principa „kā tas ir jāizrunā”; nevis teksts transkribēts tieši no skaņu ieraksta.

Visizsmeļošākā un visprecīzākā no transkripcijas viedokļa ir V. Vitkauskas vārdnīca *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Tajā diezgan pilnīgi fiksēti izlokšņu fonēmu varianti, prosodiskās iezīmes, kā arī mēģināts parādīt atšķirības dažādu izlokšņu fonētiskajās sistēmās.

SUMMARY

Principles of Recording Phonetic Features in Lithuanian Dialect Dictionaries

Rima BACEVIČIŪTĒ

The article discusses the transcription used in Lithuanian dialect dictionaries. So far, in Lithuania 10 dialect dictionaries have been published, nine on different *Aukštaičiai* dialects and only one on a *Žemaičiai* dialect.

Although the presentation of phonetic features in dialect dictionaries is quite varied, most of them are based on similar principles, which can be called a *simplified and summarized transcription principle*.

Under this principle, most dictionaries give the most important (distinguishing) features of dialects, namely, the transcription reflects the phonemic inventory, but some of the phonemic variations, especially subtle ones, usually cannot be found in these dictionaries. Fluctuations of particular dialect phonetic features are frequently not reflected either. Texts are presented in a generalized, unified manner, not transcribed directly from the sound recordings, but in accordance with the system – as “*it should be pronounced*”.

V. Vitkauskas’ *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas* is likely to be the most comprehensive and accurate in transcription. It covers quite completely the existing phonemic variants of the dialects, prosodic features and attempts to capture the differences in phonetic systems of various dialects.

DAŽI PUTNU NOSAUKUMI LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODĀ EIROPAS VALODU ATLANTA MATERIĀLOS

Anna FRĪDENBERGA
Latvijas Universitātes
Baltu valodniecības katedra

1. Ievads

Lingvistisko atlantu veidošana ir valodas izpētes metode, kurai baltu valodu pētnieki, sākot ar 20. gs. otro pusi, pievērs pastiprinātu uzmanību. Šobrīd kā Latvijas un Lietuvas zinātnieku kopdarbs noris darbs pie *Baltu valodu atlanta* projekta, tas balstās uz „Latviešu valodas dialektu atlanta. Leksika“ (LVDA 1999), „Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika“ (LKA 1977) un *Eiropas valodu atlanta* (EVA) 1. (leksikas) aptaujas (ELA1A 1977) atbilžu materiāliem, kas tiek papildināti ar dažādu vārdnīcu, atsevišķu monogrāfiju un dialektu kartotēku dotumiem. 2009. gadā iznāca „Baltu valodu atlants. Prospekts“ (BVA 2009), pašlaik tiek izstrādāts atlanta 1. sējums. Pēdējos gados par *Baltu valodu atlanta* ideju, projekta tapšanas gaitu un norisi, materiālu klasifikācijas un karšu komentēšanas principiem, kā arī sastatāmo vārdu etimoloģijas problēmām ir izdotas vairākas publikācijas (piem., Stafecka, Trumpa 2006: 119–130; 2008: 10–23; Mikulēniene, Stafecka 2008: 133–149; Ambrasas 2010: 95–104; Leskauskaitē, Mikulēniene 2010: 57–71; Stafecka 2010a: 37–55), nolasīti referāti zinātniskajās konferencēs (piem., Stafecka 2009: 44–45; 2010b: 172–173; Ambrasas, Leskauskaitē 2010: 11; Mikulēniene 2010: 116–117; Mikulēniene, Stafecka 2010: 118–119).

Šis raksts, kas varētu papildināt minētās publikācijas, ir daļa no maģistra darba „Baltu valodu kopējie leksikas areāli Eiropas valodu atlanta materiālos“ (Frīdenberga 2010), kas aizstāvēts Latvijas Universitātē 2010. gadā. Maģistra darbā salīdzināta latviešu un lietuviešu valodas leksika trijās tematiskajās grupās, bet šim rakstam izvēlēta viena darba nodaļa – putnu nosaukumi. Par avotu rakstam tika izmantoti *Eiropas valodu atlanta* (*Atlas Linguarum Europae*) projekta materiāli – atbildes uz EVA 1. (leksikas) aptaujas (sadaļa A.4.2., skat. ELA1A 1977: 22–24) jautājumiem (EVA materiāli glabājas LU Latviešu valodas institūtā un Lietuviešu valodas institūtā).

Eiropas valodu atlants ir starptautisks projekts, kas aizsākās 20. gadsimta 70. gados, latviešu dialektologi šajā projektā piedalās kopš 1977. gada. Tajā latviešu un lietuviešu valodas izloksnēm ir vienota, vēl kopš Padomju Savienības laikiem pieņemta numerācija. Atbilstoši teritorijas platībai latviešu valoda atlantā ir pārstāvēta ar 36 izloksnēm. Izloksnes ir izvēlētas vienmērīgi

no visas Latvijas teritorijas tā, lai tās pārstāvētu dialektus un galvenās izlokšņu grupas (Laumane 1984: 40). Lietuviešu valoda pārstāvēta ar 42 apdzīvotām vietām. Jau 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā tika paveikts darba pirmais posms – savākti un apstrādāti leksikas programmas materiāli, t. i., gatavotas atbildes uz 546 jautājumiem. Šai programmā ir ietverti jautājumi par dzīvo un nedzīvo dabu, par cilvēku, tā darbu, materiālo un garīgo kultūru.

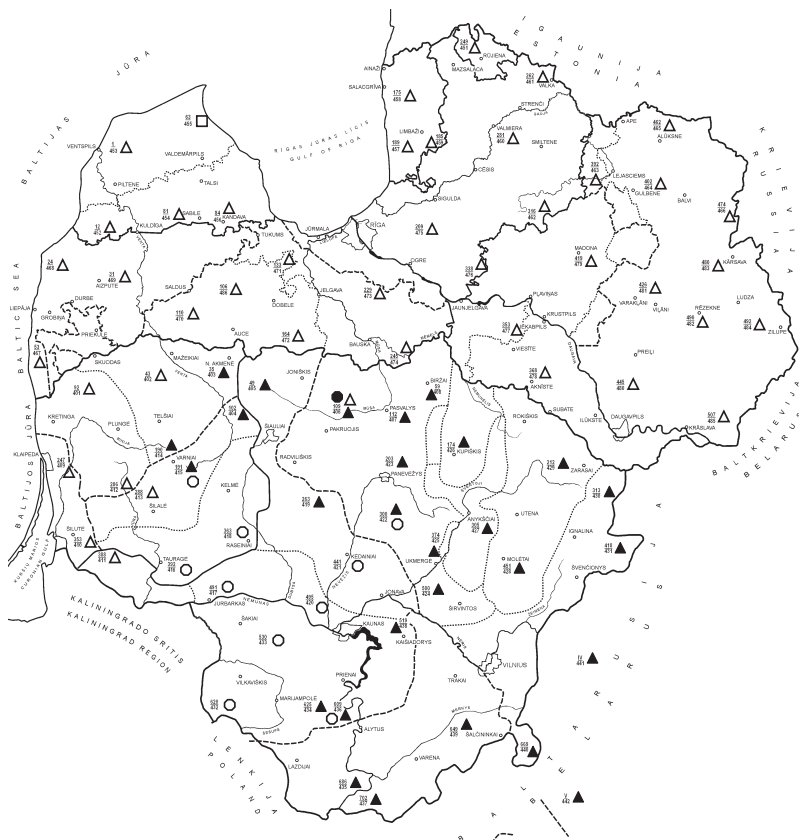
Eiropas valodu atlanta projekta materiāli ir vērtīgs avots latviešu un lietuviešu valodas leksikas salīdzināšanai, jo atlanta Leksikas aptaujai ir vienota programma, kas šāda veida salīdzinošiem pētījumiem ir pats svarīgākais. Aptaujā diezgan plaša jautājumu grupa saistīta ar dzīvniekiem – tajā ietverti mājdzīvnieku, lauku un mežu dzīvnieku, putnu, kukaiņu, mājlopu un citu dzīvnieku jēdzieni. Leksikas aptaujā ir tematiskā grupa „Putni“, kurā ietilpst vairāki vispārīgi jēdzieni – *putns, knābis, spārns, spalva* – un vairāki putnu nosaukumi, piemēram, *dadzītis, dzeguze, cīrulis, irbe, lakstīgala* u. c. Putnu nosaukumi ietverti arī tematiskajā grupā „Putnu kūts un putni“, kur ietilpst tādas reālijas kā *vistu kūts, uola*, kā arī mājputnu nosaukumi *gailis, vista, zuoss*, arī *baluodis* u. c. Tā kā mērķis bija aplūkot kopējo leksiku latviešu un lietuviešu valodā, tad netika izvēlēti vārdi, kuriem nav kopēju leksēmu latviešu un lietuviešu valodā konkrētās reālijas apzīmēšanai. Tādi ir, piemēram, nosaukumi la. *spalva* un lie. *plūnksna*, la. *putns* un lie. *paūkštis*. Ir arī tādi putni, kuriem latviešu un lietuviešu valodā ir viens nosaukums (jeb vienādas cilmes leksēmas) un veidojas viens kopējs areāls, piemēram, la. *dadzītis* un lie. *dagilis*, la. *dzeguze* un lie. *gegužē, gegūtē*, la. *vista* un lie. *vištā*, arī nosaukums la. *spārns* un lie. *spařnas*.

Rakstā aplūkoti septiņi putnu nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā – *cīrulis, irbe, stārķis, pīle, pīļtēviņš, zuoss, baluodis*, kā arī divi ar putniem saistīti vispārīgi jēdzieni *knābis* un *uola*. Uzzīmētas kartes, atspoguļojot vienā kartē vienu jautājumu, t. i., visus vienas reālijas vai jēdziena nosaukumus latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs, kas pārstāvētas *Eiropas valodu atlanta* kartotēkā. Rakstā konstatēts, kurās latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs tiek lietotas vienādas leksēmas, un noteikts, vai veidojas kopējs leksikas areāls. Dažas (piem., *cīruļa, stārķa, baloža* un *pīļtēviņa* nosaukumu) kartes un to komentārus var salīdzināt ar jau publicētajiem materiāliem (skat. LKA 1977: 145–146, 149, 151–152, 73., 76. un 79. karte; Stafecka, Trumpa 2008: 17–18, 21, 5., 6. un 9. karte; BVA 2009: 94–103, 149, 151, 153). Tā kā rakstā izmantoti vienīgi EVA avoti, tikai *stārķa* nosaukumu izplatības raksturojums līdzinās ar publicēto izdevumā „Baltu valodu atlants. Prospekts“ (BVA 2009: 99–103, 153), tomēr rakstā ir norādīts vairāk leksēmu. Citos gadījumos *Baltu valodu atlanta* prospekta materiāls vairāk balstīts uz „Latviešu valodas dialektu atlanta. Leksika“ un (vai) „Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika“ materiāla, tādēļ nosaukumu izplatība (it īpaši areālā nomalēs) ar EVA fiksēto var īsti nesakrist.

2. Materiāla analīze

2.1. cīrulis (*Alauda arvensis*)

EVA 1. aptaujas 112. jautājums (skat. 1. karti, sal. LKA 1977: 151–152, 79. karte; Stafecka, Trumpa 2008: 17, 5. karte; BVA 2009: 94–96, 151).

1. karte. Cīruļa nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 112. jautājums)

- △ la. *cīrulis*
lie. *cyrulys, cyrulis*
- la. *cīrvelis*
- ▲ lie. *vieversys, voversys, voversēlis, vieversiuks un varianti*
- lie. *vyturys, vyturiukas, vyturēlis, vutyrēlis*
- lie. *čiviriukas*

cīrulis ir latviešu literārās valodas vārds (sal. lie. apv. *cūrulis*, *cyrulỹs*). Parasti uzskata, ka vārda pamatā ir skaņu atdarinājums: *čir!*, *čirināt!* un *čiv!* *čivināt!*; kontaminējot abu skaņu verbu atvasinājumus, varēja izveidoties apvidvārdi *cīroulis*, *cīrvel(i)s*. Taču par *cīruli* nesaka, ka tas čirina vai čivina: *cīrulis* vītero, trillina, arī ļirina (ME IV: 236, 541, 646). Tās pašas cilmes kā *vīterot* (lie. *vyturiuoti*) ir lie. *vyturỹs* ‘cīrulis’; iespējams, ka arī latviešu valodā ir bijis līdzīgs *cīruļa* nosaukums.

Lietuviešu valodā *cīruļa* nosaukumu *vyturỹs* varēja ietekmēt arī lie. *výti* ‘griezt, vīt’ putna spārnu kustību raksturošanai; sal. la. *vitrināt* ‘cilāt, vēcināt’. Tātad šā nosaukuma forma varēja izveidoties, saplūstot diviem valodā izteiktiem putna raksturojumiem. Vārda *cīrulis* pamatā var būt arī tā kustību raksturojums. ide. **kei-* : **kī-* ‘iekustināt, kustēties’. Ar šās saknes atvasinājumiem vairākās valodās izsaka ātras, straujas kustības: *cīruli*m raksturīga ļoti strauja pacelšanās, kā arī ātras spārnu kustības gaisā (Karulis 1992 I: 181).

Lielākajā daļā Latvijas izlokšņu lieto apzīmējumu *cīrulis*. Daudzās augšzemnieku izloksnēs lieto intonatīvo variantu *cīrulis*, Lazdonā – *cīrulis*. Sastopams arī variants *cīrvelis* (Dundaga).

Lietuviešu valodā *cīruļa* apzīmēšanai lieto vairākus vārdus. Visizplatītākais nosaukums ir *vieversỹs*, sal. prūšu *werwirsis*. Tas ir tikai lietuviešu un prūšu valodai raksturīgs, onomatopoētiskas cilmes vārds, lie. *vieversỹs* atrodams K. Sirvīda vārdnīcas pirmajā izdevumā (Sabaliauskas 1990: 152). Sastopami arī dažādi šā nosaukuma varianti: *vievirsỹs* (Padvarēli, Kuršēni), *vievoursỹs*, *jievursỹs* (Ģervēči), *voversỹs* – galvenokārt austrumaukštaišu izloksnēs, *vieversīukas* (Pašušve, Taujēni, Molēti), *voversīukas* (Mančušēni, Anīkšči, Dusetas), *vieversēlis* (Miežone), *voversēlis* (Mančušēni, Dusetas, Palomene), *vieversēlis* (Mielagēni), *vieversāitis*, *voversāitis* (Lazūni).

Cīruļa apzīmēšanai lieto arī nosaukumu *vyturỹs* (Varņi, Stragute, Jurbarka, Ramīgala, Griškabūde, Balbierišķi), kas arī visdrīzāk ir onomatopoētiskas cilmes, sal. la. *vīturuōt* (Fraenkel 1965 II: 1269). Sastopami arī varianti *vyturiukas* (Vilkija, Josvaiņi, Vištītis, Vīgreļi), *vyturēlis* (Josvaiņi), *outyrēlis* (Vidukle).

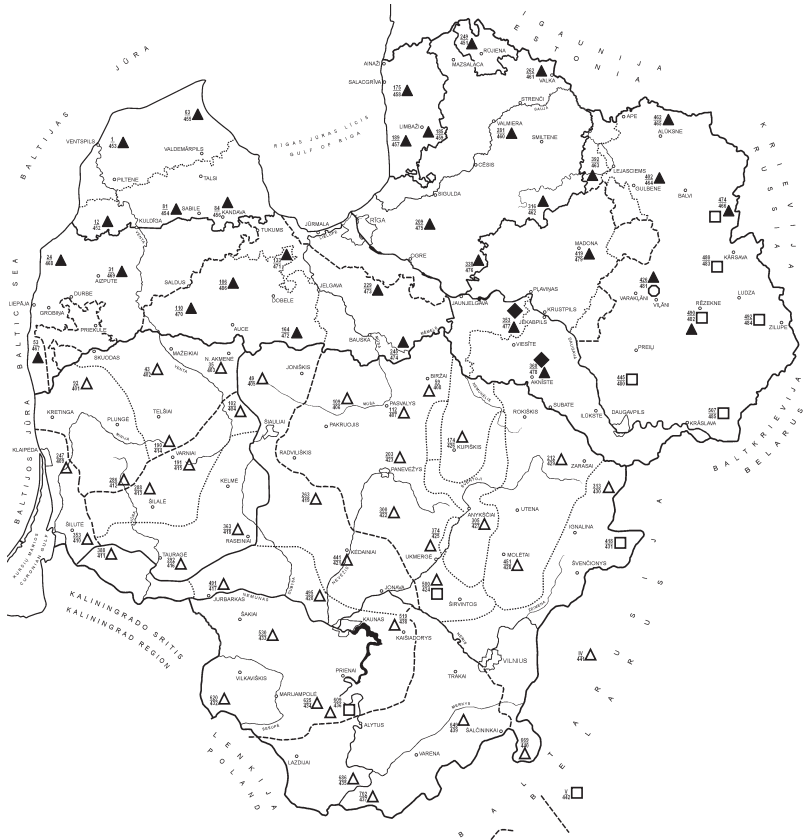
Žemaišu dialekta izloksnēs diezgan plaši lieto nosaukumu *cyrulỹs* (Šilute, Kavoļi, Judrēni, Kvēdarna), arī *cūrulis* (Grūšlauke, Seda, Megučoņi, Dumpji), kas lietuviešu valodā nonācis no latviešu vai kuršu valodas (ME I: 391–392). Tas veido kopēju leksikas areālu ar latviešu *cīrulis* un variantiem.

Cīruļa apzīmēšanai sastopams arī nosaukums *čiviriukas* (Megučoņi).

Kopēju leksikas areālu veido la. *cīrulis*, kas izplatīts visā Latvijā, un lie. *cyrulỹs*, *cūrulis*, kas sastopams žemaišu dialekta izloksnēs (sal. BVA 2009: 151).

2.2. irbe (*Perdix perdix*)

EVA 1. aptaujas 113. jautājums (skat. 2. karti).

2. karte. Irbes nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 113. jautājums)

- ▲ la. *irbe, jirbe*
- △ lie. *kurapka, kurepka, krapka*
- la. *kurapatka*
lie. *kurapatka, kurapotka*
- ◆ la. *kuratiņa, kurtiņa*
- la. *meža vīstēna*

Forma *irbe* < *irube* < **rirube*; *ierube* < **rierube* (ME I: 708). Vārds ir tās pašas cilmes kā *rubenis*, ar daļēju saknes reduplikāciju. Pēc cita uzskata (Būga),

vārds saistāms ar la. *raibs* vai (Bernekērs, Pokornijs, Trautmanis) ar grieķu *orphnós* ‘tumšs’ no ide. **ereb(h)-* tumši sārtu, brūnu toņu apzīmēšanai (Karulis 1992 I: 344).

Šajā jautājumā aplūkotā vistveidīgo putna latīniskais nosaukums ir *Perdix perdix*, ko ornitologi sauc par laukirbi. Lietuviešu valodā to sauc *kurapka*, kā arī izlokšnēs sastopami dažādi varianti. Savukārt ar lietuviešu valodā sastopamo nosaukumu *jerubė*, apv. *irbė* (sal. la. *irbe*, arī zviedru *järpe*) tiek apzīmēts cits putns – *Bonasia bonasia*, ko latviešu valodā ornitoloģijā dēvē par mežirbi.

Latviešu valodā nosaukums *irbe* sastopams visās lībiskā dialekta un vidus dialekta izlokšnēs, daļā augšzemnieku dialekta izlokšņū. Sastopami intonatīvie varianti *irbe* un *irbe*. Aknīstē reģistrēts variants *īrbe*. Varakļānos šī putna apzīmēšanai lieto nosaukumu *meža visteņa*. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izlokšnēs kompaktā areālā sastopams aizguvums *kurapatka* (sal. krievu *kyponamka*), savukārt sēliskajās izlokšnēs sastopami nosaukumi *kura-tiņa* (Aknīste) un *kūrtiņa* (Sunākste), kas ir hibrīdi no krievu *кyра* ‘vista’.

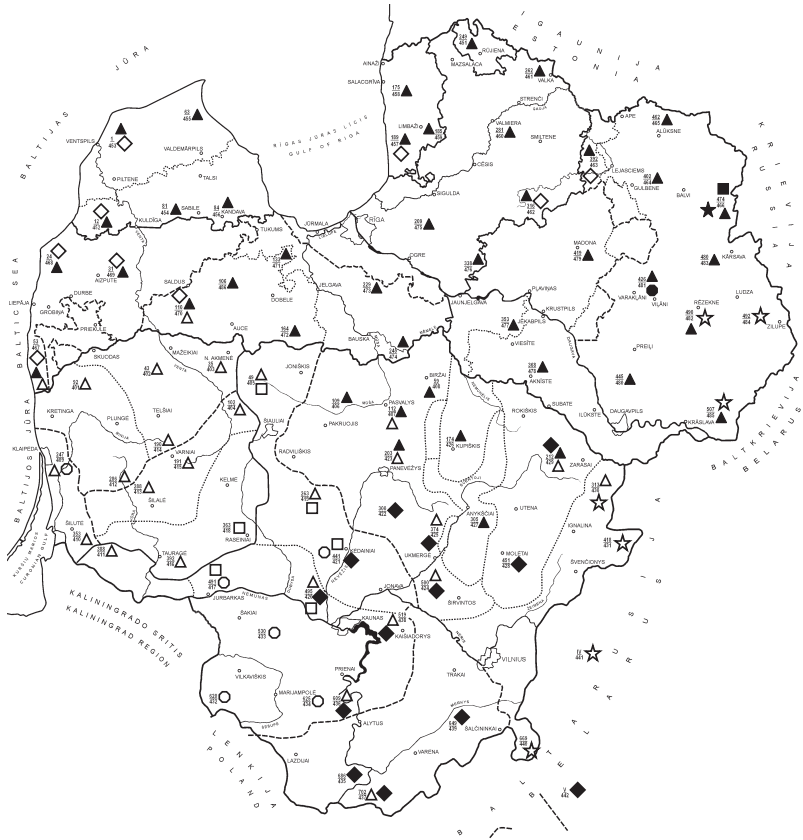
Lietuviešu literārajā valodā un lielākajā daļā izlokšņū šo putnu apzīmē ar nosaukumu *kurapkà*, sal. ukraiņu *kyponka*, *kypinka*. Lietuviešu valodā šis putna nosaukums varēja nokļūt arī caur baltkrievu valodu. Šis slāviskās cilmes vārds saistāms ar krievu *кyра* ‘vista’ u. c. Lie. *kurapkà* lietota 16.–17. gadsimta rakstos (Sabaliauskas 1990: 235). Šilutē sastopams nosaukums *kurepkà*, Dūkštā – *krapkà*. Vairākās izlokšnēs (Mančušēni, Mielaģēni, Balbierišķi) lieto nosaukumu *kurapatkà*, sal. bkr. *kypanamka*, krievu *kyponamka*, arī la. *kurapatka*, Lazūnos – *kurapotkà*.

Kopējā leksika ir slāvisms la. *kurapatka* Latgales dienvidaustrumdaļā un lie. *kurapatka*, *kurapotka* Lietuvas austrumdaļā.

2.3. stārķis (*Ciconia ciconia*)

EVA 1. aptaujas 117. jautājums (skat. 3. karti, sal. LVDA 1999: 96–98, 36. karte; Stafecka, Trumpa 2008: 18, 6. karte; BVA 2009: 99–103, 153).

Nosaukums *stārķis* izlokšnēs sastopams diezgan plaši, taču nekur neveido kādu īpaši zīmīgu areālu; par literārās valodas vārdu kļuvis tikai 20. gadsimta sākumā. Vairākiem novadiem raksturīgāki ir šī nosaukuma citi fonētiski vai morfoloģiski varianti. Zemgalē un Vidzemē samērā plaši izplatīti vārdi *starķis* un *starks* (līdz ar lie. *stařkas*, *stařkus* < viduslejasvācu *stork*) ar dažādiem intonatīvajiem variantiem – *stařķis*, *stārķis*, *stařķis* un *stařks*, *stařks*, *stařks*. Ziemeļkurzemē lieto nosaukumu *stořķis*, galvenokārt zemgaliskajās izlokšnēs – *stārķis*, Sunākstē – *stārķis*, *stārgs*. Vidzemes vidiē un austrumos sastopams nosaukums *stařka*, *stārka*, Sinolē – *stařka*. Latgales rietumdaļā un Augšzemē – *stařks*, *stařks*. Zālītē reģistrētais nosaukums *tařks* ir radies fonētiski – lībiskā izrunā – no vārda *starks* vai arī saistāms ar verbu *tařš(k)ināt* (LVDA 1999: 96).

3. karte. Stārķa nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 117. jautājums)

▲ la. <i>stārķis, starks, štarks un varianti</i>	◆ lie. <i>busilas, buselas</i>
lie. <i>starkas, starkus</i>	● la. <i>žugure</i>
☆ la. <i>bačjens</i>	★ la. <i>žūrejs</i>
lie. <i>bacionas, bacėnas</i>	
△ la. <i>gandr</i>	
lie. <i>gandras</i>	
■ la. <i>kaļests</i>	
◇ la. <i>svētēlis, svētputns un varianti</i>	
○ lie. <i>garnys</i>	
□ lie. <i>gužutis, gužas</i>	

Kompaktā areālā Kurzemē lieto nosaukumu *svētelis* (pazīstams arī Zemgalē un Vidzemē), rakstu avotos sastopams kopš 17. gadsimta, reģistrēti varianti *svētelis* (Sinole), *svētēlis* (Nīca). Alsungā lieto nosaukumu *svētputns*, retāk sastopami nosaukumi *svētainis* (Kursīši), *svētulis* (Venta).

Kurzemes dienvidos gar Lietuvas robežu (Nīca, Kursīši) lieto nosaukumu *gañdrs* < lie. *gañdras* (ME I: 599); iespējams, kursisms, sastopams 17. gadsimta rakstu avotos ar norādi par izplatību Kurzemē. Nosaukuma areāls mūsdienās sašaurinājies.

Rietumlatgalē (Varakļāni) sastop nosaukumu *žugure* (fiksēts jau 17. gadsimta rakstu avotos). Šķilbēnos reģistrēts nosaukums *žūrējs*.

Latgalē izplatīts slāvisms *bacjens* un tā varianti (< bkr. *бацян, боцян*, poļu *bocian*). Reģistrēti arī sporādiski nosaukumi, piemēram, Šķilbēnos *kaļests* (sal. krievu apv. *kalist*).

Latviešu valodas dialektu atlantā minēti arī šādi stārķa nosaukumi: *àists*, *kļikūns*, *poļaks*, *kaļusts*, *sveñtelis*, *svēteklis*, *svētnesis*, *svēts putns*, *štarķis*, *tāks*, u. c. (LVDA 1999: 96–98).

Lietuviešu valodā lielākajā izlokšņu daļā stārķi apzīmē ar nosaukumu *gañdras*. No lietuviešu valodas tas aizgūts Kurzemes dienviddaļas izlokšnēs. Turienes *gañdris* vai *gañdrs* veido kopēju leksikas areālu ar lie. *gañdras*.

Lie. *gañdras* tiek salīdzināts arī ar vācu izlokšnēs sastopamo *ganter* ‘zostēviņš’, *gander* (Fraenkel 1962 I: 133). Iespējams, ka tāds putna nosaukums bijis arī prūšiem: pastāv uzskats, ka Elbingas vārdnīcīņas 716. vārds *gandams* ir labojams par *gandrus* (Endzelīns 1982 IV(2): 216). Tad šis nosaukums baltu valodās varētu būt arī savas, onomatopoētiskas cilmes vārds, sal. slovēņu *gondrāti* ‘ņurdēt, rūkt’. Lie. *gañdras* atrodams 18. gadsimta Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcās, tur arī forma *gandrys* (Sabaliauskas 1990: 261).

Sastopami arī stārķa apzīmējumi *garnys* (Dumpji, Jurbarka, Josvaiņi, Vištītis, Vīgreļi, Griškabūde, Daukši), *gužūtis* (Jurbarka, Vidukle, Pašušve, Vilkija, Josvaiņi), *gūžas* (Šaķīna).

Austrumaukštaišu izlokšnēs sastopams nosaukums *stařkas* (Megučoņi, Pasvale, Obelauķi, Piņava, Kupišķi), kā arī *stařkus* (Kupišķi, Anīkšči, Dusetas), kas veido kopēju leksikas areālu ar latviešu *stārķis*.

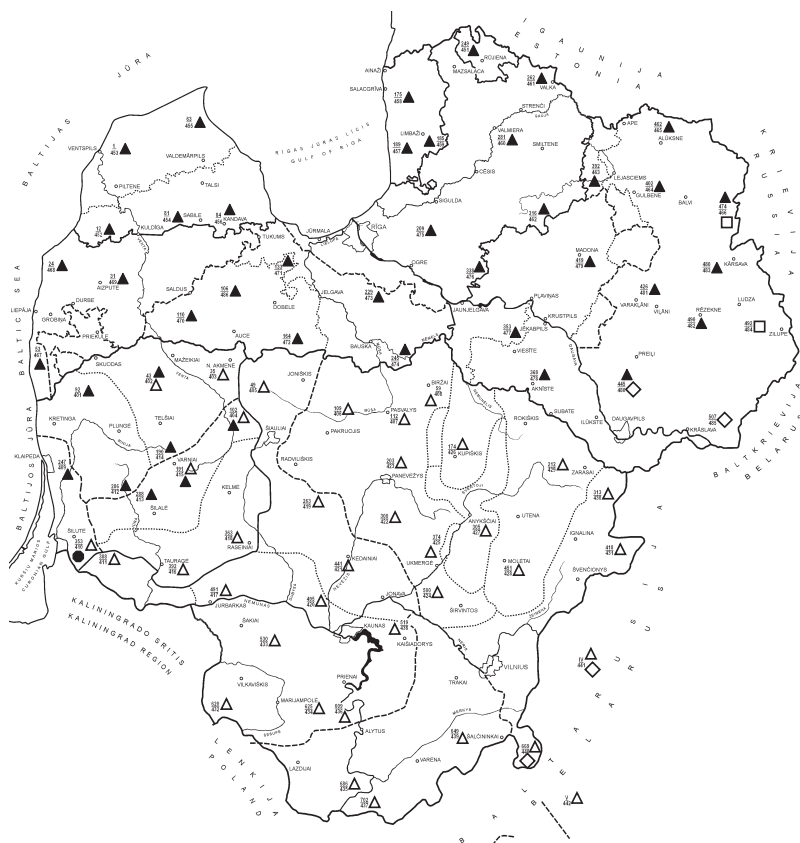
Aukštaišu dialektā stārķa apzīmēšanai plaši lieto nosaukumu *būsilas*, sal. bkr. *бysel*. Sastopams arī variants *būselas* (Ramīgala, Lazūni).

Tāpat kā Latgalē arī lietuviešu valodas izlokšnēs sastopams stārķa nosaukums *baciōnas* (Dūkšta, Mielāģēni), sal. poļu *bocian*, kā arī *bacēnas* (Miežone, Ģervēči).

Kopēju leksikas areālu veido la. *stārķis*, kas izplatīts visā Latvijas teritorijā, un lie. *stařkas*, *stařkus*, kas sastopams austrumaukštaišu izlokšnēs pie Latvijas robežas; la. *gañdrs* Kurzemes dienviddaļas izlokšnēs un lie. *gañdras*, kas sastopams lielākajā daļā Lietuvas izlokšņu; slāvu cilmes nosaukums la. *bacjens* Latgalē un lie. *baciōnas* pie Baltkrievijas robežas (sal. BVA 2009: 153).

2.4. pīle (*Anas*)

EVA 1. aptaujas 118. jautājums (skat. 4. karti).

4. karte. Pīles nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 118. jautājums)

- ▲ la. *pīle*
lie. *pylė*
- la. *raudīve, rauduve*
- ◇ la. *kačka*
lie. *kačka*
- △ lie. *antis, antē*
- lie. *pranka*

pīle ir latviešu literārās valodas vārds, sal. lie. apv. *pȳlē*. Vārda pamatā ir skaņu atdarinājums, kas lietots pīļu pievilināšanai (kas savukārt atdarina putna balss skaņas); ide. **pī-* (ar reduplikāciju **pīp-*), kas attiecināts uz dažādiem putniem – bulg. *пиле* ‘cālēns, putnēns’, serbhorvātu *pīle* ‘cālēns’, slovēņu *pīpa* ‘vista’, grieķu *pīpos* ‘jauns putns’.

Iespējams, ka latviešu *pīle* no izloksnēm vispārināts valodā un aizstājis formu no baltu **antis* (lie. *ántis* ‘pīle’), kas izzudusi. Lejasvācu *pīle* vienādā skanējuma dēļ varēja ietekmēt vārda izplatīšanos un nostabilizēšanos. Vēl 17. un 18. gadsimtā vārds *pīle* gan lietots tikai mājas pīļu apzīmēšanai. Daži autori uzskata vārdu *pīle* par tiešu aizguvumu no lejasvācu valodas (Karulis 1992 II: 48).

Lielākajā daļā latviešu valodas izlokšņu lieto nosaukumu *pīle*. Lībiskā dialekta un vidus dialekta izloksnēs galvenokārt sastopams intonatīvais variants *pīle*, augšzemnieku izloksnēs – *pīle*, Lazdonā – *pīle*. Tikai dažās augšzemnieku dialekta izloksnēs ir sastopami citi pīles apzīmējumi. Šķilbēnos un Pildā lieto nosaukumu *rāudive*, savukārt Stāmerienā sastopams tā variants *rāuduve*.

Kalupē un Skaistā pīles apzīmēšanai lieto polonismu *kačka*.

Lietuviešu literārajā valodā un daudzās izloksnēs pīles apzīmēšanai lieto nosaukumu *ántis*. Tas pieder pie ide. kopējās leksikas, sal. prūšu *antis*, senkrievu *умы*, krievu *умка*, bkr. *ууб*, sanskrita *ātiḥ* ‘tāds ūdensputns’, latīņu *anas*, ģen. *anatis*, *anitis*, senaugšvācu *anut* (Fraenkel 1962 I: 11–12). Latviešu valodā tāpat kā daļā slāvu valodu šis nosaukums nav saglabājies. Lie. *antis* (forma *untis*) atrodama K. Sirvīda vārdnīcas pirmajā izdevumā (Sabaliauskas 1990: 27). Ļoti daudzās izloksnēs sastopams arī variants *ántē*.

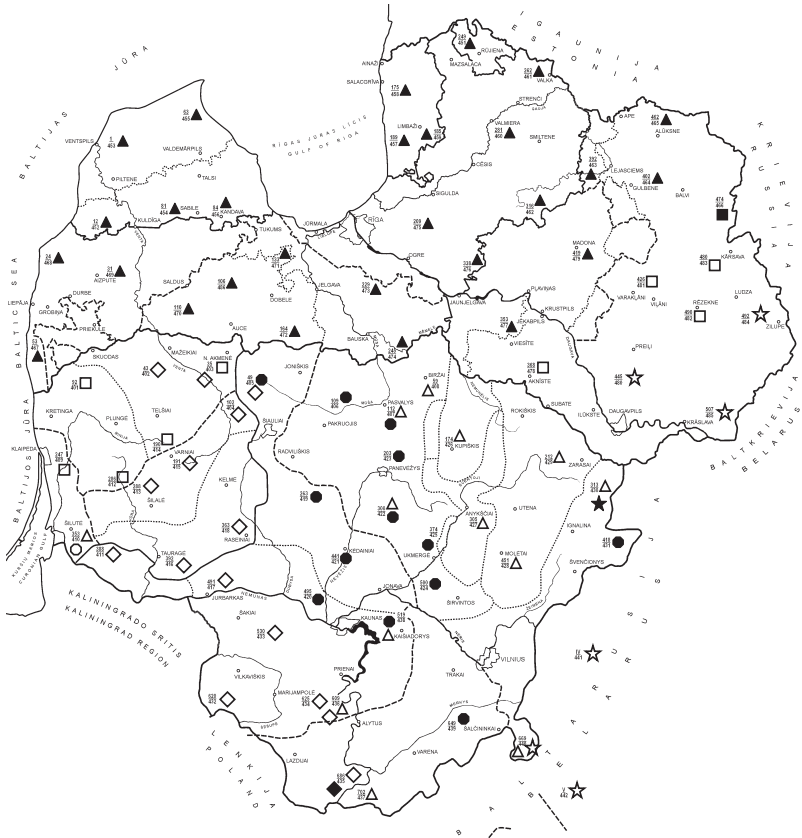
Žemaišu dialekta izloksnēs sastopams nosaukums *pȳlē* (Grūšlauke, Seda, Kuršēni, Dumpji, Judrēni, Kvēdarna, Vismaldi, Varņi). Tas veido kopēju leksikas areālu ar latviešu *pīle*. Lie. *pȳlē* intonācija varētu liecināt par to, ka tas ir aizguvums no kuršu valodas (Sabaliauskas 1990: 27).

Pie Baltkrievijas robežas un Baltkrievijas teritorijā (Miežone, Ģervēči) tāpat kā Latgalē sastopams polonisms *kačka* (sal. poļu *kaczka*), savukārt Šilutē lieto nosaukumu *pránka* (sal. poļu *Franka*).

Kopēju leksikas areālu veido la. *pīle*, kas ir izplatīta visā Latvijas teritorijā, un lie. *pȳlē*, kas sastopama žemaišu dialekta izloksnēs. Gan Latgalē, gan Lietuvā pie Baltkrievijas robežas un Baltkrievijas teritorijā sporādiski sastopams polonisms *kačka*.

2.5. pīltēviņš

EVA 1. aptaujas 119. jautājums (skat. 5. karti, sal. LKA 1977: 145–146, 73. karte).

5. karte. Pīlētēviņa nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 119. jautājums)

▲ la. pīlētēviņš, pīļu tēviņš un varianti	◆ lie. saldžius
□ la. pīlins	○ lie. prankinas
lie. pylinas	
☆ la. kačars	
lie. kačeras, kačioras, kačiorus	
△ lie. antinas	
■ la. diģans	
◇ lie. gaigalas	
● lie. zelzinas, zalzinas, zilzinas, selezenis	
★ lie. zalenis	

Latviešu literārajā valodā, kā arī lielākajā daļā lībiskā un vidus dialekta izlokšņu vīriešu dzimtes pīles apzīmēšanai lieto nosaukumu *pīltēviņš*. Lielākoties sastopama stieptā intonācija *pīltēviņš*. Krapē reģistrēts intonatīvais variants *pīltēviņš*, Sinolē un Sunākstē – *pīltēviņš*, Lazdonā – *pīltēviņš*. Nosaukumam *pīltēviņš* sastopami arī vairāki varianti: *pīltēvīns* (Kauguri, Ērgeme, Nīca), *pīltēvins* (Idus), *pīļu tēviņš* (Nīca, Kursīši, Džūkste, Blīdene), *pīļu tēviņš* (Sinole, Stāmeriena, Ziemeris), *pīļu tēvins* (Nīca), *pīlins* (Aknīste, Varakļāni, Ozolaine, Nautrēni).

Pīltēviņa apzīmēšanai dažās augšzemnieku dialekta izlokšnēs (Kalupe, Pilda, Skaista) lieto nosaukumu *kačārs*, kas ir aizgūvums no baltkrievu valodas. Savukārt Šķilbēnos lieto nosaukumu *digāns*, kas, iespējams, aizgūts no krievu valodas.

Lietuviešu valodā pīltēviņa apzīmēšanai vienlīdz bieži lieto divus nosaukumus: *gaigalas* (galvenokārt žemaišu dialekta un rietumaukštaišu izlokšnēs) un *ántinas* (galvenokārt aukštaišu dialekta izlokšnēs), arī *aīntinas* (Kupiškis, Dusetas). *ántinas* ir atvasināts no pīles nosaukuma *ántis*, tāpat kā pīltēviņa nosaukums latviešu valodā no *pīle*. Savukārt vārds *gaigala* latviešu valodā apzīmē pavisam citu putnu (jāpiezīmē, ka tas gan pieder pie pīļu dzimtas).

Nosaukums *pīlins* atvasināts no vārda *pylé* un daļēji sakrīt ar tā izplatības areālu (Grūšlauke, Padvarēļi, Dumpji, Judrēni, Vismaldi), līdzīgs latviešu *pīlins*.

Lietuviešu valodā pīltēviņa apzīmēšanai diezgan daudzās aukštaišu dialekta izlokšnēs sastopams nosaukums *zelžinas* (sal. bkr. *селезень*). Sastopami arī šī nosaukuma varianti: *zalžinas* (Piņava), *zilžinas* (Palomene), *selezēnis* (Valkininki), *zalēnis* (Dūkšta), *salđzius* (Leipaliņģe).

Pīltēviņa apzīmēšanai lieto arī nosaukumu *pránkinas* (Šilute), pie Baltkrievijas robežas un Baltkrievijas teritorijā *káčeras* (Ģervēči), sal. poļu *kaczor*, kā arī *káčioras* (Miežone) un *káčiorus* (Lazūni), kas līdzinās augšzemnieku dialektā lietotajam slāvismam *kačārs*.

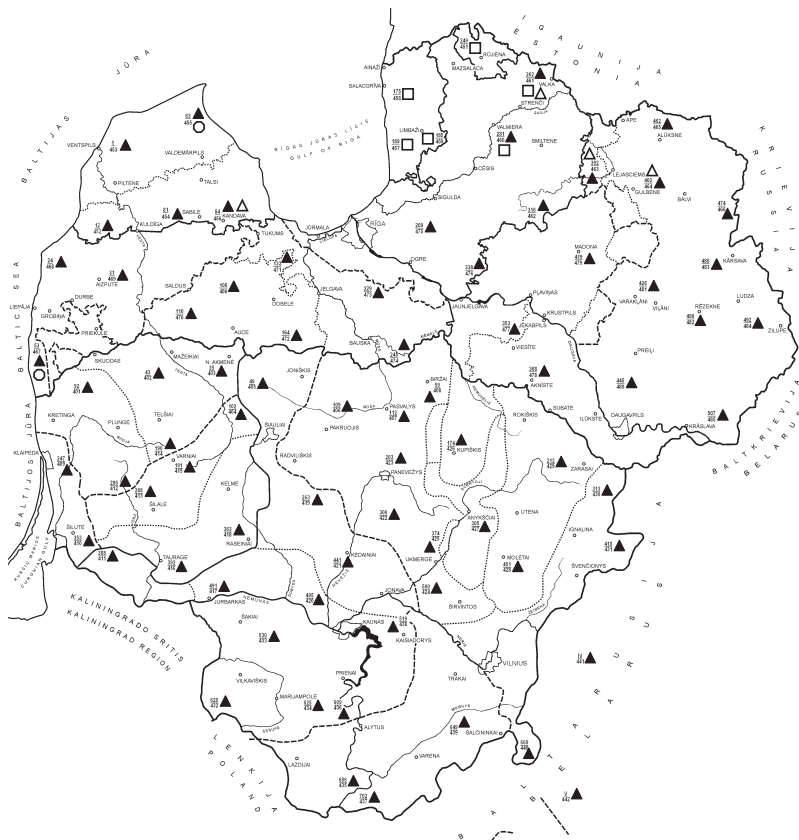
Tā kā žemaišu dialekta izlokšnēs sastopamais *pylinas* ir atvasināts no vārda *pylé*, tāpat kā la. *pīltēviņš* ir atvasināts no *pīle*, var runāt par kopēju leksikas areālu. *pylinas* gan vairāk līdzinās la. *pīlins*, kas sastopams Latgalē. Kopēju leksikas areālu veido arī slāvu cilmes nosaukums la. *kačārs* Latgalē un lie. *kačeras* un varianti pie Baltkrievijas robežas.

2.6. zuoss

EVA 1. aptaujas 298. jautājums (skat. 6. karti).

Zoss nosaukums ir viens no vissenākajiem ide. putnu apzīmējumiem. La. *zuoss*, lie. *žqsis*, prūšu *sansy*; krievu *гусь*, poļu *gęs*, bulg. *гъска*, latīņu *anser* (< **hanser*), senaugšvācu *gans*, senīru *gēiss* ‘gulbis’ (Fraenkel 1965 II:

1292–1293). Pamatā zoss kļiedziena atdarinājums, no kā ide. **ghans-* > baltu **žansis* > la. **zuosis* > *zuoss*. Slāvu valodās vārdu ieskaņā *g-* ir dialektāla parādība vai arī pamatā ide. saknes fonētisks variants (Karulis 1992 II: 568). No baltu valodām varēja rasties arī somu *hanhi*, igauņu *hani*. Forma *žsis* atrodama pirmajā K. Sirvīda vārdnīcas izdevumā. J. Bretkūna postilā sastopama forma *žqsis* (Sabaliauskas 1990: 38).

6. karte. Zoss nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 298. jautājums)

- ▲ la. *zuoss, zuosa, zuose*
lie. *žqsis, žqsė*
- la. *dzuoss, dzuose*
- Δ la. *ane, āne, anis, aniss, aniks*
- la. *gūža, guža*

Latviešu valodā arī lielā daļā izlokšņu sastopams nosaukums *zuoss*. Intonatīvais vairants *zùoss* – lielākoties vidus dialekta un augšzemnieku dialekta izlokšnēs, *zuôss* – lībiskā dialekta Kurzemes izlokšnēs, vidus dialekta zemgaliskajās izlokšnēs. Sinolē reģistrēts variants *zùosa*, Ērģemē, Panemunē, Krapē, Varakļānos – *zùose*, galvenokārt Kurzemē – *zuôse*. Lībiskā dialekta Vidzemes izlokšnēs sastopams nosaukums *dzuôss*, kā arī vairāki tā varianti citās Vidzemes izlokšnēs – *dzùoss* (Kauguri), *dzùose* (Ērģeme), *dzuôse* (Idus).

Galvenokārt Ziemeļvidzemē reģistrēts cits, kaut arī tās pašas cilmes, zoss nosaukums. Sinolē reģistrēts nosaukums *ane* (sal. igauņu *hani*), Ērģemē, Sinolē *anis*, Stāmerienā – *aniss* (tas vairs netiek lietots), Sinolē – arī *aniks*. Arī Kurzemē, Kandavā reģistrēts nosaukums *āne*.

Nicā reģistrēts zoss nosaukums *gūža*, kas gan arī vairs netiek lietots, Dundagā – *guža*, kas sastopams bērnu valodā.

Lietuvā lielākajā daļā izlokšņu sastopams zoss nosaukums *žqsīs* (sal. la. *zuoss*). Vairākās izlokšnēs (Kuršēni, Megučoņi, Pasvale, Piņava) sastopams nosaukums *žqsė*, kā arī tā variants *žqsė̃* (Obelauķi, Šilute, Kavoļi).

Kopēju leksikas areālu veido la. *zuoss* un tā varianti, kā arī lie. *žqsīs* un varianti.

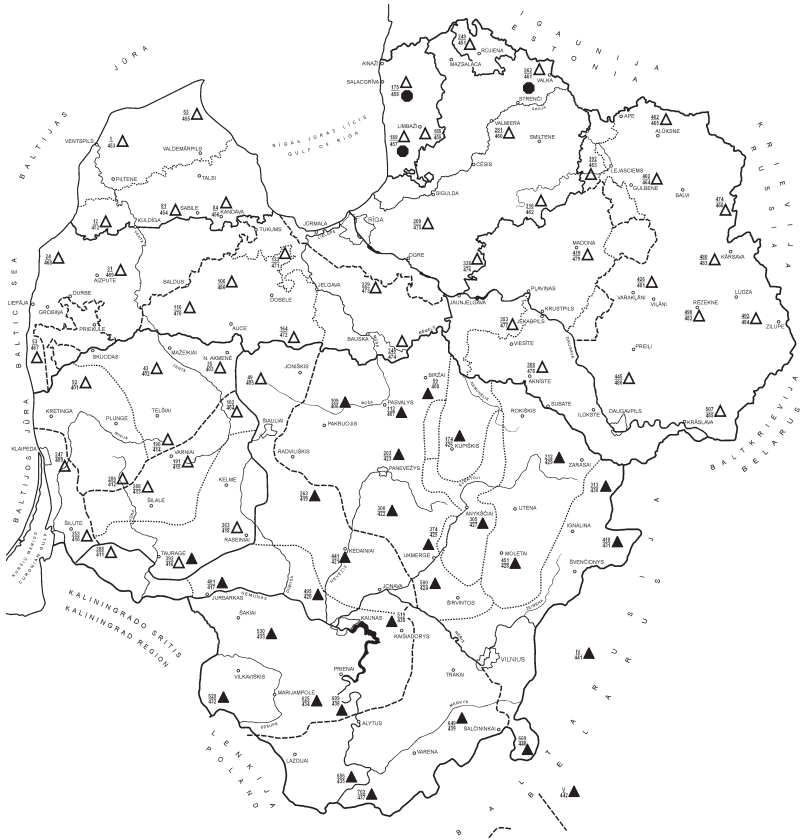
2.7. baluodis

EVA 1. aptaujas 302. jautājums (skat. 7. karti, sal. LKA 1977: 149, 76. karte; Stafecka, Trumpa 2008: 21, 9. karte; BVA 2009: 89–91, 149).

Baložu dzimtas (*Columbidae*) putnu – mājas baloža (*Columba livia*), meža baloža (*Columba oenas*) un lauku baloža (*Columba palumbus*) – kopējie nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā ir ar sakni *bal-*: la. *baluodis*, lie. *balañdis*. Parasti šā putna nosaukumu baltu valodās saista ar la. *balts* un *bāls*, lie. *bālas*, *bāltas* (ME I: 259–260; Fraenkel 1962 I: 31). Mēģina saistīt arī ar osetīnu *bælon*. Baloža nosaukumu daudzās valodās saista ar kādu krāsu, lai gan šās krāsas izvēle bijusi atšķirīga. No baltu valodām aizgūts lībiešu *palandaks*. La. *baluodis* sastopams 17.–19. gadsimta vārdnīcās. Lie. *balandis* atrodams J. Bretkūna Bībeles tulkojumā (Sabaliauskas 1990: 28).

Latviešu valodā vārds *baluodis* tiek lietots arī visās izlokšnēs, variants *baludis* sastopams tikai Varakļānos. Vairākās izlokšnēs Vidzemes ziemeļrietumos (Dunte, Svētciems, Ērģeme) līdzās nosaukumam *baluodis* ir sastopams arī nosaukums *dūja*, ar ko parasti apzīmē tikai mājas balodi. Pastāv uzskats, ka tā pamatā ir viduslejasvācu *dūve*, no kā la. *dūve* ar deminutīvu *dūviņa*, no kā varēja rasties *dūjiņa*, un no tā savukārt abstrahējās *dūja* (ME I: 524). Pēc cita uzskata – pamatā ide. **dheu-* : **dhū-* ‘putēt, virpuļot; pūst’, no kā arī *dūdot* un *dūkt*. Vārdā *dūja* parādās ide. saknes vairākas nozīmes: 1) ‘virpuļot’ (par baložu bara kustību); 2) ‘pūst’ > ‘dūdot’; 3) no tās pašas

saknes vairākās valodās atvasināti vārdi ar nozīmi ‘pelēks’. Pēc tumšpelēkās spalvu krāsas izveidots baloža nosaukums ģermāņu valodās (gotu *dūbo*, vācu *Taube*) un šī saknes atvasinātā nozīme var būt ietverta arī vārdā *dūja* (Karulis 1992 I: 235–236).

7. karte. Baloža nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 302. jautājums)

- △ la. *baluodis, baludis*
lie. *balandis*
- ▲ la. *karvelis*
- la. *dūja*

Lietuviešu valodā ir sastopami divi baloža nosaukumi – *balandis* un *karvēlis*, kurus šobrīd literārajā valodā vairumā gadījumu lieto kā sinonīmus.

Žemaišu dialekta izloksnēs lieto nosaukumu *balañdis* (sal. la. *baluodis*), savukārt aukštaišu dialekta izloksnēs – *karvėlis*. Lietuvieši visdrīzāk senāk ar vārdu *balañdis* apzīmējuši savvaļas putnu, bet ar *karvėlis* – mājas putnu. Tādā gadījumā varētu būt kaut kādi semantiski sakari starp lie. *kárvė* ‘govs’ un *karvėlis* (Sabaliauskas 1994: 34).

Kopēju nepārtrauktu leksikas areālu veido la. *baluodis*, kas sastopams visā Latvijas teritorijā, un lie. *balañdis*, kas ir sastopams žemaišu dialekta izloksnēs. Vēl precīzāki dati par šo areālu atrodami *Baltu valodu atlanta* prospektā (BVA 2009: 149).

2.8. knābis

EVA 1. aptaujas 107. jautājums (skat. 8. karti).

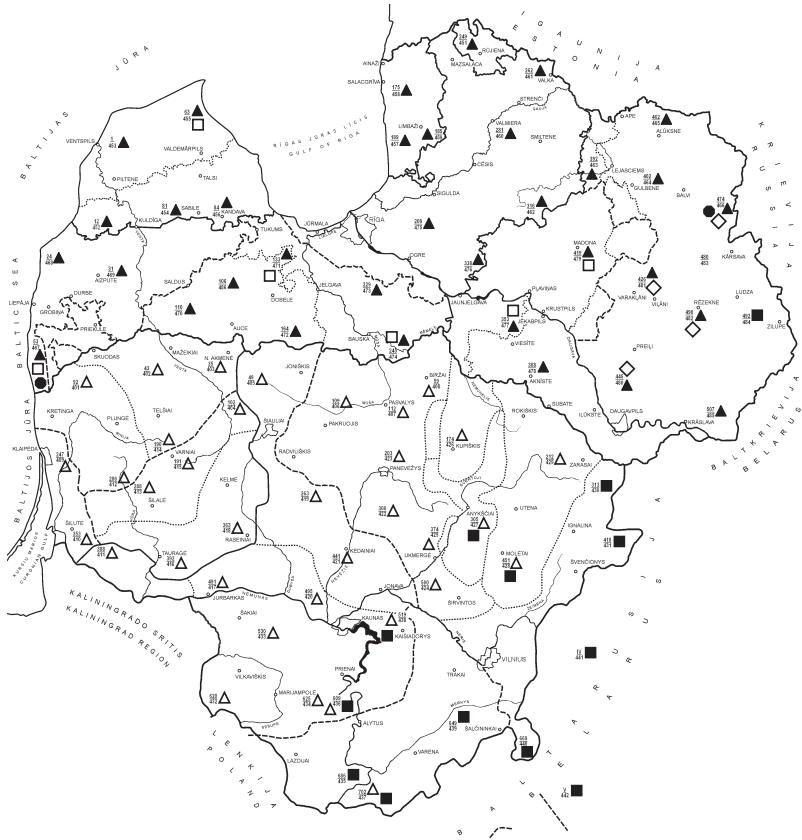
Nosaukums *knābis* ir darināts no vārda *knābt*, sal. lie *knóbti* (ME II: 244). Arī grieķu *knáptein* ‘(sa)plēst; kārst’. Pamatā ide. **ken-* ‘saspīest, salocīt, kniebt’ atvasinājums **kn-ēbh-* > baltu **knēb-*, no kā apv. *knēblis* ‘knābis’, skaņumijā **knāb-*, no kā verbs *knābt* ar atvasinājumu *knābis* (Karulis 1992 I: 408).

Nosaukums *knābis* un tā varianti sastopami lielākajā daļā latviešu valodas izloksņu. Lībiskajā un vidus dialektā sastopams intonatīvais variants *knābis*, bet vairākās augšzemnieku latgaliskajās izloksnēs (iespējams, daļēji literārās valodas ietekmē) – *knābis*. Vairākās latgaliskajās izloksnēs (Kalupe, Varakļāni, Skaista) sastopams variants *knābis*. Dažās izloksnēs reģistrēti šādi varianti – *knāba* (Stāmeriena), *knāba* (Lazdona), *knāpa* (Vecpiebalga), *knābe* (Varakļāni). Zemgalē (Džūkste, Augstkalne) lieto variantu *knāblis*, Krapē, Sunākstē – *knāblis*, Aknīstē – *knāblis*. Galvenokārt Zemgalē, Kurzemē sastopami nosaukumi *snābis*, *snāblis* un dažādi varianti. Džūkstē reģistrēts *snāblis*, Sunākstē – *šnāblis* (no vācu *Schnabel*?). Dundagā, Džūkstē sastopams nosaukums *snābis* (no *knābis* + apv. *snaps*? (ME III: 974)), Panemunē – *snābis*. Nīcā reģistrēts variants *šnābis*, Lazdonā *šnābis*.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs kompaktā areālā knābja apzīmēšanai lieto nosaukumu *gnēze*.

Dažās izloksnēs dažādās Latvijas vietās reģistrēts knābja apzīmējums *dėguns* (Šķilbēni, Nīca). Latgalē (Pilda) sastopams slāvisms *dziubka* (sal. lie. *dziubas*), kas aizgūts no poļu *dzióbka*, bkr. *дзюбка*.

Lielākajā daļā Lietuvas teritorijas – visā žemaišu dialektā, rietumaukštaišu izloksnēs, daļā austrumaukštaišu izloksņu – knābi apzīmē ar nosaukumu *snāpas*. Sal. la. *snaps*, senaugšvācu *snabul* (Fraenkel 1965 II: 851–852). K. Stangs šos vārdus uzskata par baltu un ģermāņu valodu kopējo leksiku. Ir mēģinājumi baltu valodu vārdu cilmi atvedināt no **skap-* un saistīt ar la. *knāpis* ‘knābis’, lie. *knabl̃ys*. Lie. *snaps* atrodams 17. gadsimta Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcā (Sabaliauskas 1990: 14).

8. karte. Knābja nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 107. jautājums)

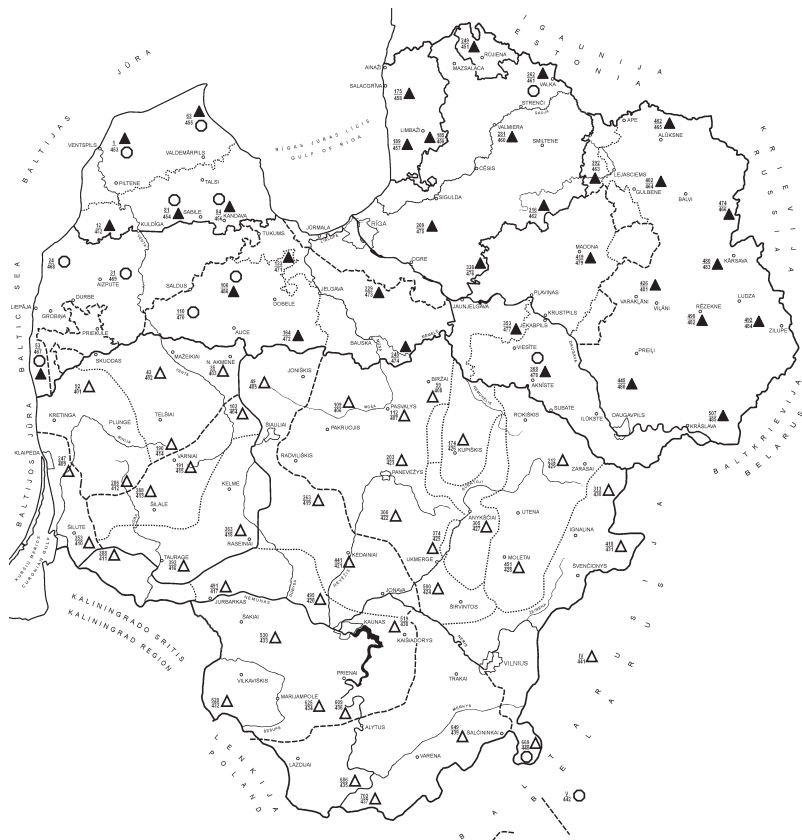
- ▲ la. *knābis, kņābis, knāba, knāpa, kņābe, knāblis, kņāblis*
- △ lie. *snapas*
- la. *snāblis, šņāblis, snābis, šnābis, šņābis*
- lie. *dziubas, dziuobas, dziobas, dziuoba, dziubinas, dziupka, dziupķe*
la. *dzjubka*
- ◇ la. *gnēze*
- la. *dēguns*

Lietuvas dienvidaustrumdaļā aukštaišu dialekta izloksnēs knābja apzīmēšanai lieto slāvismu *dziūbas* un tā variantus (sal. poļu *dziób, dzioba*). Sastopami šādi varianti – *dziūōbas* (Molēti, Dūkšta), *dziōbas, dziuobā* (Dūkšta), hibrīds *dziūbinas* (Lazūni). Mielagēnos reģistrēts nosaukums *dziupkā* (sal. la. *dzjubka*), Ģervēčos – *dziupķē*.

Kopēja leksika ir lie. *snapas* un la. *snābis* un varianti, kā arī lie. *dziubas* un varianti Lietuvas austrumdaļā un la. *dzjubka* Latgalē.

2.9. uola

EVA 1. aptaujas 294. jautājums (skat. 9. karti).

9. karte. Olas nosaukumi latviešu un lietuviešu valodas izloksnēs
(EVA 1. aptaujas 294. jautājums)

- ▲ la. *uola, uole, uols*
- la. *paufs*
lie. *pautas*
- △ lie. *kiaušinis, kiaušis, kiaušas*

Vārds *uola* ir sens indoeiropiešu cilmes vārds (sal. latīņu *ovum*, grieķu *ōion* un olas nosaukums dažās citās valodās). Lietuviešu valodā vārdam *uola* ir cita nozīme nekā latviešu valodā – ‘klints, klintsgabals; iezis’. Vārds ir tās pašas cilmes kā *velt*. Vārda nozīme sākumā bijusi ‘tas, kas veļas’ > ‘(ie)apaļš akmens, kas viegli veļas vai ir valstāms’. Sal. apvidvārdi *uolāt* ‘velt’ un *uols* ‘apaļš’. Ar nozīmi ‘apaļš akmentiņš’ tagad literārajā valodā ir *ūolis*, bet izloksnēs un 17.–19. gadsimta rakstos arī *uola*. Literārajā valodā tikai 20. gadsimtā dominē vārds *uōla*, līdz tam paralēli lietots arī vārds *pauts* (Karulis 1992 I: 634).

Lielākajā daļā latviešu valodas izlokšņu (galvenokārt lībiskā dialekta un vidus dialekta izloksnēs) ir sastopams vārds *uōla*. Lielākoties augšzemnieku latgaliskajās izloksnēs sastopama krītoša intonācija – *ùola*, Lazdonā – *uōla*. Dažās izloksnēs tiek lietoti šī vārda varianti: *ùole* (Ziemeiris) un *ùols* (Šķilbēni).

Vairākās izloksnēs ir sastopams agrāk bieži lietotais vārds *pauts* (Ērģeme, Aknīste, Blīdene), kā arī tā variants *paūts* (Venta, Renda, Dundaga, Kandava, Nīca, Ziemeupe, Kazdanga, Kursiši, Džūkste), to lieto galvenokārt Kurzemē. Sal. lie. *paūtas*, prūšu *pawtte*, saista ar *pūst*, *putas*, *pūte*, lie. *pūsti* (ME III: 130).

Lietuviešu literārajā valodā un lielākajā daļā izlokšņu olu apzīmē ar nosaukumu *kiaušinis*. Sastopami arī šī vārda varianti *kiaūšis* (Grūšlauke, Seda, Padvarēļi, Kuršēni, Šaķīna, Šilute, Kavoļi, Judrēni, Kvēdarna, Vismaldi, Varņi), *kiaušas* (Miežone).

Arī lietuviešu valodā divās dienvidaukštaišu dialekta izloksnēs ir sastopams nosaukums *paūtas* (Miežone, Lazūni), sal. la. *pauts*. Tā kā latviešu nosaukums *pauts* lielākoties sastopams Kurzemē, bet lietuviešu *putas* – pretējā pusē, pie Baltkrievijas robežas, par kopēju leksikas areālu runāt var nosacīti, būtu nepieciešami tālāki pētījumi par šo vārdu etimoloģiju un izplatību.

3. Secinājumi

Ar putniem saistītajā tematiskajā grupā aplūkotas 9 reālijas, kurās ietverta 51 leksiskā vienība latviešu un lietuviešu valodā. Konstatēta šāda kopējā leksika latviešu un lietuviešu valodā: la. *cīrulis* un lie. *cyrulys*, *cyrulis*; la. *kurapatka* un lie. *kurapatka*, *kurapotka*; la. *stārķis* un lie. *starkas*, *starkus*, la. *gandrs* un lie. *gandras*, la. *bacjens* un lie. *bacionas*; la. *pīle* un lie. *pylė*, la. *kačka* un lie. *kačka*; la. *pīlins* un lie. *pylinas*, la. *kačars* un lie. *kačeras*; la. *zuoss* un lie. *žqsis*; la. *baluodis* un lie. *balandis*, la. *snābis* un lie. *snapas*, la. *dzjubka* un lie. *dziubas*, la. *pauts* un lie. *putas*.

Var konstatēt vairākas kopējās leksikas izplatības iezīmes.

1. Daži putnu nosaukumi ir izplatīti visā Latvijas un Lietuvas teritorijā – la. *zuoss* un lie. *žqsis*.

2. Vairākiem putnu nosaukumiem veidojas kopējs leksikas areāls visai latviešu valodai ar žemaišu dialekta izloksnēm – la. *cīrulis* un lie. *cyrulis*, la. *pīle* un lie. *pylē*, la. *baluodis* un lie. *balandis*.
3. Vairākiem nosaukumiem veidojas kopējs leksikas areāls Latvijas un Lietuvas pierobežā, piemēram, la. *stārķis* un lie. *starkas* austrumaukštaišu izloksnēs pie Latvijas robežas, lie. *gandras* un la. *gandrs* Kurzemes dienviddaļā.
4. Analizēto kopējo vārdu vidū ir vairāki aizguvumi no slāvu valodām – piemēram, la. *bacjēns* un lie. *bacionas*, la. *kačars* un lie. *kačeras*, la. *kurapatka* un lie. *kurapatka*. Šie aizguvumi lielākoties izplatīti Latgalē – augšzemnieku latgaliskajās izloksnēs, kā arī dienvidaukštaišu un austrumaukštaišu izloksnēs gar Baltkrievijas robežu; kopējā leksikā sastopami arī ģermānismi, piemēram, la. *stārķis* un lie. *starkas*.
5. Ar putniem saistītās leksikas tematiskajai grupai raksturīgi tas, ka tajā ir vairāki aizguvumi baltu valodām savā starpā, piemēram, la. *gandrs* Kurzemes dienviddaļā, kas aizgūts no lietuviešu valodas (lie. *gandras*), la. *cīrulis* un lie. *cyrulis*, kas lietuviešu valodā nokļuvis, iespējams, no latviešu vai kuršu valodas. Arī lie. *pylē* varētu būt aizguvums no kuršu valodas.
6. Jāpiebilst, ka ar putniem saistītajiem nosaukumiem raksturīga samērā liela viendabība, salīdzinot ar citām leksikas tematiskajām grupām, piemēram, ar kukaiņu nosaukumiem (sal. Frīdenberga 2010: 52), kam vērojama lielāka leksēmu dažādība.

Avoti un literatūra

- ELA1A. 1977. *Eiropas lingvistiskā atlanta 1. aptauja*. Rīga: A. Upiša Valodas un literatūras institūts.
Atbildes uz Eiropas valodu atlanta Leksikas anketas (1. aptaujas, ELA1A) jautājumiem. Kartotēka glabājas LU Latviešu valodas institūta Areālo pētījumu daļā un Lietuviešu valodas institūtā.
- Ambrasas, Saulius. 2010. Dēl kankorēžiu pavadinimų kilmės. *Baltistica*, XLV(1): Vilniaus universiteto leidykla. 95–104.
- Ambrasas, Saulius; Leskauskaitė, Asta. 2010. Kankorėžių pavadinimai arealinės lingvistikos ir etimologijos požiūriu. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne“ referātu tēzes 2010. g. 27.–30. septembrī*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 11.
- BVA. 2009. *Baltu valodu atlants. Prospekts*. Rīga, Vilnius: LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas.
- Endzelīns, Jānis. 1982. *Darbu izlase*. IV. Rīga: Zinātne.

- Fraenkel, Ernst. 1962–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. I–II. – Heidelberg: Carl Winter–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frīdenberga, Anna. 2010. *Baltu valodu kopējie leksikas areāli Eiropas valodu atlanta materiālos*. Maģistra darbs. Rīga: LU.
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II. Rīga: Avots.
- Leskauskaitē, Asta, Mikulēniene, Danguolė. 2010. The principles of making maps and commentaries to the Atlas of the Baltic languages. *Acta Baltico-Slavica*, 34. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. 57–71.
- Laumane, Benita. 1984. Atlas Linguarum Europae. *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 20. Rīga: Avots. 37–47.
- LVDA. 1999. *Latviešu valodas dialektu atlants*. Leksika. Rīga: Zinātne.
- ME = Mülenbachs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija.
- Mikulēniene, Danguolė; Stafecka, Anna. 2008. Latviešu un lietuviešu valodas leksikas un semantikas atspoguļojums „Baltu valodu atlantā”. *Linguistika Lettica*, 17. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 133–149.
- Mikulēniene, Danguolė. 2010. Geolingvistiniai leksikos tyrimai Lietuvoje ir jų atspindžiai „Baltų kalbų atlase“. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne“ referātu tēzes 2010. g. 27.–30. septembrī*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 116–117.
- Mikulēniene, Danguolė; Stafecka, Anna. 2010. „Baltu valodu atlants”: latviešu un lietuviešu paralēles. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne“ referātu tēzes 2010. g. 27.–30. septembrī*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 118–119.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1990. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1994. *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Stafecka, Anna; Trumpa, Edmunds. 2006. Baltu valodu atlanta ideja. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, X. Liepāja: LiePA. 119–130.
- Stafecka, Anna; Trumpa, Edmunds. 2008. „Baltu valodu atlanta“ avoti un leksikas karšu grupas. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 1*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 10–23.
- Stafecka, Anna. 2009. Leksikas areāli Baltu valodu atlanta pilotprojektā. *45. A. Ozola dienas konference. Baltu valodas diahroniskā un areālā aspektā. Veltījums Jurim Plāķim (1896–1942) 140. gadadienā. Referātu anotācijas un kopsavilkumi*. Rīga: Latvijas Universitātes Baltu valodniecības katedra. 44–45.
- Stafecka, Anna. 2010a. Atlas of the baltic languages: from idea to pilot Project. *Acta Baltico-Slavica*, 34. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. 37–55.

Stafecka, Anna. 2010b. Izlokšņu leksikas ģeolingvistiskie pētījumi Latvijā: ceļā uz „Baltu valodu atlantu“. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne“ referātu tēzes 2010. g. 27.–30. septembrī*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 172–173.

Anna Frīdenberga
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
anna.f@apollo.lv

SUMMARY

Common Names of Birds in Latvian and Lithuanian in the Materials of the European Linguistic Atlas

Anna FRĪDENBERGA

On the basis of the materials in the European Linguistic Atlas the geographical spread of seven bird names along with two names denoting anatomical parts of birds is studied in the dialects of the Latvian and Lithuanian languages (*cīrulis* ‘lark’, *irbe* ‘partridge’, *stārķis* ‘stork’, *pīle* ‘duck’, *piļtēviņš* ‘drake’, *zuoss* ‘goose’, *baluodis* ‘pigeon, dove’, *knābis* ‘beak’, *uola* ‘egg’). A common lexicon was observed in Latvian and Lithuanian as reflected in nine maps. Several bird names encompass the entire Latvian and Lithuanian language territory. For some names a common lexical area is formed for the entire Latvian language together with Samogitian dialects, whereas for other names the common lexical area is formed in the Lithuanian and Latvian borderland. A distinctive feature of the thematic group of the lexicon connected with birds are several borrowings in Lithuanian from Latvian and vice versa.

VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA GEORGO MANCELIO POSTILĖJE (1654)

Gintarė JUDŽENTYTĖ
Vilniaus universitetas

1. Įvadas

Tiriant vietosrieveiksmių semantinę struktūrą, pirmiausia reikia nustatyti vietosrieveiksmių inventorių¹. Kitas uždavinys – nustatyti vietosrieveiksmių tarpusavio santykius, jų klases ir diferencinius požymius.

Visų kalbos elementų santykiai skyla į dvi dideles klases: į paradigminius ir į sintagminius santykius. Paradigminių ir sintagminių santykių analizė yra vietosrieveiksmių klasifikacijos pagrindas (plg. Girdenis 2003: 109; dar plg. Rosinas 1988: 13; Rosinas 1996: 17).

Mancelio *Langgewünschte Lettische Postill* (toliau – *Postilė*) vietosrieveiksmių struktūros aprašymas pradedamas paradigmine analize. Pirmiausia remiamasi vietosrieveiksmių apibrėžimais, kuriuos pateikia ME, nustatomi orientyrai (remiantis turimais pavyzdžiais), nustatoma orientacinė reikšmė, išskiriami integraliniai ir diferenciniai požymiai, nustatomos semantinės opozicijos².

Paradigminiai santykiai ir diferenciniai požymiai nustatyti vadovaujantis tokiais kriterijais:

1. ieškota semų, kurios būtų bendros vienai vietosrieveiksmių grupei ir kurios skirtų juos nuo kitos vietosrieveiksmių grupės;
2. skiriamosios ypatybės iškeltos kaip diferenciniai požymiai.

Semantinę opoziciją sudaro du žodžiai, turintys bendrų (integralinių) požymių ir diferencinį požymį, pavyzdžiui, vietosrieveiksmiai *šeit* ir *tur* sudaro opoziciją, nes jie turi bendrų požymių [neklusiamasis] [nekoncizinis] [deiktinis] [identifikuojamasis] [rodomasis] [tiesioginis] ir diferencinį požymį [+artumas] ir t. t.

Atlikus paradigminę analizę, pereinama prie sintagminės. Tiriant vietosrieveiksmių struktūrą sintagminiu aspektu, pirmiausia reikia atsižvelgti į kontekstą ir situaciją. Funkciniu atžvilgiu vietosrieveiksmių klasė priskiriama antrininkėms sakinio dalims. Vietosrieveiksmių aplinkybinė pozicija

¹ Mancelio *Postilėje* vartojami vietosrieveiksmiai surinkti iš internetinės senųjų latvių kalbos tekstų bazės (www.ailab.lv/senie).

² Nustatant vietosrieveiksmių reikšmes buvo svarbūs šie dalykai: žodynuose pateikiama reikšmė, orientacinė reikšmė ir slankumas; orientacinė reikšmė – reikšmė, nusakanti, kokioje vietoje orientyro atžvilgiu yra, buvo ar bus subjektas (orientyro viduje, šone, išorėje, ne šone...) (Kilius 1977: 3–40); subjektas – objektas, kurio vieta yra nusakoma (Kilius 1977: 40); orientyras – objektas, kurio atžvilgiu nusakoma subjekto vieta (Kilius 1977: 40) (plg. orientyras – daiktas, pagal kurį galima orientuotis vietovėje – DLKŽ 1993: 463).

glaudžiai juos sieja su veiksmažodžiais. Su veiksmažodžiais vartojami visi vietosrieveiksmai, nepriklausomai nuo reikšmės ir darybos, nebent būtų žodžiai, nesuderinami leksiškai.

Šiame darbe vietosrieveiksmai apžvelgiami įvairiuose veiksmažodiniuose junginiuose, nustatoma jų vieta kontekste, aptariamas reikšmę papildantis slankumas³. Ryškiausios slankumo rūšys yra slinkties ir rimties⁴. *Slinkties / rimties* požiūriu bandoma nustatyti, kurie vietosrieveiksmai vartojami tik su rimties veiksmažodžiais, kurie – tik su slinkties, o kurie jungiasi su abiejų tipų veiksmažodžiais (atsižvelgiama tik į turimus pavyzdžius).

2. Mancelio *Postilės* inventorius ir jo aptarimas

Mancelio *Postilės* inventorius: *apakšā (appackſcha), apkārt (apkahrt, apkart), ārā (ara, arā), āran (aran), atpakaļ (atpackaļ, atpackaļļ), aukšām (aukſcham, aukšcham), aukšan (aukſchan), citur (zittur), dzīli (džiļļe), garām (gharām), iekšā (eekſcha, eekſchā), iztālēnes (iſſ=tahlenes), jebkur (jeb kurr), klāt (klaht, kļahht), klāti (klahte), kur (kur, kurr), kurp (kurpp), kurpi (kurppe), kurpu (kurppu), nekur (neekur, neekurr), nost (noht, nofi), pakaļ (packal, packall, packaļ, packaļļ), pakaļā (packaļa), patāli (patahļe), pretī (pretti, prettie), pretib (prettib), pretibi (prettibe), priekšā (preekhcha, preekſcha, preekſchā, preekſcha, preekſchā, preekſcha {preekſcha}), projām (prohjam, projam), sānis (šahņis), starpā (starrpā, ſtarpā, ſtarpā, ſtarrpa, ſtarrpā), še (šcheh), ſeit (ſcheit, ſcheit), ſeita (ſcheita, ſcheitā), ſeitan (ſcheitan, ſcheitan, ſcheitan, ſcheitan), ſur (ſchur, ſchurr, ſchur, ſchurr), ſurp (ſchurp, ſchurpp, ſchurp, ſchurr, ſchurpp), ſurp un turp (ſchurp und turpp, ſchurpp und turpp, ſchurpp unnd turpp), tāli (tahle, tahļe), te (teh), teita (teita, teitā), teitan (teitan, theitan), teiten (teiten), tur (tur, turr, tuŗ), turp (turp, turpp), turpat (turpat, turpatt, turr patt, turppatt), tuvi (tuhwe, tuwe), vidū (widdu), virsū (wirrſu, wirſu), virson (wirſon), visur (wiſſur, wiſſurr), zemē (jemmeh).*

Viduriniajam senųjų latvių rašomosios kalbos laikotarpiui priklausančios Georgo Mancelio *Postilės* inventoriumi turėtų būti nepriskiriami senajame raštijos laikotarpyjerieveiksmių funkcijas atlikę senieji iliatyvai: *appackſchan, appakſchan, aran*⁵, *eekſchan, eekūſchan, eekchan, eekhchan, eekſan, eekſchan,*

³ Slankumas – reikšmė, nusakanti, ar subjektas slenka, ar neslenka orientyro atžvilgiu, o jei slenka, tai kaip – artyn ar tolyn, aukštyn ar žemyn, linijiškai ar ne (Kilius 1980: 34).

⁴ Slinkties – toks slankumas, kai subjektas keičia buvimo vietą orientyro ar jo dalių atžvilgiu (Kilius 1980: 37).

Rimties – slinkties nebuvimas, t. y. toks slankumas, kai subjektas ne tik nei tolsta, nei artėja orientyro atžvilgiu, bet ir neslenka, nesikeičia savo vietos atskirų orientyro taškų atžvilgiu – šį slankumą galima išreikšti veiksmažodžiu *būti* (Kilius 1980: 38).

⁵ Mancelio *Postilėje* *āran*, resp. *aran* vartojamas prielinksnio *no* reikšme (Nītiņa 1978: 67; Pokrotiece 2007: 32), pvz.: *Wings tōw ar ſawu ſtippru Rohku iſbrauſ a r a n tahſ Nahwes ſaites* (McP I 196_{28–29}); *ghribbam mehſ a r a n ſcheem preekſcha laſſiteem Wahrdeem mahziteef* (McP III 8_{12–13}) ir t. t. Išskyrus gramatikas, žodynus ir G. Mancelio darbus, iliatyvas *āran*, resp. *aran*, nuo XVII a. prielinksnio *no* reikšme nevartotas (žr. ten pat).

eekšchan, eekfchann, eekfchfan, eekfhan, eekfhan, eefchan, preekfchan, preekfhan, preefchan, starpan, starrpan, wirfšon. Mancelio *Postilėje* kalbamieji žodžiai atliko prielinksnio funkciją (Nitiņa 1978: 156; Ozols 1965: 188; Pokrotniece 2007: 32), pvz.: *und par teems Puttneems appackfchan to Däbbäfsu* (McP I 145₁₇₋₁₈); *ko tu dfirrdi aran Deewa Ghramatu runna jam no Deewa Šohdibas unnd Paftaru Deenu* (McP II 414{394}₁₋₂); *ghribbu eß juhšo preekfcha no=eet eekfchan Galilea* (McP III 2₁₄₋₁₅); *Bett Pehteris stahweja ara preekfchan Durrweem* (McP III 33₁₉₋₂₀); *katters nokautz tappa starpan to Bafnizu und Altari* (McP II 192₁₂₋₁₃); *Bett tee wirfšon to zeetu Ackmini* (McP I 252–253₂₅₋₁). Paminėti pavyzdžiai, išskyrus *aran, wirfšon*, šiame darbe bus laikomi prielinksniais. *Aran* ir *wirfšon* į vietosrieveiksmių sąrašą įtraukti, nes Mancelio *Postilėje* rasti tokie pavyzdžiai: *Vnd ja tów tawa Atz karrina ißrau to aran und mett to no šów* (McP II 281{261}₇₋₈); *taß gir Tuxnefsi tad nhe eita aran redfeeta taß gir Kambarj tad nhe titzah* (McP II 406{386}₁₄₋₁₅); *Ar teems Wahrdeems JEFus Chriftus teems Semmes=Kunngheems to Krähblu patz zell / und sähdena töß turr wirfšon* (McP II 380{360}₂₄₋₂₆) ir t. t. *Postilės* inventoriui priskiriamas ir vietosrieveiksmiu laikomas *aukfchan*, pvz., *Manni Draughi kaß turr aukfchan gir* (McP I 19₂₀₋₂₂).

Inventoriui priskirtinas *fcheitan*, kuris kartu su *teitan* vartojamas tik kaip vietosrieveiksmis (Pokrotniece 2007: 12), pvz.: *Scheitan eß stahwu ka Šunns preekfch tawu Schälaftibas Ghalldu* (McP I 305₈₋₉); *Teitan juhß nu warreeta nomanniet und redfeht / kahds spehziags und warräns Konings JEFus Chriftus gir* (McP I 8₁₇₋₁₈).

Mancelio *Postilės* tekste greta *aran* yra *arà*, pvz., *to Nammà / aiß=šlehdfe tahß Durrwis / licka tohß Blehfchus ar à mulldiet* (McP I 439₁₄₋₁₅). Kad šis žodis atlieka vietosrieveiksmio funkciją, rodo keletas dalykų: 1) nors XVI a. įvyko inesyvo ir iliatyvo neutralizacija (Rosinas 2005: 115) ir inesyvo vartoseną su slinkties veiksmažodžiais yra įprasta, pvz.: *ißghaja ara* (McP III 36₁₋₂); *ißwädd arà* (McP I 110₁₋₂), tai jau nebėra inesyvas – objektinė reikšmė pateiktuose pavyzdžiuose visai nublankusi, reikšmė bendresnė, abstraktesnė, ją patikslina kontekstas; 2) skaitant tekstus pastebėta, kad kitos paradigmos formos (išskyrus *aran*) nevartojamos; 3) pirminė kalbamosios formos reikšmė tikriausiai buvo 'ore'⁶, pateiktame pavyzdyje labiau išryškėja reikšmė 'lauke'. Dėl šių priežasčių lokatyvas *arà* į vietosrieveiksmių sąrašą įtrauktas.

Lokatyvas *preehfcha, preekfcha, preekfchà, preekšcha, preekščà, preefcha, preekhcha* vietosrieveiksmiu laikomas tokiuose pasakymuose: *ko tee no to Kunghu JEFu dfirrd / nahk irr taß wätzais Simeons attkal preekfcha* (McP I 81₅₋₆); *Bett kattri preekfcha ghaja / apdraudija to / tam by klus zeefi* (McP I 267₁₄₋₁₅). Lokatyvas *eekfcha, eekfchà* vietosrieveiksmiu laikomas tokiuose kontekstuose: *ka Meddeneeki ar šawu aggre=med ditu Stirrnu eekfchan Jerufalem / wädd to pa*

⁶ Plg. lie. *óras* (Karulis 1992 1: 76).

Awis=Wahrteem eekfcha (McP III 39₅₋₇); *Turrahß tee Šuhdfätaji tick auxte / ka tee nhe ghrrib py mann nahkt eekfchà* (McP III 89₃₋₄).

Mancelio *Postilėje* vartojama lokatyvo forma *widdu* (Rosinas 2005: 110) galėjo atlikti vietosrieveiksmio funkciją sprendžiant iš tokio pavyzdžio: *und ftaweja widdu / und šatzija us teem* (McP I 433₆₋₇). Be to, *widdu* labai dažnai vartotas su prielinksninėmis *starp*, *starpa* arba *starpān* konstrukcijomis reikšmei sustiprinti ar patikslinti (Nitiņa 1978: 164, 186), pvz.: *katters widdu starp teems Mahzetajeems Bafnizà šehdejis gir* (McP I 129₁₇₋₁₈); *widdu starpa teems Mahzetajeems / kurr JĖfu Chriſti Wahrds ſchkiefte tohp mahziets* (McP I 137₆₋₇); *atradde tee to Bafnizà ſehſchoht widdu starpān teem Mahzetajeem* (McP I 127₁₅₋₁₆) ir t. t. Pateikti pavyzdžiai rodo, kad *widdu Postilėje* vartojamas kaip vietosrieveiksmis.

Lokatyvas *widdu* nelaikomas vietosrieveiksmiu ar prielinksniu (*teitā eß äßmu widdu teem* (McP I 116₂₈)) junginiuose su vns. gen. (Nitiņa 1978: 186), pvz.: *tad daffch ſtahw ara Bafnizas / jeb irr pafſchà Bafnizas widdu* (McP II 216₂₀₋₂₁).

Žodis *wirfſu* fiksuojamas kaip vietosrieveiksmis tokiuose kontekstuose: *und to Kumeļu und licka ſawas Drehbes wirfſu und ſādenaya to wirfſu* (McP I 2₁₄₋₁₅). Beje, jis galėjo atlikti ir prielinksnio funkciją⁷, pvz.: *ka tōw labbe klajahß / und tu illghe dſiewo wirfſu Semmes* (McP I 295₆₋₇). Kalbant apie lokatyvinės kilmės bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmį *apakšā*, reikia pasakyti, kad Mancelio tekste kaip vietosrieveiksmis jis fiksuojamas tokiaime kontekste: *Kad ta Debbeß krittieß / tad palix wiſſi Putni appackfcha* (McP II 414{394}₂₅₋₂₆).

Mancelio tekste vartojamas *starrpā*, *starpā*, *starpa*, *starrpā* {*starrpa*} šiame darbe laikomi vietosrieveiksmiais, pvz.: *ohtru py Kreiſſahß Rohkas / bett JĖfum widdu starrpā* (McP III 152₂₅₋₂₆); *und diwi Ļaundarritajus ar winju / weenu pa labbahß und ohtru pa kreißahß Rokaß / bett JĖfum widdu starrpā* (McP III 139₁₄₋₁₆). Į *Postilės* vietosrieveiksmių sąrašą įrašytas *sānis*⁸, pvz., *tad ee=ſahka tee Mahzekļi / kattri tam Kungham JĖfu Šahņis ghaja / und tee Ļaudis kattri pa Pull kam preekſcha und packaļa ſpeedehß zaur wiſſu Pili gharām* (McP I 370₂₁₋₂₃).

Konkrečią vietą žymintis *semmeħ*, *femmeħ*, *semeħ* atlieka lokatyvo funkciją, pvz.: *Zeek reifas Deews mums ſchinny Semmeħ gir litzis ſawu Šohdibu papreekſche ſluddenaht* (McP I 19₂₀₋₂₂); *rāds leelu Ghaißmu und par teem kattri dſiewo tumbfſà Semmeħ ſpohſcheſpied* (McP I 36₄₋₆); *nhe weens to nhe warr usturreht. Ta Meeſa buß Semmeħ ka Mahtes Klehpy und gir ar Meeru* (McP I 155₂₀₋₂₁); *dſiewo pareife und ka klajahß. Ta wātza Tāhwa Abrahamā wātzakais Kallps tappa iſſuhtietz ſwefſchà Semmeħ* (McP I 167₇₋₈). Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad junginiuose su slinkties veiksmažodžiais, pavyzdžiui, *laisties*, *krist*, aptariamieji žodžiai įgyja iliatyvo reikšmę ‘žemėn, žemyn’ ir greičiausiai jau bus pradėjęrieveiksmėti, pvz.: *und atradda to Behrninju ar Maria ſawu Maht und krittā femmeħ* (McP I 120₁₋₂).

⁷ Paraleliai vartojama ir *kattri wirfſon Semmes dſiewo* (McP I 13₂₃₋₂₄).

⁸ Žodžio *sāni* dgs. instr. forma (Nitiņa 1978: 161).

Mancelio *Postilēje*, be vietas prievēksmių *kurrp, turrrp, schurrrp*, aptinkami tokie daugiskaitos aliatyvo pavyzdžiai: *kahjohp, wierohp*. Mancelis juos vartoja prievēksmiškai (Ozols 1965: 183), pvz.: *Tahdu Kaukschanu dfirrdādammī zitti ghodighi Łaudis / mättähβ ka h j o h p* (McP I 330₇₋₈); *kad jums Deews Wi e r o h p litzīs eet / tad Dfie wojeeta mielighe ar juhšū Draughu* (McP I 85₆₋₇). Kaip žinoma, aliatyvo linksnis apnyko iki pirmųjų raštų pasirodymo (Rosinas 2005: 257). Paminētieji pavyzdžiai laikomi okaziniais ir inventoriui nepriskiriami. Reikia atkreipti dėmesį, kad vietoj bendrinės latvių kalbos darybinio formanto *-up*, Mancelio *Postilēje* vartojamas *-op*. J. Endzelynas manė, kad *-op* yra senesnė, dar nesutrumpėjusi forma: „*kāju-* resp. (vecāks) *kājuo-* ir laikam (leišu valodā *-pi* priekšā ļoti parastais) daudzsk. ģen.; *augšuo-* resp. *augšu-*, *vīruo-* u. c. paši par sevi varētu būt viensk. ak., bet ... *augšuop* resp. *augšup* u. c. var būt saprotami arī kā jauninājumi pēc *kājuop* resp. *kājup*...“ (Endzelīns 1951: 678). Taigi, dabartinėje latvių kalboje vartojamų prievēksmių su baigmeniu *-up* (*augšup, lejup*) tuometinėje kalboje dar nebuvo.

Skaitant *Postilē* aptikta vietas prievēksmių su dviguba negacija – *nhe-neekur, nheneekurr*, pvz.: *nheneekurr wings war Meeà dohteēβ* (McP III 123₂₄₋₂₅); *Deewu buhtu peeluhghušchi / to nhe lašsam mehβ nhe neekurr* (McP II 396{376}₁₃₋₁₄). Dviguba negacija – sena latvių kalbos ypatybė (plg. Ozols 1965: 189), tačiau į Mancelio teksto vietas prievēksmių sąrašą įtraukiamas tik *neekurr* (semantinei struktūrai šis faktas įtakos neturi).

Mancelio teksto inventoriui priskiriamas *gharřam* labai dažnai atlieka prielinksnio funkciją (plg. Nitiņa 1978: 80), pvz.: *und Sweedri gh a ř ř a m Dāggunu no=pill / ghribbādams šawu Maifiet nopellniet* (McP I 23₁₅₋₁₆); *Prahawm dohd Bellfen gh a ř ř a m Mugguru* (McP II 260₂₇₋₂₈). *Postilēs* inventoriui kalbamasis pavyzdys priskiriamas, nes jis vartojamas ir kaip vietas prievēksmiis: *tad ee=šahka tee Mahzekļi / kattri tam Kungham JEFu Šahņis ghāja / und tee Łaudis kattri pa Pull kam preekfcha und packaļa fpeedeħβ zaur wišū Pili gh a ř ř a m* (McP I 370₂₁₋₂₃).

Įdomu tai, kad *schurr* Mancelio *Postilēje* gali atlikti prielinksnio funkciją (žr. Nitiņa 1978: 191), pvz., *ka Wings šawu Mugguru turreħβ schurr teems* (McP I 272₃₋₄). Tokių pavyzdžių nėra daug.

Vietos prievēksmių samplaikos, pvz., *tuwe klaht* (McP), išskaidomos į sudedamąsias dalis ir inventoriui nepriskiriamos, o aukštesniojo laipsnio vietos prievēksmiai nagrinėjami kaip atitinkamų pamatinių prievēksmių aukštesniojo laipsnio formos, pvz., *dfiļlahk*⁹ laikomas prievēksmio *dfiļle* aukštesniojo laipsnio forma, o ne atskiru prievēksmiu.

Žinoma, vietoj bendrinės latvių kalbos prievēksmių *dziļi, tāli, tuvu* tekste rasti pavyzdžiai su galūne *-e*, pvz.: *und zeeni mann ar šawahm Luh pahm / bett winjo Širds gir t a h | e no mann* (McP I 177₂₀₋₂₁); *aifto ta Weeta by t u w e py tahš Pils / kurr JEFus Kruštā šifts gir* (McP III 140₃₋₄).

⁹ *ka tam weens Dfirr na=ackmins py winja Kacklu peekahrtz tapptu / und abšlieze nahtz taptu Juhry / kur wi β = d f i | | a h k gir / šacka JEFus Christus* (McP II 301{281}₁₁₂₋₁₅).

3. Paradigminiai Mancelio *Postilėje* vartojamų vietos prieveiksmių santykiai

Apžvelgus šiam tyrimui atrinktą medžiagą, paaiškėjo, kad vieni vietos prieveiksmai vartojami kontekstuose apeliuoja nurodyti tam tikrą informaciją, t. y. jais norima sužinoti ką nors naujo, kiti ne. Pirmieji dažniausiai vartojami sakinio pradžioje ir atitinkamai intonuojami, pvz., *Kur gir taß jauns peedfimt Konings: to Juddo?* (McP I 101₁₈₋₁₉). Antrieji savo turiniu perteikia apeliuojamąją informaciją, pavyzdžiui, į klausimą *Kur gir taß jauns peedfimt Konings: to Juddo?* būtų galima atsakyti: *scheit, turr* ir t. t.

Remiantis tuo, kas pasakyta, visus Mancelio *Postilėje* vartojamus vietos prieveiksnius galima skirti į dvi semantines grupes – *klausiamuosius* ir *ne-klausiamuosius*.

Klausiamuoju *kur, kurr* Mancelio *Postilėje* apeliuojama nurodyti dar nemintą vietą, o *kurpp, kurrpe, kurppu* – judėjimo kryptį¹⁰, pvz.: *Kurr nu tha tee Łaudis dfiewo / ko schkeetaht juhß / teggi Deews pallidfes?* (McP II 107₁₉₋₂₀); *Kurr tad / Manns Draugs / und Deewa Bährns / tu tawu muhschighu Ghohdu redfehßi?* (McP I 215₂₄₋₂₅); *Kurppu unnd ka Winja Meeßas nolichtas tappa* (McP III 196₁₁) ir t. t. Visi iš pateiktųjų klausimų yra tiesioginiai – jie reikalauja tiesioginio atsakymo, naujomis žiniomis papildančio jau turimą informaciją, o vietos prieveiksmai *kur* ir *kurpp* juose užima pirmąją poziciją¹¹.

Žinoma, *kur, kurrp* gali ir neturėti klausiamosios reikšmės¹², pvz.: *und ghrohfa kurpp ghribbādams* (McP I 8₁₋₂). Šiuo atveju kalbamasis pavyzdys būtų priskiriamas nežymimiesiems egzistavimo vietos prieveiksniams (žr. toliau)¹³.

Neklausiamieji vietos prieveiksmai semantiniu požiūriu nuo klausiamųjų labai skiriasi. Jie priklauso įvairioms mikrosistemoms. Viena iš tokių mikrosistemų – kogniciniai žodžiai (plg. Rosinas 1996: 105), perteikiantys tik santykinę kiekybinę informaciją. Mancelio *Postilėje* vietos prieveiksmių, priskirtinų šiai grupei, yra gana nemažai.

¹⁰ Klausimus, kurie prasideda klausiamaisiais vietos prieveiksmais J. Endzelynas vadina įvardiniais (žr. Endzelins 1951: 1031). Tokie klausimai O. Jesperseno dar vadinami „x-klausimais“. Čia x yra nežinomas, o viena iš lingvistinių išraiškų šiam nežinomajam – įvardiniai vietos prieveiksmai (žr. Lyons 1977: 757).

¹¹ *Kur* gali būti vartojami netiesioginiuose klausimuose, pvz.: *Eß tōw luhdfohß / sacka taß Radda=Wiers / apdohmajeeß / kurr gir Nhenofeedfiesg nomaitahtz?* (McP II 81₂₄₋₂₅). Kaip matyti, *kur* pateiktame sakinyje eina po pagrindinio dėmens, todėl tiesiogiai neapeliuoja nurodyti nežinomos informacijos.

¹² Klausiamosios reikšmės *kur* taip pat neįgyja tokiuose kontekstuose: *Schibß noticka py Bethabaras / winja pufße Jordanes / kurr Johannes cruftija* (McP I 38₁₄₋₅₅). Kaip matyti, *kur* neužima pradžios pozicijos ir neapeliuoja nurodyti tam tikros informacijos, t. y. šiais atvejais jo funkcija nėra klausiamoji, – jais pradedami šalutinio sakinio dėmenys, todėl jie vadinami reliatyviniais. Kadangi reliatyvinė funkcija yra antrinė, reliatyviniai žodžiai aptariamai nebus.

¹³ Daugiau apie klausiamuosius vietos prieveiksnius žr. Judžentytė 2010: 20–25.

Pirmiausia tai bendrumo reikšmę perteikiantys vietosrieveiksmiai, orientyro atžvilgiu žymintys visas vietas (Mancelio *Postilėje* aptiktas vienas bendrumo reikšmę turintis vietosrieveiksmis *wiffur, wiffurr*, pvz.: *Titz tu / ka Deews wifšur gir* (McP II 6₂₃); *Jhten ka nu tee šwähiti Engħali wifšurr zaur=eet warr / nhe kahds Muhris / nhe kahda Šeena / nheneeka nhe warr tohš kahweht neds usturreht ; ihten ta arridfan mums nhe buhš nhe neeka pretti ftaweht* (McP I 441₅₋₈).¹⁴ Apžvelgus kontekstus galima teigti, kad šiuo bendrumo vietosrieveiksmiu žymimos mažiausiai dvi vietos.

Su bendrumo vietosrieveiksmiais kontrastuoja nebendrumo, t. y. egzistavimo vietosrieveiksmiai, žymintys objektų ir įvykių egzistavimo vietą, kuri gali būti kalbėtojui nežinoma arba žinoma (egzistavimo vietosrieveiksmiai perteikia tik santykinę kiekybinę informaciją ir žymi objektų bei įvykių egzistavimo vietą). Nežinomą vietą žymintiems egzistavimorieveiksmiams priskirtinas *kur, kurr*, kontekstuose vietoj klausiamosios įgyjantis kalbamąją reikšmę, pvz., *Taš Wehfch puhfch kurr taš ghribb / unnd tu ghann đfirrd winja Kaukšchanu / bett tu nhe finni / no kurrenes taš nahk / und KURRPE taš eet* (McP II 2₁₈₋₂₀). Žinoma egzistavimo vieta žymima *šchurp und turrp, schurrrp und turrp, schur turr, schurrrp unnd turrp*, pvz.: *Labbs Draugs / nhe šchaubais šchurrrp und turrp ka Needris / meckle JEfum Chriftum nhe=apnickdams / und palleeds eekšchan tawas Deewa=Bijašchanas* (McP I 119₁₃₋₁₅). Pagal tai, kas aptarta, skiriami žymimieji ir nežymimieji egzistavimo vietosrieveiksmiai (*žymimasis / nežymimasis*).

Prie kognicinių žodžių priskiriami ir neigiamieji vietosrieveiksmiai, išskiriantys tuščią aibę (*neekur, neekurr*). Kontekstai rodo, kad vietosrieveiksmis *niekur* turi labai apibendrintą reikšmę (kaip ir vietosrieveiksmis *visur*), pvz., *und nhe neekur nhe kahdu Eeprezenašchanu attraft warreja* (McP I 369₁₇₋₁₈). Neigiamieji vietosrieveiksmiai su bendrumo ir egzistavimo vietosrieveiksmiais kontrastuoja požymiu 'neigiamasis', todėl skiriama semantinė opozicija *teigiamasis / neteigiamasis (neigiamasis)*.

Kita neklausiamųjų vietosrieveiksmių grupė – nekogniciniai žodžiai, kuriuos galima skirti į deiktinius ir nedeiktinius. Deiktiniai žodžiai apibrėžiami kaip išskiriantys, identifikuojantys ir diferencijuojantys daiktus, reiškinius, asmenis, požymius komunikacijos akte. Tai – situacijos elementų (adresanto, adresato, laiko, vietos ir kt.) nurodymas (Rosinas 1996: 7), pvz.: *šeit / tur* ir t. t.

Deiktinių vietosrieveiksmių grupė labai gausi – ji skiriama į pogrupius, iš kurių pagrindiniai yra du – vietosrieveiksmiai, turintys požymį 'identifikuojamasis' (*fcheit, fcheitan, fchur, fchurr, fchurp, fchurrr, šcheh, šcheit,*

¹⁴ Bendrumo vietosrieveiksmis *visur* dabartinėje latvių kalboje kontrastuoja su *jebkur* (semantinė opozicija *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*). Mancelio *Postilėje* užfiksuotas tik vienas sakiny su į *jebkur* panašiu pavyzdžiu: *jeb kurr gir tee Taišni šawu Muhfchu išbrahdāti und išpohfšiti* (McP II 81₂₅₋₂₆). Iš platesnio konteksto galima suprasti, kad *jeb kur* pateiktajame kontekste reiškia 'arba kur', todėl ji negali kontrastuoti su *wifšur, wifšurr*.

šcheita, šcheitā, šcheitan, šcheitaŋ, šchur, šchurr, šchurp, šchurr, šchurrr, teh, teita, teitā, teitan, teiten, theitan, tur, turp, turr, turrr, turrrp, turpat, turpatt, turrpatt, turrrpatt), ir vietosrieveiksmai, neturintys šio požymio, t. y. turintys požymį 'neidentifikuojamasis' (*zittur*). Pagrindinis skirtumas tarp šių poklasių yra tas, kad deiktiniai neidentifikuojamieji vietosrieveiksmai nenurodo, neidentifikuoja subjekto vietos arba nurodo labai neapibrėžtai. Jie nėra susiję su komunikacijos aktu, su situacija, kuri yra kalbamuojų momentu.

Aptariant deiktinių identifikuojamųjų vietosrieveiksmių struktūrą, pirmiausia skirtni gryniję deiktiniai vietosrieveiksmai, turintys požymį 'rodomasis'. Pagal tai, ar nagrinėjama vietosrieveiksmių grupė tiesiogiai nurodo, identifikuoja daiktus, asmenis ir reiškinius, ar tik vienus sakinio elementus identifikuoja su kitais, skiriami tiesioginio ir netiesioginio rodymo vietosrieveiksmai.

Tiesioginio rodymo vietosrieveiksmai, arba demonstratyvai, nurodo, identifikuoja ir dažnai gali būti lydimi paralingvistinių elementų. Šie vietosrieveiksmai nurodo subjekto atstumą (distanciją) nuo orientyro. Tas atstumas gali būti artimas, nedidelis (*fcheit, fcheitan, fchur, fchurr, fchurp, fchurrr, šcheh, šcheit, šcheita, šcheitā, šcheitan, šcheitaŋ, šchur, šchurr, šchurp, šchurr, šchurrr, teen, teh, teita, teitā, teitan, teiten, theitan*), pvz.: *Pehtz to šatzija us Thomu / steep šchur tawu Pirrxtu / und reds{rāds} mannas Rohkas / und steep tawu Rohku šchurr* (McP I 434₁₄₋₁₆), arba tolimas, didesnis (*tur, turp, turr, turrr, turrrp*), pvz.: *Bett turr fšahweja py to Kruštu JEFu winja Mahte / und winjas Mahtes Mahfša Maria Cleowas Šeewa / und Maria Maddaļa* (McP III 140₂₃₋₂₅). Vieni vietosrieveiksmai turi požymį 'artumas', kiti jo neturi (turi požymį 'neartumas (tolumas)'). Tokius santykius geriausiai apibūdina semantinė opozicija *artumas / neartumas (tolumas)*. Geriausiai *artumo / tolumo* opozicija išryškėja tokiuose pavyzdžiuose, kuriuose kalbami vietosrieveiksmai yra priešinami vienas kitam, pvz., *und attradda Deewa Šchāfštibu šcheit laizighe und turr muhšchighe* (McP I 59₂₇₋₂₈).

Netiesioginio rodymo vietosrieveiksmių semantinė struktūra yra sudėtingesnė už tiesioginio rodymo vietosrieveiksmių semantinę struktūrą. Pavyzdžiui, tiesioginio rodymo vietosrieveiksmais *tur* tiesiog identifikuoja pasakymo elementą: *Bett turr fšahweja py to Kruštu JEFu winja Mahte* (McP III 140₂₃₋₂₄) ir pan. Priešingai, vietosrieveiksmais *turrpatt*, jeigu jis būtų pavartotas tame pačiame sakinyje (pvz., *Bett turrpatt fšahweja py to Kruštu JEFu winja Mahte*), pakeistų visą sakinio prasmę: adresatui būtų pranešama, kad *Mahte* stovėjo ten pat, kur ir kažkas kitas, t. y. vieta identifikuojama su paminėta prieš tai. Kaip ir tiesioginio rodymo vietosrieveiksmai, kalbami vietosrieveiksmai nurodo subjekto atstumą (distanciją) nuo orientyro. Tas atstumas gali būti tolimas, t. y. didesnis, pvz., *Vnd wings Zehlehs / jehme to Bährninju / unnd winja Maht py šow / Nackty / und atkahpehš Egypteŋ=Semme / und pallick turrpatt / kamāhr Herodes nomirra* (McP I 100₃₋₆). Artimą, nedidelį, atstumą nurodančių netiesioginių vietosrieveiksmių Mancelio *Postilėje* neaptikta, todėl

semantinės opozicijos *artumas / neartumas (tolumas)* skyrimas galėtų būti tik formalus (identifikacijos dendrogramoje ši opozicija visgi bus žymima vietoj artimojo netiesioginio rodymos vietos prieveiksčio padedant klaustuką).

Deiktiniai identifikuojamieji vietos prieveiksčiai, turintys semą ‘nerodomasis’ (*tahle, tahle, tuhwe, tuwe*), identifikuoja atstumą nuo subjekto iki orientyro. Atstumas, reiškiamas nerodomaisiais vietos prieveiksčiais, nėra vienodas: subjekto ir orientyro atžvilgiu gali būti artimas (mažas) (*Redfi / kaß mann peewill / gir tuwe* (McP III 5₂₃₋₂₄)) arba tolimas (didelis) (*Schim Koninjam py Deewa labbu Rohku Debbesiesß sehßchoht / gir gharra Rohka / dings warr tahle sneekt / wißsur tha gir spehzigha* (McP I 168₂₄₋₂₆)). Vadinasi, galima skirti semantinę opoziciją *artumas / neartumas (tolumas)*.

Deiktiniai neidentifikuojamieji vietos prieveiksčiai nenurodo subjekto, neidentifikuoja jo vietos arba nurodo labai neapibrėžtai, tačiau skiriasi nuo identifikuojamųjų vietos prieveiksčių. Jie nėra susiję su komunikacijos aktu, su ta situacija, kuri yra dabar, kalbamuoju momentu, jie tik nukreipia nuo to dabar ir čia, pvz., *und buß Wings jaw pamaßietem sawa Kahju us zittu Zeßlu spehris / katters nhe ghaja us Emahus / bett zittur tetzeja* (McP I 424₁₇₋₁₈).

Su deiktiniais Mancelio *Postilés* vietos prieveiksčiais kontrastuoja nedeiktiniai žodžiai, lokalizuojantys asmenis, daiktus, gyvūnus, reiškinius, požymius, pvz.: *wirßu / appackßcha, eekßcha / ara* ir t. t. Pagal tai, ar kalbiamieji žodžiai žymi subjekto vietą erdvės viduje ar išorėje, jie skirtingi į vidaus ir nevidaus vietos prieveiksčius. Pirmieji turi semą ‘vidus’, antrieji – ‘nevidus’.

Vietos prieveiksčiai, turintys semą ‘vidus’, lokalizuoja subjektą 1) orientyro viduje (*dßillle, eekßcha, eekßchà*); 2) orientyrų apribotoje erdvėje (*starrpà, ftarpa, ftarpà, ftarrpa, ftarrpà, widdu*); 3) lauke, bet lyginimo pagrindas yra vidus, t. y. vieta nusakoma vidaus atžvilgiu (*ara, arà, aran*). Lyginant pateiktus vietos prieveiksčius tarpusavyje, pagrindinis skirtumas išryškėja tarp *dßillle* ir *ara, eekßcha, starrpà, widdu*. Pirmajam būdinga sėma ‘gylis’ (*und zick dßillle taß Beßdibbens gir wißsur Juhry / wißsur py L. audeems / wißsur us Semmes* (McP II 257{237}₂₃₋₂₄)), antrieji šios sėmos neturi, t. y. turi semą ‘negylis’. Taigi galima skirti semantinę opoziciją *gylis / negylis*.

Nedeiktiniams vietos prieveiksčiams, turintiems sėmas ‘vidus’, ‘negylis’, priskiriami šie vietos prieveiksčiai: *ara, arà, aran, eekßcha, eekßchà, starrpà, ftarpa, ftarpà, ftarrpa, ftarrpà, widdu*. Visiems jiems bendras yra vietos žymėjimas uždaro erdvės atžvilgiu (vieta vidaus atžvilgiu). Orientyras, kurio atžvilgiu nusakoma vieta, yra trimatis, neskaidrus objektas. Subjektas kalbamaisiais vietos prieveiksčiais lokalizuojamas orientyro viduje (*Turrahß tee Sùhdßätaji tick auxte / ka tee nhe ghrìbb py mann nahkt eekßchà* (McP III 89₃₋₄)) arba už jos ribų – išorėje (*Bett Pehteris ftahweja a r a preekßchan Durrweem* (McP III 33₁₉₋₂₀)). Šis teiginys leidžia daryti išvadą, kad kalbiamieji nedeiktiniai žodžiai gali būti aprašomi remiantis diferenciniais požymiais ‘išorė’, ‘neišorė’ ir semantine opozicija *ißoré / neißoré*.

Kaip matyti, vidaus vietosrieveiksmais priskiriamas *starrpà*. Palyginti jį su *eekfcha*, išryškėja orientacinių reikšmių skirtumas. *Eekfcha* orientacinė reikšmė yra 'vidus', tuo tarpu *starrpà* – ir 'vidus', ir 'išorė' kartu. Vidus ta prasme, kad kalbamasis žodis lokalizuoja subjektą orientyrų apribotoje vietoje, o išorė ta prasme, kad orientyrų apribota erdvė išorėje. Požymis 'vidus' yra integralinis, o 'išorė' – diferencinis, kuriuo *starrpà* kontrastuoja su *eekfcha*.

Nedeiktiniams Mancelio *Postilės* vietosrieveiksmais, turintiems semą 'vidus', kontrastuoja žodžiai, turintys semą 'nevidus'. Tai labai gausi Mancelio *Postilės* vietosrieveiksmių grupė. Pirmiausia jai priskirtini *apkhart, apkart*. Šiai grupei taip pat priklauso vietosrieveiksmai, tarpusavyje kontrastuojantys pagal subjekto padėtį erdvėje vertikālės ir horizontalės atžvilgiu, t. y.: *appackfcha, attpackaļ, attpackaļļ, aukfcham, aukfchan, aukščam, ghařram, klaht, klahte, kļaht, klaht, klahte, packal, packall, packaļ, packaļa, packaļļ, preekhcha, preekfcha, preekfchà, preekšcha, preekščà, preekfcha {preekfcha}, pretti, prettib, prettibe, prettie, prohjam, projam, šahņis, wirřfšu, wirřson, wirřsu*, pvz.: *Kad ta Debbeř krittieř / tad palix wiřsi Puttni appackfcha* (McP II 414{394}_{25–26}); *katters wiřsohř řawohř Kaulohř und Dfieřlahř leelas řapes zeete / to darija tař Kungs JEřfus wäřřsālu / irr nhe buhdams klahht* (McP I 187_{18–20}); *Bett kattri preekfcha ghaja / apdraudija to / tam by klus zeeft* (McP I 267_{14–15}); *tad ee=řahka tee Mahzekļi / kattri tam Kungham JEřu řahņis ghaja / und tee řaudis kattri pa Pull kam preekfcha und packaļa speedehř zaur wiřřsu Pili ghařram* (McP I 370_{21–23}); *Laux laid preezajahř und wiř kař turr wirřřfšu gir* (McP I 51_{30–31}) ir t. t. Kaip matyti, subjektas gali būti lokalizuojamas pagal vertikālę ir horizontalę, t. y. vienoje ar kitoje orientyro pusėje: *aukřtai / řemai, priekyje / užpakalyje* ir t. t. Taigi tokie vietosrieveiksmai turi semą 'vienapusiřkumas'. *Apkhart, apkart*, palyginti su antrąja vietosrieveiksmių grupe, lokalizuoja asmenis, gyvulius, daiktus, reiřkinius visai netiksliai – tiesiog bet kur lauke, todėl jiems būdingas 'nevienapusiřkumas (visapusiřkumas)'. Remiantis tuo, kas pasakyta, Mancelio *Postilės* 'nevidaus' vietosrieveiksmai skirtini į turinčius semą 'vienapusiřkumas' ir řios semos neturinčius, t. y. turinčius semą 'nevienapusiřkumas (visapusiřkumas)' (opozicija *vienapusiřkumas / nevienapusiřkumas (visapusiřkumas)*).

Nedeiktiniais 'nevidaus' vietosrieveiksmais, turinčiais semas 'vienapusiřkumas', 'vertikalumas', lokalizuojama subjekto padėtis vertikālios plokštumos atžvilgiu, t. y. orientyro řone, priekyje ar užpakalyje. Jei vietosrieveiksmai lokalizuoja subjektą orientyro řone, jie turi semą 'řonas'. Tokiu atveju, vietosrieveiksmai, nelokalizuojantys subjekto orientyro řone (lokalizuojantys priekyje ar užpakalyje), řios semos neturi, t. y. jie turi požymį 'neřonas' (opozicija *řonas / neřonas*).

Mancelio *Postilės* 'řono' vietosrieveiksmai (*ghařram, klaht, klahte, kļaht, klāt, klaht, klahte, kļaht, nohřt, nořt, prohjam, projam, řahņis*) nusako subjekto padėtį orientyro řone, pvz.: *tad ee=řahka tee Mahzekļi / kattri tam*

Kungham JĖfu Śahņis ghaja / und tee Łaudis kattri pa Pull kam preekſcha und packała speedehß zaur wiſſu Pili għarřam (McP I 370₂₁₋₂₃); *nhe weens klaufſetais zehleß aukſcham ghribbādams noft eet* (McP II 143₁₋₂); *Tai nhe by nhe kahda Śeewinja klaht...* (McP I 53₃₀); *Ey proħjam / und dohdeef eekſchan Āgyptes=Semmes* (McP I 100₁₇₋₁₈) ir t. t. Apžvelgus tiriamąją medžiagą, paaiškėjo, kad tikslaus šono vietos prieveiksmių (*pa labi, pa kreisi*) Mancelis nevartojo. Kairei ir dešinei perteikti labai dažnai vartojami pasakymai *pa labu, pa kreisu pusas arba pa laba, pa kreisa roka*, pvz.: *kad mums taß ļauns Gharrs kahrdena pa Kreiſſu unnd pa labbu Rohku* (McP I 83₂₅₋₂₆); *uñ tahß Ahwis taps pa winja labbahs Rohkas licktas / bett tee Afchi pa kreifſahs Rohkas* (McP II 424{404}₅₋₇); *und leek to kahrt / ſtarrp diweem Śläppkaweem / weenu py labbahß / ohtru py Kreiſſahß Rohkas / bett JĖfum widdu ſtarrpà* (McP III 152₂₄₋₂₆). Kalbamięji prieveiksmai tikriausiai atsirado XVIII a. Akivaizdu viena – Mancelio *Postilėje* kairė ir dešinė tikrai perteikiama ne vietos prieveiksmais.

Nedeiktiniai vietos prieveiksmai, turintys semą ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘nešonas’, lokalizuoja subjektą orientyro priekyje arba priešingoje jo pusėje – užpakalyje, t. y. nusako subjekto padėtį erdvėje *priekio / užpakalio atžvilgiu*, pvz.: *und tee Łaudis kattri pa Pullkam preekſcha und packała speedehß zaur wiſſu Pili għarřam* (McP I 370₂₂₋₂₃). Remiantis kontekstais, galima daryti išvadą, kad kalbamięji žodžiai (*attpackaļ, attpackall, packal, packall, packaļ, packała, packall, preekhcha, preekſcha, preekſchà, preekſcha, preekſchà, preekſcha {preekſcha}, pretti, prettib, prettibe, prettie*) kontrastuoja pagal opoziciją *priekis / nepriekis (užpakalis)*.

‘Vertikalumo’ vietos prieveiksmai Mancelio *Postilėje* kontrastuoja su ‘nevertikalumo’ požymi turinčiais žodžiais. Jais žymima subjekto vieta horizontalios plokštumos atžvilgiu. Vieni ‘nevertikalumo’ vietos prieveiksmai subjekto vietą orientyro atžvilgiu nusako tiksliai (viršuje, apačioje), kiti subjekto vietos nekonkretina, tiesiog pasako, kur subjektas yra: aukštai ar žemai. Taigi galima teigti, kad tiksliai nurodantys subjekto vietą vietos prieveiksmai turi semą ‘tikslumas’, o nekonkretinantys subjekto vietos – ‘netikslumas’.

Vietos prieveiksmai, turintys semą ‘tikslumas’, tarpusavyje kontrastuoja požymiais ‘viršus’ / ‘neviršus (apačia)’, pvz.: *Kad ta Debbefß krittieß / tad palix wiſſi Putni appackſcha* (McP II 414{394}₂₅₋₂₆); *Laux laid preezajahß und wiß kaß turr wirrſu gir* (McP I 51₃₀₋₃₁); *und to Kumeļu und licka ſawas Drehbes wirſu und ſādenaya to wirrſu* (McP I 2₁₄₋₁₅). Vietos prieveiksmai, turintys semą ‘netikslumas’, kontrastuoja požymiais ‘aukštis’ / ‘neaukštis’, pvz.: *Taß ghurfch toß Spehzigus no to Krāflu / unnd pazell tohs Sāmmoſchus aukſcham* (McP II 84₂₅₋₂₆); *kaut tu (Pestitais) buhtu tahß Debbefſes pahr=rahwis / und fem meh nahzis* (McP I 39₁₅₋₁₆). Galima skirti semantinę opoziciją *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

4. Sintagminiai Mancelio *Postilėje* vartojamų vietosrieveiksmių santykiai

Aptariant Mancelio *Postilės* vietosrieveiksmių sintagminius santykius, t. y. slankumą, reikia pasakyti, kad jungdamiesi su veiksmažodžiais jie įgyja šias slankumo reikšmes: *slinktį* ir *rimtį* – pirmieji žymi judėjimo kryptį, antrieji – buvimo vietą. Junginiuose su veiksmažodžiais Mancelio *Postilėje* vartojami vietosrieveiksmai gali įgyti labai įvairių slinkties reikšmių, t. y. slinktį galima tikslinti – tai priklauso nuo veiksmažodžio:

linijinė slinktis – slinktis, kai subjektas slenka linija, paprastai tiesia, dažniausiai viena kryptimi (Kilius 1980: 37), pvz., *Ka nu šchee trieß Apufuñi labpraht ar sawu Mahzetaju to Kunghu JEfu eet / kurr Wings tohß wädd* (McP I 214₅₋₆);

nelinijinė slinktis – slinktis, kai subjektas keičia vietą atskirų orientyro taškų ar orientacine reikšme nusakomos vietos atskirų taškų atžvilgiu, slankioja ne viena linija, ne viena kryptimi ir, žiūrint viso orientyro atžvilgiu, subjekto nuotolis iš esmės nei mažėja, nei didėja, išlieka pastovus (Kilius 1980, 38), pvz., *Zittam schurpp und turrp Atzis fkraida* (McP I 70₁₈);

artėjimas – linijinė slinktis, kai subjekto nuotolis mažėja orientyro ar tos erdvės dalies atžvilgiu, kuri nusakoma vietosrieveiksmaio orientacine reikšme (plg. Kilius 1980: 37):

apribotas artėjimas – artėjimas su negalimu, eliminuotu tolimu (Kilius 1980: 37), pvz., *Tha šacka Wings: Kuṛṛa Weeta eß sawa Wahra Pee-minnescha nu zellchu / theitan ghribbu eß nahkt* (McP I 131₂₂₋₂₄);

neapribotas artėjimas – artėjimas su galimu (vėlyvesniu) tolimu (Kilius 1980: 38), pvz., *Nahzeeta schurr Bährni* (McP III 173₂₉);

tolimas – tokia linijinė slinktis, kai subjekto nuotolis didėja orientyro ar tos dalies erdvės atžvilgiu, kuri nusakoma vietosrieveiksmaio orientacine reikšme (plg. Kilius 1980: 37):

apribotas tolimas – tolimas su negalimu, eliminuotu ankstesniu artėjimu, t. y. nuotolio mažėjimu (Kilius 1980: 37), pvz., *Ghaja JEfus ara* (McP III 2₆);

neapribotas tolimas – tolimas su nediferencijuotu, galimu ankstyvesniu artėjimu (Kilius 1980: 37), pvz., *Wings ee=ñtiprena unnd usturr töw / ka tu warri turr nahkt* (McP II 7₁₃₋₁₄);

konstantinis kelias – tokia linijinė slinktis, tos slinkties kelias, kai subjektas slenka atskirų orientyro dalių atžvilgiu ar vietos, nusakomos orientacine reikšme, atskirų taškų atžvilgiu, tačiau viso orientyro ar orientacine reikšme nusakomos vietos atžvilgiu subjekto nuotolis nei didėja nei mažėja, išlieka nekintamas, pastovus – konstantinis (Kilius 1980: 38), pvz., tad *ee=šahka tee Mahzekli / kattri tam Kungham JEfu Šahñis gaja* (McP I 370₂₁₋₂₂);

tranzitinis kelias – linijinė slinktis, slinkties kelias su fiksuotu tarpiniu slinkties momentu, tai yra artėjimas ir tolimas kartu, sujungti viena išitsine vienkrypte linija (Kilius 1980: 38), pvz., *taß Wälls eet apkahrt mums / ka kahds mauradams Swährs* (McP I 300_{21–22}).

Išanalizavus vietosrieveiksmių junginius su veiksmoždziais, paaiškėja, kad dalis vietosrieveiksmių jungiasi tik su slinkties veiksmoždziais, t. y. vietosrieveiksmai su pospozicija *-p*, pvz., *bett tu nhe finni / no kurrenes taß nahk / und KURRPE taß eet* (McP II 2_{19–20}). Visi kiti vietosrieveiksmai jungiasi ir su slinkties, ir su rimties veiksmoždziais, pvz.: *KAd tee nu tu we py Jerusalem nahze* (McP I 367_{8–9}) ir *Wings attraftins / peešautz to / teekams wings tu we gir* (McP II 64₂₂).

5. Apibendrinimas

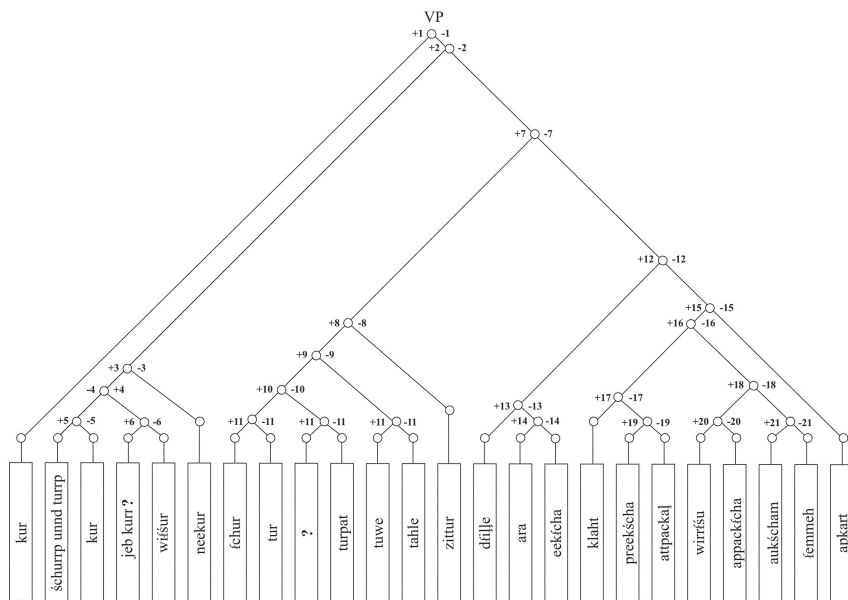
Ištirus Mancelio *Postilės* vietosrieveiksmių santykius, paaiškėja, kad semantinę jų struktūrą geriausiai aprašo šios diferencinių požymių poros: (1) *klausiamasis / neklausiamasis*; (2) *kognicinis / nekognicinis*; (3) *teigiamasis / neteigiamasis (neigiamasis)*; (4) *bendrumas / nebendrumas (egzistavimas)*; (5) *žymimasis / nežymimasis*; (6) *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*; (7) *deiktinis / nedeiktinis*; (8) *identifikuojamasis / neidentifikuojamasis*; (9) *rodomasis / nerodomasis*; (10) *tiesioginis / netiesioginis*; (11) *artimumas / neartimumas (tolumas)*; (12) *vidus / nevidus*; (13) *gylis / negylis*; (14) *išorė / neišorė*; (15) *vienapusiškumas / nevienapusiškumas (visapusiškumas)*; (16) *vertikalumas / nevertikalumas (horizontalumas)*; (17) *šonas / nešonas*; (18) *priekis / nepriekis (užpakalis)*; (19) *tikslumas / netikslumas*; (20) *viršus / neviršus (apačia)*; (21) *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

Pateiktieji požymiai pavaizduoti dendrogramoje (žr. *Identifikacijos dendrogramą*), gerai parodančioje Mancelio *Postilės* vietosrieveiksmių sistemai būdingas koreliacijas ir koreliacijų pluoštus: atstumo koreliacija būdinga vietosrieveiksmiams, kontrastuojantiems 11 požymiu; 9 požymis jungia tiesioginės deiksės ir atstumo koreliacijas ir t. t.

Būtina atkreipti dėmesį, kad nuo dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūros (žr. Judžentytė 2010) kalbamoji struktūra šiek tiek skiriasi: 1) Mancelio *Postilėje* neužfiksuota tikslaus šono vietosrieveiksmių, todėl šono vietosrieveiksmai tarpusavyje nekontrastuoja požymiais 'tikslumas' / 'netikslumas', 'dešinumas' / 'nedešinumas (kairumas)'; 2) Mancelio *Postilėje* neaptikta gylio vietosrieveiksčio *sekli*, žyminčio subjekto vietą arti paviršiaus, todėl neskirtina opozicija *paviršius / nepaviršius*; 3) neužfiksavus daug vietų žyminčio *daudzkur*, neskirtina *daugio / nedaugio* opozicija.

Identifikacijos dendrograma¹⁵

VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA MANCELIO *POSTILĖJE*

Mancelio *Postilės* vietos prieveiksmių identifikacijos dendrogramoje skaitmenys virš išsišakojimų atitinka šiuos diferencinius požymius: +1 – klausiamasis; –1 – neklausiamasis; +2 – kognicinis; –2 – nekognicinis; +3 – teigiamasis; –3 – neteigiamasis (neigiamasis); +4 – bendrumas; –4 – nebendrumas (egzistavimas); +5 – žymimasis; –5 – nežymimasis; +6 – pasirinkamasis; –6 – nepasinkamasis; +7 – deiktinis; –7 – nedeiktinis; +8 – identifikuojamasis; –8 – neidentifikuojamasis; +9 – rodomasis; –9 – nerodomas; +10 – tiesioginis; –10 – netiesioginis; +11 – artimumas; –11 – neartimumas (tolumas); +12 – vidus; –12 – nevidus; +13 – gylis; –13 – negylis; +14 – išorė; –14 – neišorė; +15 – vienapusiškumas; –15 – nevienapusiškumas (visapusiškumas); +16 – vertikalumas; –16 – nevertikalumas (horizontalumas); +17 – šonas; –17 – nešonas; +18 – tikslumas; –18 – netikslumas; +19 – priekis; –19 – nepriekis (užpakalis); +20 – viršus; –20 – neviršus (apačia); +21 – aukštumas; –21 – neaukštumas (žemumas).

Sutartiniai ženklai

- + reiškia požymio buvimą
- reiškia požymio nebuvimą
- / – opozicija

¹⁵ Dėl vietos stokos į dendrogramą įrašyta tik po vieną kiekvieno vietos prieveiksmių pokla-sio atstovą.

Literatūra

- DLKŽ 1993 = Stasy Keinys (red.), Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 3 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Girdenis, Aleksas. 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Judžentytė, Gintarė. 2010. *Lietuvių kalbos vietos prievėksmai: sinchronija ir diachronija*. Disertacija. Vilniaus universitetas.
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Kilius, Jonas. 1977. Orientacinių reikšmių struktūra lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 28(1). 40–49.
- Kilius, Jonas. 1980. Slankumo reikšmių struktūra lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 31(1). 34–56.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*, 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.
- McP = *Lang-gewünschte Lettische Pofill...* Verfertigt durch Georgivm Mancelium... 3u Riga. 1654. Cituota iš:
http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP1.html,
http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP2.html,
http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP3.html.
- ME = *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*, rediģējis, papildinājis, turpinājis (/nobeidzis – 4) J. Endzelīns. 1–4. Rīga. 1923–1932.
- Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Ozols, Arturs. 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
- Pokrotniece, Kornēlija (red.). 2007. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts“.
- Rosinas, Albertas. 1988. *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslo.
- Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rosinas, Albertas. 2005. Dar dėl adesyvo kilmės aiškinimo. *Baltistica* 40(2). 177–181.

Gintarė Judžentytė
 Lietuvių kalbos katedra
 Filologijos fakultetas
 Vilniaus universitetas
 Universiteto g. 5, LT-01513, Vilnius, Lietuva
 gintare.judzentyte@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

**Vietas apstākļu vārdu semantiskā struktūra
Georga Mancelja *Postilā***

Gintarė JUDŽENTYTĖ

Šajā darbā ir raksturota Mancelja *Postilas* vietas apstākļa vārdu semantiskā struktūra: pamatojoties uz opozīciju teoriju, tiek noskaidrotas integrālās un diferenciālās pazīmes; pamatojoties uz integrālajām un diferenciālajām pazīmēm, mēģināts semantiski klasificēt Mancelja *Postilas* vietas apstākļa vārdus; tiek noskaidrotas vietas apstākļa vārdu virzības nozīmes.

Vietas apstākļa vārdu semantiskās struktūras aprakstīšana tiek sākota ar paradigmatisku analīzi (vispirms, pamatojoties uz vietas apstākļa vārdu definīcijām, kas ir dotas vārdnīcās, noskaidrota orientācijas nozīme, izšķirtas integrālās un diferenciālās pazīmes, noskaidrotas semantiskās opozīcijas), tālāk raksturota sintagmātiskā analīze. Analizējot vietas apstākļa vārdu struktūru sintagmātiski, jāievēro konteksts un situācija. Paradigmatisko un sintagmātisko attiecību analīze ir vietas apstākļa vārdu klasifikācijas pamats. To ņemot vērā, tiek noskaidroti vismazākie nozīmju elementi – diferenciālās pazīmes.

Izanalizējot Mancelja *Postilas* vietas apstākļa vārdu semantisku struktūru, konstatēts, ka to var raksturot ar 21 diferenciālo pazīmju pāri. Kad vietas apstākļa vārdu paradigmatisko attiecību sistēma ir skaidra (raksturota ar minētajiem diferenciālo pazīmju pāriem), var raksturot katru vietas apstākļa vārdu kā tādu vai citu pazīmju kombināciju un noskaidrot tā vietu sistēmā. Piemēram, vietas apstākļa vārds *šeit* = {ne jautājamais – ne kognitīvs – deiktisks – identificējams – norādāmais – tiešais – tuvākais} utt.

SUMMARY

**Semantic Structure of Local Adverbs
in Georg Mancelius' *Postila***

Gintarė JUDŽENTYTĖ

This is a description of the semantic structure of local adverbs in Mancelius' *Postila*. It starts with a paradigmatic analysis, followed by a syntagmatic analysis. In analyzing the structure of the adverbs of place within the syntagmatic approach, it is necessary to consider a context and a situation. Analysis of paradigmatic and syntagmatic relations underlie the classification of the local adverbs. On the basis of this classification, differential features that are the minimal semantic elements are identified.

21 pairs of differential features can be used to describe the semantic structure of the local adverbs. When the system of paradigmatic relations of all the adverbs of place is fully described, it is possible to characterize every single local adverb as a particular combination of these features, and to establish its place in this system. For instance, the adverb of place *šeit* can be characterized as [noninterrogative – non-cognitive – deictic – identical – demonstrative – direct – proximate], etc.

PAR DAŽIEM LATGALES LATVIEŠU FOLKLORAS PIERAKSTA JAUTĀJUMIEM: *LETTISCHE VOLKSLIEDER* (1869)

Lidija LEIKUMA
Latvijas Universitātes
Baltu valodniecības katedra

Ievads

Agrāku laiku folkloras materiāli pievērš valodnieku uzmanību gan ar seniskāku valodu, nekā tā ir vēlākos laikos, gan tekstos izmantoto pieraksta sistēmu, palaikam sniedzot vērtīgas atziņas strīdīgos jautājumos. Daudz pārdomu rada 19. gadsimta, īpaši tā 2. puse, latviešu folkloras krājumi (publicētie un rokrakstā palikušie), aktualizējoties arī senākiem tekstiem veltītiem izdevumiem. Ne viens vien publicējums prasās pēc papildu komentāriem, sikākas analīzes vai vismaz kādām piezīmēm, kas var noderēt turpmākam. Latgaliski vai par Latgali rakstītie teksti latviešu kultūras aprītē vispār funkcionē nepietiekami. Lietu lielākai skaidrībai tad arī viss šeit rakstītais.

19. gadsimts ir latviešu tautas mutvārdu daiļrades apzināšanas, tās dziļāka vērtējuma sākums, kas „zemnieku tautai” nes vispārēju atzišanu. Folklorā tiek vākta un arī publicēta, latviešu valoda, kam kopumā ilga dzīvotspēja netiek paredzēta, pateicoties Augusta Bīlensteina un citu zinātnieku darbībai, tāpat ar publicēto mutvārdu avotu starpniecību iekļūst Rietumeiropas aprītē.

Par Latgales, līdzīgi kā par citu Latvijas kultūrvēsturisko novadu, latviešu jeb latgaliešu folkloru pirmie sākuši interesēties svešautieši – Celina Plātere¹, Gustavs Manteifelis, Augusts Bīlensteins, Adalberts Becenbergers, Eduards Volteris, Stefānija Uļanovska, Vladislavs Veriho, un tā ir 19. gadsimta 2. puse – beigas. Pašu latviešu pirmais nozīmīgākais pētījums ir Viktora Vonoga studija, kas iespiesta krājumā „Latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 gadu atcerei” (Vonogs 1944: 205–222). Ojāra Ambaiņa „Latviešu folkloristikas vēsturē” latgaliešu folkloras vākumi un publicējumi ievēribu nav guvuši (tiek pieminēts E. Voltera krājums, papildinājumi „Latvju Dainām” un E. Melngaiļa tautas melodiju pieraksti Latgalē – Ambainis 1989: 45, 84,

¹ Personvārdi rakstā atbilstoši īpašvārdu atveides nosacījumiem latviešu valodā; poļu kultūras darbinieku – pēc norādījumiem „Poļu īpašvārdu pareizrakstība un pareizrūna latviešu valodā” (Staltmane 1998). Celina ir poļu īpašvārda Cecylia īsinājums, nav pamata rakstīt Celīna, Celīne vai Celine; Plāteru uzvārds latviski rakstīts gan ar īsu, gan garu saknes patskani, latgaliski – arī ar mīksto /; tā kā poļi izrunā saknes *a* nepagarina, uzvārds būtu rakstāms ar īsu patskani, ko pieļauj arī atveides nosacījumi (Staltmane 1998: 76). Tāpat ar īsu *a* tiek runāts kristāmvārds Stefānija. Uzvārdi Bīlensteins, Volteris, Manteifelis atveidoti atbilstoši latviešu valodas tradīcijām un pastāvošajām atveides normām.

103–104), tomēr uz šo laiku jau ir tapuši vairāki vērtīgi Antona Braidaka raksti par latgāliešu tautasdziesmu valodu (Braidaks 1974: 127–136; 1977: 215–225). 20. gs. izskaņā iznācis informatīvi bagātais Borisa Infantjeva pārskats par Eduarda Voltera ekspedīcijām uz Latgali (Infantjevs 1997), doktora darbā latgāliešu folklorai un tās vācējiem pievērsusies Angelika Juško-Štekele, zinātniskā aprītē ievadot jaunu faktoloģisko materiālu un turpinot strādāt pie aizsāktajām tēmām ar mūsdienīgu metodiku. Viņas disertācijas galvenās atziņas ietvertas grāmatā „Folkloristika Latgalē 19. gadsimta otrajā pusē“ (Juško-Štekele 2002).

Pētījumā A. Juško-Štekele aktualizē Latgales senās grāfu Plateru dzimtas atvases – komteses² Celinas Plateres – tautasdziesmu vākumu no Krāslavas apkaimes (Juško-Štekele 2002: 26–31), atgādinot par manuskriptu, kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (turpmāk – LNB Retumi), un to nedaudz analizējot. Rokraksts (Plātere 1860) atrodas Augusta Bīlensteina fondā, datēts ar 1860. gadu. Šis tautasdziesmu jeb „dziesmu un ziņģu“³ apkopojums ir pirmais plašākais Latgales latviešu folkloras krājums, kas turklāt atspoguļo noteikta areāla izlokšņu īpatnības, tādējādi būdams nozīmīgs diahroniskā aspektā. Šā iemesla dēļ tautasdziesmu fragmenti izmantoti arī L. Leikumas doktora darbā „Darbības vārds Krāslavas, Aulejas, Skaistas un Izvaltas izlokšnē“ (Leikuma 1993). Par aplūkojamo krājumu – gan manuskriptu, gan publicējumu – vēl ne viss ir pasacīts, īpaši ņemot vērā iespēju labi saglabājušos oriģinālu salīdzināt ar iespiedumu.

Par krājuma „Lettische Volkslieder“ veidotāju autorību

Aplūkojamais tautasdziesmu krājums ar nosaukumu „Lettische Volkslieder“ (LV), kas 1869. gadā publicēts turpinājumizdevumā „Magazin“, līdz pat šim tiek saistīts gan ar grāfienes Celinas Plateres, gan barona Gustava Manteifeļa vārdu. Tā, piemēram, Heronims Tihovskis raksta par Manteifeļa 170 „Magazīnās“ ievietotajām tautasdziesmām, ko tas „kopā ar Krāslavas

² Komtese – no franču *comtesse*, no kā vācu *Comtesse* ‘neprecējusies grāfiene’.

³ Izdevēju ievadpiezīmi par krājumu kā „dzeesmu und ziņģu“ apkopojumu nedrīkstētu aizmirst, jo „Piosnki ludowe łotewske“ (1860) jeb „Lettische Volkslieder“ (1869) nav tikai klasiskās četrriņdes (kaut vienkāršības labad arī šai rakstā lietots tradicionālais apzīmējums „tautasdziesmas“), bet arī vairākas garas, sižetiski vienotas dziesmas. Dažā (gan īsajā, gan garajā) jūtama samākslotība. Kura no vienībām uzskatīta par tautasdziesmu, kura – par ziņģi, vākumā atzīmēts nav. Laika gaitā diezgan būtiski mainījies arī izpratne par ziņģi kā zināmu tautas kultūras svešķermeņi – pastāv termins „tautas ziņģe“, tiek rīkoti ziņģu vakari, festivāli u. tml. LLVV 8: 648–649: „Ziņģe ir tulkota, lokalizēta vai pēc svešiem paraugiem darināta (parasti viegla, sentimentāla) dziesma, kas tautā nereti ir folklorizējusies.“

grāfiēni Celini f. Plateri savācis Krāslavas, Kombuļa un Dricēnu apkārtnē“ (Tichovskis 1937: 288); V. Vonogs runā par „jō (resp., G. Manteifeļa – L.L.) tautas dzišmu krōjumu“ (1944: 206), pieļaudams, ka liela daļa nopelnu „pi pyrmō latgaļu tautas dzišmu krōjuma savōkšonas pīder ari Celinei Platerēi“ (1944: 207). Arī literatūrzinātniece A. Juško-Štekele, kaut patiesībā secina, ka krājums ir C. Plateres vākums, savas grāmatas avotu un literatūras sarakstā 16. un 17. vienību, resp., manuskriptu un tā pirmpublicējumu, tomēr piedēvē abiem – C. Platerēi un G. Manteifelim (Juško-Štekele 2002: 105).

„Lettische Volkslieder“ pirmiespiedumā⁴ kā publicējamo tautasdziesmu vācēja nepārprotami minēta C. Platere, bet G. Manteifelis saukts par personu, kas krājumu Latviešu literārajai biedrībai nodevis iespiešanai: „Diese dzeesmu und zinģu sind gesammelt in der Gegend von Kraslaw von der seitdem verstorbenen Comtesse Celine von Plater und der lett. lit. Gesellschaft zur Veröffentlichung übergeben worden von Herrn Baron G. von Manteuffel-Szoegē.“ (LV 1869: 162) Vēlākās publikācijās lasāms, ka tautasdziesmas šim izdevumam vācis arī G. Manteifelis, un fakta daudzinašana izriet no paša barona sacītā. Tā, piemēram, maz pazīstamajā, bet Latvijas kultūrvēsturei svarīgajā skicē „Lotwa i jej pieśni gminne“ „Magazīnu“ krājuma ievadvārdi „citēti“ jau šādi: „Lettische Volkslieder gesammelt in der Gegend von Kraslaw *im Dünaburgschen* von Comtesse Celine Plater und in der Gegend von Dritzau (drukas kļūda, domāts Dritzau – L.L.) und Taunag *im Rosittenschen* von Baron Gustav Manteuffel.“ (Manteuffel 1899: 225, 1. parinde) Dalību pie krājuma „Lettische Volkslieder“ satura G. Manteifelis min arī savā bibliogrāfiskajā rādītājā „Bibliographische Notiz“, kur apgūto areālu nosauc nedaudz vispārīgāk: „... in der Gegend von Dritzau im Rosittenschen“ (Manteuffel 1885: 204).

Lietas būtību daudz skaidrāku nepadara G. Manteifeļa netiešais pieminējums abu vācēju sadarbībā t. s. kara dziesmas „Kur tu jōsi broleleī“ kontekstā (izteikts gan visai komplikēti)⁵. Barons uzsver, ka dzirdējis šo seno latviešiem raksturīgo tautasdziesmu, vēl pirms uz to viņa uzmanību vēršusi viena no Inflantijas jaunkundzēm („jedna z młodych panien inflanckich“; parindē

⁴ Krājums „Lettische Volkslieder“, kas drukāts Jelgavā (Mitau; „bei J. J. Stefenhagen und Sohn“), negrozītā veidā iznācis arī kā novilkums – „Separatdruck aus dem Magazinheft der lettisch-literarischen Gesellschaft Vierzehnten Bandes zweites Stück“. Ja ir patiesa G. Manteifeļa (1899: 225) piezīme „Zbiór ten wyszedł także w osobnej odbicie, nakładem N. Kymmla w Rydze“, skrupulozākai jautājuma izpētei būtu uzmeklējams arī šis iespiedums.

⁵ Podsluchawszy przed wielu już laty po raz pierwszy wszystkich zwrotek tej prawdziwie charakterystycznej pieśni ludowej lotewskiej (jeszcze przed zniesieniem poddaństwa najdosłowniej przezemnie spolszczonej), którą oczywiście wiele wieków śpiewano, zanim jedna z młodych panien inflanckich bacność moją na nią zwróciła, – zebrałem ich wkrótce około dwustu, treści najrozmaitszej (Manteuffel 1899: 247).

atšifrēta kā „Panna Celina Platerówna z Kombula i Krasławia“), un īsā laikā to savācis ap divsimt („zebrałem ich wkrótce około dwustu“). Cik aktīvi ap šo laiku tautasdziesmas savā pusē krājusi C. Platerē, no teiktā nekas neizriet. Iespējams, kādas norādes par abu latgaliešu folkloras entuziastu darbību atrodamas vēl citos G. Manteifeļa apcerējumos, kas, būdami rakstīti galvenokārt poļu valodā, plašākai latviešu sabiedrībai diemžēl ir maz pazīstami. Vai G. Manteifelis ar tautas sacerējumu pierakstīšanu nodarbojies pirms C. Plateres, īsti nav skaidrs, bet ieklausījies tajos viņš noteikti ir. Uz priekšrokas došanu Celinai Platerēi kā latgaliešu tautasdziesmu vākšanas sācējai aizrāda A. Juško-Štekele (2002: 28), domu par viena vai otra vācēja primaritāti neturpinot.

Pētnieku neievērots palicis fakts, ka lielāku skaidrību par LV 1869 tautasdziesmu pieraksta vietu (un līdz ar to – iespējamo to pierakstītāju) tomēr vieš G. Manteifeļa apcerējuma „Łotwa i jej pieśni gminne“ (Manteuffel 1899) 2. daļa – „Pieśń gminne łotewska“, kur ilustrācijai citētas daudzas latviešu tautasdziesmas, tostarp vairākas no „Lettische Volkslieder“. Tās numurētas ar tiem pašiem kārtas cipariem kā „Magazīnu“ iespaidumā⁶, pēc vajadzības pievienojot jaunus, un tādu citējumu rakstā ir tuvu diviem desmitiem. Piezīmi par izcelsmes vietu G. Manteifelis devis vairākām tautasdziesmām. Atgādināsim visas, kam dotas norādes uz pirmpublicējumu „Magazīnās“: 225. lpp.: 1. (100.) vienība, 2. (102.), 3. (101.); 226: 4. (5.); 231: 1. (74.); 232: 2. (77.), 3. (61.), 4. (99.); 241: 4. (38.); 243–244: 2. (3.); 246: 3. (81.); 247: 1. (2.); 253: 2. (110.); 254–255: 1. (41.) (Z okolic *Taunag*); 255: 2. (134.) (Z okolic *Taunag* w pow. rzeżyckim), 3. (139.) (Z okolic *Drycan* w pow. rzeżyckim); 256: 1. (133.) (Z okolic Platerowskiego *Krasławia*), 2. (56.) (Z okolic *Berzygalu*, dawnej siedziby Manteufflów). Pieraksta vietas precizējumus G. Manteifelis pievieno, lai rādītu t. s. bāreņu dziesmu motīva izplatību, kaut tādus, iespējams, viņš būtu varējis pievienot vēl pie vairākām citām – motīvi taču atkārtojas, un ne tikai Latgalē vai Latvijā, daļa tautasdziesmu divrinžu vai četrinžu tādā pašā vai līdzīgā redakcijā sastopamas plašā areālā, aplicinot folkloras universālo raksturu. Tādu to acīmredzot rādījis arī Celinas Plateres vākums, kas kādā mērā sakritis ar Gustava Manteifeļa fiksējumiem (laika ziņā – agrākiem vai vēlākiem, jo domāt var abējādi) Dricānu pusē. Pirmizdevumā krājums godcienīgi minēts ar nesen mirušās komteses vārdu⁷, kam

⁶ Manuskriptā ciparu vietā ir trīs zvaigznītes, citādi iespaidumā rokraksta kārtojums saglabāts pilnībā, izņemot 3 tautasdziesmas, kas LV 1869 nav tikušas publicētas.

⁷ Komteses Celinas Plateres dzīves gājumu un galvenos datus nesen ir noskaidrojusi *Dr. philol.* Skaidrīte Kalvāne, viņa arī māsa Klāra PIJ (māsa Klāra PIJ 2010). Dzimusi (1839. g. 7. dec.) un uzaugusi Kombuļa muižā (ap 11 km no Krāslavas) grāfu Juzefa un Antoņinas (no Soltaniem) Plateru 14 bērnu saimē, agri zaudējuši tēvu (1852. g.), 1863. g. poļu sacelšanās upura Leona Platera māsa; 1862. g. iestājusies Žēlsirdības māsu (darbojas Krāslava 1789.–1864. g.) kongregācijā, mirusi 1864. g. 17. dec. Helmno klosterī (Polija) no tīfa.

turpmāk G. Manteifelis tomēr pievieno savējo. Minētajā 1899. gada apcerējumā publicējumu „Magazīnās“ viņš konsekventi sauc par kopdarbu („zbiór pieśni gminnych p. Celiny Platerówny i nasz“ (226), „ze zbioru naszego“ (231), „z naszego zbioru w tomie XIV „Magazin d. lett. lit. Gesellschaft“ (241) u. tml.), ar to, cik var spriest, nebūt nedomādams tikai savu palīdzību pie krājuma nodošanas iespēšanai.

Kā rāda vākuma „Piosnki ludowe łotewske“ rokraksta piezīmes ar zīmuli LNB Retumu eksemplārā, par tautasdziesmu saturu un izteiksmi ticis diskutēts. Piezīmes lielākoties vedina uz citādu tā vai cita dziesmas fragmenta redakciju, kas galā tomēr paturēta kā pirmrakstā, tāpat – Celinā Plateres saklausītajā variantā (kurā, saprotams, ir arī kļūdas). Vai par tekstu redakciju G. Manteifelis ir diskutējis ar pašu C. Plateri (klostera māsa Polijā viņa ir kopš 1862. gada, manuskripts LNB Retumos datēts ar 1860. gadu), vai to darījis vēlāk ar A. Bīlensteinu, pagaidām nav skaidrs. Saistošs liekas apstāklis, ka pirmraksta piezīmes ar zīmuli vairākkārt ir vedinājušas uz kādu centrālās Latgales izloksnēm raksturīgāku formu, kas publicēšanai visbiežāk nav pieņemta. Tā, piemēram, 63. dziesmā piedāvāts labojums vārda „kupli“ galotnē uz „kupły“, bet nav veikts, jo iespīests šādi: *Es naraugu wyssys justys, Kad mań kupli justys goły*; 71. dziesmā piedāvāts labot pagātnes *avā*-celma formu, bet iespīedumā atstāts kā oriģinālā: *Kam brolej? zyrgu jjudzi? Kam gruzawy (ne gruzoji) kumieleniu?* Ar zīmuli svītrots laukā *d* vārdos *dobuła, dobuleniu, Dobuła* 109. un 110. dziesmā, kaut beigās iespīests ar visu līdzskaņa burtu. Nav pieņemts arī veselas rindas grozījuma piedāvājums nomaiņai uz *Tiawia gajda mania gajda*, un četrinde beidzas ar izloksnes formām, kādas ierastas Dienvidlatgalē: *Tiewi gajda auzu sile, Mani jauna laudawienia* (77.). Toties realizēts labojums 59. dziesmas verba formā *nazaraud'* (sākotnēji bija: *nasaraud'*). Visas šādas nianse vedina domāt par Celinu Plateri kā vienīgo vākuma „Piosnki ludowe łotewske“ autori, kuras pieraksta forma un vākuma saturs kādu(s) citu(s) nav pilnībā apmierinājis. Piedāvātie, bet nepieņemtie labojumi nostiprina pārliecību, ka manuskripta apraksts LNB Retumos ir korekts – Autors: Plātere Celinā, grāfiene; Laiks, vieta – 1860.; Krāslavā. Tikpat nenoliedzama pie tā ir arī G. Manteifeļa klātbūtne, kaut ne kā līdzvācēja.

G. Manteifeļa studijas „Łotwa i jej pieśni gminne“ beigās sniegts lietpratīgs (kaut, diemžēl ar daudzām iespīedumkļūdām, kas raksturīgi visam apcerējumam) pārskats par 19. gs. sasniegumiem latviešu folkloristikā, sākot ar Gustavu Bergmani (1807, 1808) un Georgu Bitneru (1844) un beidzot ar „Latvju dainām“, ar labu vārdu pieminot arī pirmos latgaliešu inteliģences pārstāvjus – („dwóch świątłych kapłanów rzymsko-katolickich“) – mācītājus F. Trasunu un P. Smeļteru (Manteuffel 1899: 257–258). Rakstītāja

kompetence Latgales, kas tiek tverta visas Latvijas kontekstā, kultūrvēstures jautājumos, bez šaubām, ir augsta⁸.

1869. gada „Magazīnu“ krājums „Lettische Volkslieder“ ar G. Manteifeļa vārdu, iespējams, saistās arī tāpēc, ka C. Plateres vākuma (bet, kā izdevēju piezīmēs teikts, ar grozījumiem („mit Abänderungen“)) tautasdziesmas palielā skaitā vispirms publicētas 1862. gada kalendārā „Inflantu ziemies Ļajkagromota aba Kalenders“⁹. Par tām jau Leikuma 1992. Pie „grozījumiem“, kas var nojaukt orientāciju izloksnēs, kurās teksti pierakstīti, minama vienīgi Krāslavas pusei neiespējamā divdabja forma „napuszkojtu“. Arī vārdkopa „rūžu duorzs“ kalendāra veidotājam likusies „pareizāka“ par dienvidlatgaliešu „duorzeņu“. Ieskatam, kā notikuši grafiskie un saturiskie grozījumi tautasdziesmā, ko G. Manteifelis pamatoti cildinājis kā ļoti senu, salīdzināsim dziesmas 1. panta redakciju dažādos laikos.

Plātere 1860 (dziesmas 2. varianta rokraksts)	GM 1862: 42
„Kur tu josi broleleñ	Kur tu jōsi broleleñ
Napuzskotu capurejti?“	Napuzskojtu capurejti?“
„Lać mosieñ dorzieniā (ar zīmuli blakus: ružu dorza)	– „Lać mosieñ ružu dorzā
Puszkoj brolam capurejti!“	Puszkoj brōlam capurejti!“ –
Ajzpuszkowu dzidodama	„Ajzpuszkowu dzidodama
Pawadieju raudodama! (1. var.: A paļajžu r.)	A paļajžu raudodama...!“
LV 1869: 2.	Manteuffel 1899: 247, 1. (2.)
„Kur tu josi broleleñ	Kur tu jōsi broleleñ
Napuzskotu capurejti?“	Napuzskotu capurejti?“
„Lai (drukas kļūda, oriģ. lać – L.L.) mosieñ dorzieniā	„Lać mosieñ rūžū dōrzā
Puszkoj brōlam capurejti!“	Puszkoj brōlam capurejti.“
Ajzpuszkowu dzidodama	„Ajzpuszkowu dzidodama
Pawadieju raudodama!	Un paļajžu raudodama.

Trīs no 1862. gada kalendārā publicētajām četrindēm, kam dots kopīgs nosaukums „Moza dzismienie diel Kōžuļajka“, nedaudz mainītas grafiski, atkārtotas kalendārā uz 1870. gadu (GM 1870: 43), sniedzot kā ilustrāciju Latgales latviešu kāzu ieražu aprakstam. Tas gan veidots Vecā Stendera garā,

⁸ 2012. gadā aprit Gustava Manteifeļa („drauga Ļatwiszu barnu Inflantu zemes“) 180. gads-kārta (1832–1916). Tuvojošās jubileja varētu rosināt uz pētnieka svarīgāko folkloras apce-rējumu tulkošanu un izdošanu pienācīgā poligrāfiskā izpildījumā. Iespējams, tad kas jauns atklātos arī pirmā publicētā latgaliešu tautasdziesmu krājuma kontekstā.

⁹ „Inflantu ziemies ļajkagromota aba kalenders“ ir pirmais Latgales latviešu kalendārs, ko Dricānu barons Gustavs Manteifelis veidojis 10 gadu gājumā: 1862–1871. Tajā ietverts daudz saistoša kultūrvēsturiska materiāla, tostarp literārā, kā vērtība ar gadiem tikai aug. Daudz tulkotās literatūras, bet netrūkst arī oriģinālsacerējumu. Kalendāra līdzstrādniekos – vairāki tā laika katoļu mācītāji: J. Macilevičs, J. J. Jaloveckis, J. Visockis, A. Knaševičs.

un arī Manteifelim tautas tradīciju izklāsts, jāatzīst, sanācis visai samākslots. Kāzu dziesmu pirmpublicējums dod vēl vienu iespēju salīdzināt, kā saprotami G. Manteifeļa „grozījumi“ C. Plateres pierakstā. Kādas variācijas šādi dziesmas pantu vai rindu atkārtojumi droši vien piedzīvoja ikvienās kāzās.

Plātere 1860: 13	GM 1862: 43
<i>Kyukowa dzaguzie obielē</i>	<i>Kyukowa dzagūdzie obielē,</i>
<i>Piłyka galwieniu pi obielis:</i>	<i>Piłyka galwieni pi obieles:</i>
„ <i>Wajrok mań obielē na kyukot!</i> “	„ <i>Wajrok mań obielē na kyukot,</i> ”
<i>Siedieja Aniejta (Razala e. t. c) ajz galdienia</i>	„ <i>Wajrok mań obielē na kyukot!</i> “
<i>Piłyka galwieniu pi galdienia:</i>	<i>Siedieja N N* ajz galdienia,</i>
„ <i>Wajrok mań ajz gołda na siediet!</i>	<i>Piłyka galwieni pi galdienia:</i>
<i>Wajrok mań wajniuka na nosot!</i>	„ <i>Wajrok mań ajz gołda na siediet,</i>
<i>Wajrok mań mamienieš na klausiet!</i>	„ <i>Wajrok mań wajniuka na nosot,</i>
<i>Jaunoka brolenia na audziet!</i> “	„ <i>Wajrok mań mamienieš na klausiet,</i>
	„ <i>Jaunoka brolenia na audziet,</i>
	„ <i>Wajrok mań ajz gołda na siediet,</i>
	„ <i>Wajrok mań wajniuka na nosot!...!</i> “

Zemāk Manteifelis zvaigznītes vietā sniedz skaidrojumu: „Tamā witiēniā, kur parakstis N N, wajaga likt wordu jauniejās: Tod dzidosit: „Siedieja Aniejtie aba siedieja Morenia ajz galdienia, aba siedieja Apala aba Razala aba Jwienia u. t. t.““ Oriģinālā Celinas Plateres piezīme ir šāda: „Piosenka weselna przy której się wyraża imię panny młodej.“

Šīs latgaliešu kāzās dziedātās četrindes G. Manteifelim šķitušās tik nozīmīgas, ka vēlāk tikušās tulkotas poļu valodā (sk. Manteuffel 1899: 242, 7. (23); tulkojusi E[mma] B[eņislavskā]). Norādes par līgavas vārda izdziedāšanu sniegtas arī šeit: „Do tej piosnki wplatają Łotysze 3 sylabowe imioną, jako to: *Rózieczka, Małgosia, Anulka*, i t. p., które zawsze wytworzyć się dają w ich języku np.: *Pazala* (drukas kļūda, domāts *Razala* – L.L.) (*Róža*), *Apala* (*Apolonia*), *Onnienia* (*Anna*) i t. d.“

Kaut pirmais publicētais latgaliešu tautasdziesmu krājums „Lettische Volkslieder“ ar G. Manteifeļa vākumiem Dricānu apkaimē ticis saistīts arī mūsdienās (piem., Kursīte 2003: 9), pieņēmuma cēloni, kuras dziesmas krājumā varētu būt ietvertas no tās puses (resp., nebūtu no Krāslavas apkaimes), neviens tā arī nav minējis, bet paša G. Manteifeļa piezīmes, kas, iespējams, varētu viest lielāku noteiktību šai jautājumā, palikušas izkaisītas periodikā. Droši vien kādus precizējumus te rakstītajam varēs vēl ieviest folkloristi vai citi A. Bilensteina un G. Manteifeļa darbības un mantojuma labi pazinēji. Savukārt no lingvīsta puses šādos gadījumos iespējams izteikt tādas lietas apstākļus precizējošus apsvērumus, kam nepievērš uzmanību citi. Lasot rindu *Izlejgawa bolta pukia* (140.), domājams, neviens latviešu dialektologs nešaūbitos par tās piederību Dienvidrietumlatgales izloksnēm u. tml.

Par krājuma „Lettische Volkslieder“ valodu

Kaut daudzas valodas parādības dziļajās augšzemnieku dialekta izloksnēs, kā areālā ietilpst gan C. Plateres, gan G. Manteifeļa dzimtās vietas, ir vienādas, pēc raksturīgāko izlokšņu īpatnību salīdzināšanas ir skaidrs, ka latgaliešu tautasdziesmu krājuma „Lettische Volkslieder“ satura izveidē Gustavam Manteifelim kaut cik nozīmīga loma nevarēja būt. Šaubas par viņu kā šo dziesmu līdzvācēju raisa krājuma valoda, kurā trūkst Dricānu puses izloksnēm raksturīgo pazīmju (nedaudz par šo jau Leikuma 1992: 170–172), kaut atsevišķas parādības ar centrālās Latgales izloksnēm ir iespējams saistīt. No otras puses, ja „Lettische Volkslieder“ saturu vērtētu arī pēc G. Manteifeļa publicētajām tautasdziesmām it kā no LV 1869, to dažā ziņā varētu dēvēt par divu vācēju kopdarbu (sal. kaut vai aplūkotās „Kur tu josi broleleņ“ variācijas). Dabiski, valodas faktu vērtējumā jāņem vērā apstākļi, ka daļa izlokšņu parādību 19. gs. vidū varēja būt citādas – viena otra īpatnība varēja būt saglabāta seniskākā stāvoklī, salīdzinot ar mūsdienām, citas izplatības areāls varēja būt plašāks u. tml. Tomēr izlokšņu dotumi reģistrējumos ar 100–150 gadu intervālu savas raksturīgākās pazīmes un kopējās tendences uzrāda visai nepārprotami un viendabīgi. Ne velti latviešu izlokšņu aprakstos, dažādās tekstu paraugu izlasēs tradicionāli tiek iekļautas arī tautasdziesmas.

„Lettische Volkslieder“ valodas analīzei un izlokšņu parādību salīdzinājumam lieti noder Veltas Rūķes Latgales izlokšņu fonētisko un morfoloģisko izglosu kartes un to apraksts (Rūķe 1939: 133–188). Tajās ietvertas vai visas raksturīgākās izlokšņu atšķirības, kas ļāvis autorei izstrādāt Latgales izlokšņu grupējumu un iezīmēt katras grupas izplatības areālu (Rūķe 1939, pielikuma 3. karte). Šai rakstā izmantots V. Rūķes piedāvātais parādību vērtējums, iezīmētās robežas, tāpat ņemti vērā jaunāku laiku pētījumi par konkrētām latviešu izloksnēm – neatkarīgi no to detalizācijas pakāpes. Krāslavas izloksnes apraksts publicēts „Filologu biedrības rakstos“ (Alksnis 1932), par Dricānu izloksni publicētu apkopojosu pētījumu nav, bet salīdzinājumam var izmantot kaimiņu – Nautrēnu – izloksnes dotumus no ADT 1983. Kādas noderīgas ziņas allaž atrodamas studentu darbos, un šoreiz salīdzināšanai izmantoti divi: Kiplūka 2003; Ribkinska 1986. Pieņēmuma – kuras īsti Latgales puses izlokšņu pazīmes krājuma „Lettische Volkslieder“ teksti atspoguļo – apstiprināšanai vai noliegumam rakstā salīdzinātas vairākas Krāslavas apkaimes (Dienvidlatgale) un Dricānu puses (centrālā Latgale) izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās parādības. Ilustratīvajam materiālam izmantotie LV 1869 teksti citēti pirmpublicējuma numerācijā (to savos rakstos par folkloru ievēro arī G. Manteifelis). Tie salīdzināti ar manuskriptu, uz atšķirībām norādot pie attiecīgiem piemēriem.

Līdzskaņu ģ un ģ palatalizācija. Ar šo fonētisko īpatnību augšzemnieku dialekta izloksnes krasi atšķiras no citur Latvijā runātajām un turklāt nav viendabīgas savā starpā (par pārveidojumu sīkāk – Ābele 1940: 213–214).

Dienvidrietumlatgalē *k* un *g* tiek pārveidoti par [*k*'] un [*g*']), centrālajā Latgalē – attiecīgi par [č] un [ž]. Kaut V. Rūķes aprakstā šī parādība nosaukta pie fonētiskajām maiņām, kam raksturīga zināma pārejas josla, analizējamo dziesmu kontekstā robeža ir skaidra – kas vieniem (Krāslavas pusei) ir [*k*'] un [*g*']), tas otriem (Dricānu pusei) – [č] un [ž]. Piemēri no tautasdziesmām: *Ko tu pukiejt'* (ne *pucziejt'*) *raud* (14.); *Tys tam ira, ko wajaġa, Wyssu miejtu brokieram* (ne *bročeram*) (70.); *Bołta pukie* (ne *pucza*) *azarâ* (73.); *Kaj pukiejtie* (ne *pucziejtie*) *zidodama* (74.); *Pukiejt'* (ne *pucziejt'*) *muna laudawienia* (75.); *Winam bieja zwajgzniu diekiś* (ne *dieczs*) *Utram załta imawienia* (97.); *Ira munam kumieleniam Zwajgzniu diekis* (ne *dieczs*) *mogorâ* (oriģ. pareizi: *mugorâ* – L.L.) (99.). Daudz piemēru šai pozīcijai nav, pareizāk, atkārtojas vieni un tie paši vārdi vai to atvasinājumi, tomēr attiecīgo līdzskaņu lietojums ir skaidrs.

Divskanis *oi* gaidāmā *uo* vietā piedēkļos parasts ir Dricānos un vairākās to kaimiņu izloksnēs, bet nav iespējams Krāslavas apkaimē (sal. Breidaks 1974: 132–133 līdz ar 2. karti). Tautasdziesmās ir: *Napuszkotu* (ne *napuszkojtu*) *capur-ejti* (1.); *Obi goja raudodami* (ne *raudojdami*) (46.) u. tml. Tuvāk par šo fonētisko īpatnību Rudzīte 1968, analizējot pozīcijas, kurās pārveidojums notiek. Minētā Dricānu pusei raksturīgā iezīme sastopama arī G. Manteifeļa veidotajos kalendāros, kaut vairāk sporādiski. Tā, piemēram, kalendārā 1866. gadam (GM 1866: 61) lasāmi šādi infinitīvi: *zowojt* (ne *zowot*, kā visdrīzāk būtu bijis pierakstīts C. Plateri), *prycotjis*, *badojtis*, *samajtojt* (ne *prycotis*, *badotis*, *samajtot*). Šai pašā lappusē „dricāniski“ varēja būt vēl vairāki vārdi, kas tagad tomēr rakstīti šādi: *lełoka* (ne *lełojka*), *zynot* (ne *zynojt*), *drejżok* (ne *drejżojk*) u. tml. Kalendārā 1862. gadam, kur publicēta izlase no C. Plateres vākuma „Piosnki ludowe łotewskie“, daļa forma ir G. Manteifeļa mainīta, tostarp divdabīš „napuszkojtu“ oriģināla „napuszkotu“ vietā. Vēlāk gan viņš atgriežas pie pirmraksta (sk. salīdzinājumu 58. lpp.). Divskanis *oi* piedēkļos un dažā galotnē citur Latgalē lietotā *uo* vietā Dricānos, Nautrēnos, Bērzgalē un citviet šai apkaimē izplatīts arī mūsu dienās, sal. ADT 73–88; Ribkinska 1986.

Pagātnes *avā*-celmu formu lietojums ir tipisks Dienvidrietumlatgales, Ziemeļlatgales, daļēji – centrālās Latgales izloksnēm, Dricānu izloksnei šai ziņā līdzinoties Austrumlatgales izloksnēm, kur *avā*-celmu formas netiek lietotas (Reķēna 1995: 16–17 līdz ar 2. attēlu; sal. Rūķe 1939: 173–175 līdz ar 11. morfoloģisko atšķirību izoglosu). Par Krāslavas apkaimes pagātnes *avā*-celmu formām, ko saglabājuši tagadnes *ōjo*-celmi, parādību pārnēsot arī uz tagadnes *ājo*-celmiem pagātnē, plašāk Leikuma 1993: 121–123; turpat atzīmētas patskaņa lietojuma nekonsekvences *v* priekšā, citējot fragmentus arī no LV 1869 tautasdziesmām, kā: *Wiejancz motus szkurynewa Saule kaulus bałynawa* (1.); tāpat: *Tu kyukowy es radowu Sowa bołtu brolelaniu!* (42.). Krājumā netrūkst arī citu piemēru, apstiprinot gan celmu sakritumu, gan *o/a* variācijas *v* priekšā: *Nulejgawa por Daugawu* (18.); *Pidzaruszy plejwynawa*

(46.); *Swieszy laudź maldynowa* (89.); *Orojani prycowos* (167.). Saprotams, *avā*-celmu formu areāls 19. gs. vidū un 2. pusē varēja būt plašāks nekā mūsu dienās, turklāt parādība ir tipiska veclatgaliešu rakstiem, kas varēja sekmēt šādu formu ilgāku noturēšanos izloksnēs. Krājuma „Lettische Volkslieder“ 139. vienības (tās ir 2 tautasdziesmas) grozījumos (abas četrriņdes uzrādītas kā Dricānos pierakstītas – Manteuffel 1899: 255) *avā*-celmu formas netiek paturētas, acīmredzot tas atbilst stāvoklim Dricānu apkaimes izloksnēs 19. gs. 2. pusē. Sal. arī teikto par 71. vienību 57. lpp.

LV 1869: 139.	Manteuffel 1899: 255, 3. (139.)
<i>Syļa saule orynius</i>	<i>Syļa saule ôryniôs</i>
<i>Kad byut' ilgok ganiejusie!</i>	<i>Kad byut ilgok ganiejusie!</i>
<i>Mīli wordi nu mamienies</i>	<i>Mīli wordi nu mamienies</i>
<i>Kad byut' ilgok dziejwojusie!</i>	<i>Kad byut ilgok dziejwojusie!</i>
<i>Kab muna mamulienia</i>	<i>Oj kab muna mamulenia</i>
<i>Byutu ilgok dziejwojusie,</i>	<i>Byutu ilgok dziejwojusie,</i>
<i>Byutum lipas kuplamieniu! –</i>	<i>Byutu lipas kuplamieniu!</i>
<i>Obiel zida boļtumienu!</i> (rokr.: <i>Obielzida – L.L.</i>)	<i>Obiel zidâ boļtumienu!</i>

Pieļaujama pat iespēja, ka rokraksta tautasdziesma, kas seko LV 1869 111. vienībai, nav nodrukāta tāpēc, ka uzskatīta par „nepareizu“. Varbūt izdevējiem licies jau gana ar iepriekšējo „nepareizo“, kurā verbs „maurovy“ tomēr atstāts negrozīts. Citējam izlaisto: *Gutieņ muna rajbulejta Kas tieu rajbu rajbynawa?* „*Swata Mora rajbynawa Swatâ dinâ ganiejdama.*“ (?) (Plātere 1860: 30).

Vēlējuma izteiksmes atšķirīgu personas formu lietojums stabils ir Dienvidlatgalē (Leikuma 1993: 135–141), tāpat lielā daļā centrālās Latgales izloksņū (sal. Reķēna 1995: 17–19 līdz ar 3. attēlu), kur veidojas šāda paradigma: *byutum*, *byutim*, *byutu*, *byutumem*, *byutumet*. Kaut analizējamajās tautasdziesmās liela personu formu dažādība nav iespējama, tās rāda, ka apgabalā, kur dziesmas sakrātas, paradigma vēl nav vienādojusies, piem.: *Kab waratum, izmaniejtum Ar kajminia kolpyunejti!* (70.); *Kab jjudinia nanušlejtīm!* (148.); *Kab tu byutīm nušlejkusie Munôs gaudôs ossoreniôs!* (149.). Sal. arī ar 139. dziesmu, kas analizēta iepriekš. Izmantojot C. Plateres vākumu 1862. gada kalendāram, senākās kondicionāla personu formas ir paturētas, kaut atmests līdzskaņa mīkstinājums formā *byut'*. Sal.

LV 1869: 25.	GM 1862: 78
<i>Kad eš byutum zynawusie,</i>	<i>Kad eš byutum zynowusie,</i>
<i>Kajda tautu dziejwoszona,</i>	<i>Kajda tautu dziejwoszona,</i>
<i>Byut' akmini iwalusie</i>	<i>Byut akmini iwalusie,</i>
<i>Na kojeni isparusie!</i>	<i>Na kojeni isparusie!</i>

Latgales centrālajās izloksnēs atsevišķas atšķirīgas kondicionāla personu formas 19. gs. vidū varēja būt vēl sastopamas, vēlāk tās šai ziņā vienādojušās ar lejzemiņu izloksnēm. Pēc Reķēnas 1995: 18 un citiem dotumiem, Dricānos par vispārlietojamo kļuvusi forma, kas beidzas ar *-tu*.

Refleksīvā morfēma *-za-* aiz piedēkļa, kas beidzas ar *patskani*, resp., aiz latgaliskajiem *da-*, *na-*, *pa-*, *sa-*, *ī-*, *pī-*, *nū-*, Dienvidlatgalē nav iespējama. Vispār latgaliskajās izloksnēs atgriezeniskie piedēkļverbi ir trejādi: 1) *sasatikt, apsarauduot* Dienvidrietumlatgalē (arī Krāslavas apkaime); 2) *sa-zatikt, apsarauduot* ziemeļu un daļēji centrālajā Latgalē (arī Dricānu apkaime); 3) *sazatikt, apzarauduot* daļā centrālās un Austrumlatgales izlokšņū. Robežu starp *-sa-* un *-za-* lietojumu raudzījusi novilkta jau Rūķe 1939: 178–179 līdz ar 14. izoglošu, ar laiku dalījums detalizēts vēl vairāk. Par šo arī Leikuma 1993: 161 u. c. Šķietams *-za-* redzams piedēkļu *aiz-*, *iz-* un refleksīvās morfēmas *-sa-* sapludinājumā, kā *ajzaspraudia capurejti* (4.) u. tml. „Lettische Volkslieder“, kaut piedēkļu daudzveidība nav liela, aiz tiem, kas beidzas ar *patskani*, morfēma *-sa-* pārstāvēta pārliecinoši: *Sasakyuru syltu guni* (7.); *Sasawieju wajniucieniu* (12.); *Ni myužam nasaskiertis* (62.); *Sasabora diw wadaktys* (81.); *Pasastowu zam aqlietieš* (141.); *Lobs ar lobu sasatyka* (142.). Vākumu publicējot LV 1869, dažu tautasdziesmu šai ziņā raudzīts „uzlabot“, un tas „izdelves“, piem., ar verba formu *nazaraud’* (59.; oriģ.: *nasaraud’* – L.L.), kas Krāslavas apkaimes izloksnēs nav iespējama.

Skaitļa vārdi *septiņi, deviņi* Latgales izloksnēs atšķiras ar piedēkli – Dienvidlatgales izloksnēs ir *septēni, deveņi* (saknes *e* platuma ziņā ir atšķirīgs), centrālās Latgales izloksnēs – *septeni, deveni* (sal. Rūķe 1939: 166–168 līdz ar 6. izoglošu). LV 1869 ir: *Nu diewieņim brolelanim* (32.); *Tieu pitryuks treju kuku, Maņ diewieņnu brolelaniu* (42.); *Eš imu pa cielam* (oriģ.: *pa cielani* – L.L.) *Maņ diewieņni brolelani* (50.) u. tml.

Ir iespējams analizēt vēl virkni latgalisko izlokšņu šķīrējpazīmju, kas V. Rūķes pārskatā nav ietvertas. Minēsim dažas, kas tāpat ir svarīgas analizējamo tautasdziesmu kontekstā.

Personu vietniekvārdu *es* un *tu* vienskaitļa ģenitīvs Dienvidrietumlatgales un centrālās Latgales izloksnēs atšķiras tai ziņā, ka pirmajās sakrīt ģenitīva un akuzatīva forma (abos gadījumos ir *mani, tevi*), bet otrajās ģenitīvā ir *maņa, teva* (sal., piem., KIV I 303, kur *es*, un KIV II 517, kur *tu*, ar iespējam ADT) vai to varianti. Piedāvājums C. Plateres manuskriptā pie rindām *Tiewi gajda auzu sile, Mani jauna laudawienia* (77.) ielabot: *Tiawia gajda mania gajda* tomēr nav realizēts. Tas tad pilnā mērā atbilstu lietojumam G. Manteifeļa kalendāros, par ko kā izdevumam tipisku parādību Anna Stafecka (Стафецка 1989: 102).

Daža izlokšņu šķīrējpazīme sastopama tikai atsevišķās vārdšķīrās vai gadās nedaudzos piemēros, kaut arī tām, protams, var būt dziļākas sistēmas raksturs. Tādām parādībām pieskaitāma ***o-celmu nomenu daudzskaitļa***

nominatīva galotne -i vai -y, kā atšķirīgs lietojums latgaliskajās izloksnēs savstarpēji un dažādās vārdšķirās nevienādi nebūt nav nejaušība. Par šo problemātiku plašāk runājusi Marta Rudzīte (1972: 219–224), pie tā būtu vēl jāatgriežas. Šai sakarā analizējamajās tautasdziesmās uzmanību saista, piem., jau minētais zīmuļa labojums rokrakstā no „kupli“ uz „kuply“. Iespiests tomēr ticis kā pirmrakstā: *kupli justys goly* (63.).

Kā diferencētājpazīmei uzmanība būtu pievēršama vēl daža adjektīva un adverba rakstībai. Tā LV 1869 iespiests: *Pylni pakszy spryguleniu .. Pylni piersti gradzinieniu* (58.), kaut rokrakstā abos gadījumos ir *pilni* (= mūsdienu rakstībā būtu *piļni*), kas atbilst Krāslavas pusē runātajam. Dricānu apkaimē toties ir [*pylni*], un tas labāk atbilda rakstu valodas normai *pylni*. Poliskais *l* bez diakritiskās zīmes lasāms kā mīksts līdzskanis, resp., 40., 87. dziesmas *ilgi* ir jāsaprot kā dienvidrietumlatgaliešu *ilgi*, *solti wiei* (57.) – kā *soļti vieji*, *Bolti snīgi* (47.) – kā *Boļti snīgi*, un tās ir C. Plateres dzimtenes, ne G. Manteifeļa apkaimes formas. Sk. arī *ilgok* 139. dziesmas salīdzinājumā 62. lpp.

Šķīrējapazīmēm droši var piepulcēt arī piedēkli *-ol-* lietvārdā *uzoļs* (83., 141.); *wiejry kaj uzoļy* (2.); *uzoleni* (169.), kas Dricānu pusē būtu ar *-ul-*: *ūzuls*, *ūzuly*, *ūzuleni*.

Daļa latgaliešu 18. un 19. gs. rakstos sastopamo nesaskaņu un neatbilstmju reāli runātajam izloksnēs attiecināms uz latgaliešu rakstu valodas iespaidu, kā stihiski veidojies normatīvais variants 19. gs. 2. pusē jau vairāk sāka atbilst centrālajām Latgales izloksnēm. Kas ko kādā mērā ietekmējis, būtu pētījams arī turpmāk. Analizējamā dziesmu krājuma sakarā vēl jāpiebilst, ka manuskriptā nav „protestēts“ pret vairākām citām G. Manteifeļa dzimtajai pusei neatbilstošām fonētiskām un morfoloģiskām parādībām. Savukārt, vairākas dricāniešu formas nav raksturīgas arī G. Manteifeļa paša latgaliski rakstītajiem darbiem vai tulkojumiem, resp., 19. gs. vidū latgaliešu rakstu valodas normas ievērotas jau visai konsekventi.

Par „Piosnki ludowe łotewske“ un „Lettische Volkslieder“ pierakstu

Manuskriptu salīdzinot ar iespiesto tekstu, jāsecina, ka atšķirību ir visai daudz. Tā nebūt nav tikai šā viena konkrētā iespieddarba problemātika. Kaut vispārzināms, ka, rokrakstu (pirmoreiz vai atkārtoti) iespējot vai iespiesta darba valodas analīzi veicot, būtu jābalstās uz teksta salīdzināšanu ar oriģinālu, latviešu filoloģijā tā bieži vien nenotiek. Ne vienmēr arī zināms, vai oriģināli vēl pastāv. Kaut šā rakstītāja „Lettische Volkslieder“ tekstus izmantojusi daudzkārt un jau kopš 20. gs. 90. gadiem (Leikuma 1992, 1993 u. c.), manuskripta „Piosnki ludowe łotewske“ apgūšana sākta tikai tagad – pēc Celinas Plateres dzīves gaitu aktualizēšanas (māsa Klāra PIJ 2010). Tā kā

„Piosnki ludowe łotewske“ resp. „Lettische Volkslieder“ ir pirmais plašākais latgaliešu tautasdziesmu krājums, kas, neraugoties uz grafiskām nepilnībām un valodas pārpratumiem, visai labi atspoguļo vietējo ļaužu runu (Krāslavas apkaimes izloknes Dienvidlatgalē), turklāt ir sava laika (19. gs. vidus) un vides liecinieks, C. Plateres vākums būtu pelnījis jaunu izdevumu ar pienācīgiem komentāriem.

Daudzas „Lettische Volkslieder“ (1869) kļūdas vai citas neprecizitātes būtu varējis viegli novērst jau šai pirmajā iespiedumā, ja vien korektūra būtu rūpīgāk salīdzināta ar rokrakstu. Daļa iespieduma kļūdu ir tādas, kas traucē satura saprašānai. Tā 4. dziesmas 5. rinda oriģinālā pierakstīta: *Ikrejī posza* ‘pati’ *upiejtīā*, bet iespiests: *Ikrejī poszā* ‘pašā’ *upiejtīā*, savukārt 1. rindā nevis labota rokraksta 1. Sg. galotne, bet, izlaižot *e*, radīta vēl viena kļūda: iespiests nevis *Nutiecieja* ‘aiztecēja’ *boryniejta*, bet *Nutiecieju* ‘noticēju’. Padarīta neskaidrāka verba forma, oriģinālā *gryudia* ‘grūda’ vietā iespējot *grudia* (114.). Iespiedumā sajauktie līdzskaņu burti radījuši vēl citus pārpratumus, tā oriģināla *Jyudinīā* ‘ūdenī’ *slejcynota* vietā iespiests *Jyuriniā* ‘jūriņā’ *slejcynota* (4.), un līdzīgas kļūmes dēļ abi vārdi sajaukti arī 21. un 34. dziesmā. Neskaidrību rada iespiestais *Uzols mums* (oriģinālā *muns*) *uzolaniš* ‘Ozols mans, ozoliņis’ (141., 5. četrīnde). Burti jaukti arī 50. dziesmā, kur iespiests *Eš imu pa cielam* oriģināla *pa cielani* vietā. Tāpat nepareizi izlasīts manuskripta *Kas zierniejsza* (iespiests *ziemiejsza*) *na nurowia Lela ciela maleniā?* (135.).

Gan rokrakstā, gan iespiedumā izmantota sava laika poliskā grafika, kas skaņas ļauj attēlot visai precīzi, ja vien tās ir pareizi saklausītas. Varianti pastāv vienīgi grafēmas <ž> rakstījumā, kas rokrakstā ir *z* ar puslociņu (*ž*), iespiedumā – *z* ar komata zīmi (*ž*), Manteifeļa 19. gs. beigu citējumos (sk. Manteuffel 1899) – ar punktu virs līdzskaņa (*ž*). Vēl citos salikumos, kur izmantota poliskā grafika (grafēmika, grafētika), *ž* apzīmēšanai mēdz būt lietots *ž*, kam poļu rakstībā ir pavisam cita funkcija – tas ir mīkstinātā *z* apzīmējums. Sal. arī ar GM 1862: 42, kur analizējamās tautasdziesmās iedrukāts šādi: *ružu dorzā, palajžu* u. tml.

Jau rokrakstā reizēm aizmirstas diakritiskās zīmes un burti rakstīti bez tām, to tad raudzīts labot iespiedumā, kaut papildināti tikuši ne visi lielie sākuma burti (un arī mazie ne): oriģinālā *Świdit*, iespiedumā *Swidit* (164.); oriģinālā *Ślejka ślejka, gryma gryma, Ni nuślejka, ni nugryma*, iespiedumā *Slejka slejka* (44.); citkārt ar roku rakstītais ticis papildināts: *Spigielo!* vietā ir *Śpigielo!* (106.). Dažreiz ar diakritiskajām zīmēm iznācis „pārcensties“, tā pareizi papildināts oriģināla lielais *Z* vārdos *Žowas nocia* (33.), *Žal* ‘žēl’, bet ne ģenitīvā *Žalta* ‘zelta’ (105.); nevietā ir līdzskaņa mīkstināšana verba formā *siśszu* ‘sitišu’ (15. un arī rokrakstā). Nejauka iespiedumkļūda gadījusies pašā pirmajā krājuma tautasdziesmā, kur iedrukāts kas neiespējams – lielais *L* ar nāseņa zīmi (*ł*). Tā gadījies verba formā [*l'âc*] ‘lec’ (2. Prs. Sg.), kas rakstībā

izrādījusies īpaši neērta: iespiests pat *Lai* (2.), kaut ir arī pareizi: *Lać* (21.). Nereālā grafēma (*L* ar nāseņa zīmi) reizēm rakstīta partikulā *Lai*: 59., 72., kaut citur ir kā oriģinālā, resp., pareizi: *Laj* (74.); nav saprotams *Lej Laj* vietā, kas ir gan rakstīts, gan iespiests. Korektāk – šaubīgajā pozīcijā dodot abus variantus – darīts 24. dziesmā: *Lej (laj) tak muni kumieleni*.

Bieži diakritiskā zīme (rokrakstā ir!) drukājot aizmirsta aiz *t*: *attakut'* (2.), *caput'* (15.), *byut'* (8.), *paszyupot'* (10.), *Licit'* (114.), kaut tai nav tikai fonētiska nozīme (Leikuma 1993, 142–144).

Rokrakstā un iespaidumā ar diakritisko zīmi tikusi papildināta lokatīva galotne, kur gaidāmā *â* vietā bija *a* bez „jumtiņa“. Taisni šī pozīcija bieži palabota jau manuskriptā, to rāda tumšāka tinte (kurš un kad to darījis, grūti spriest). Iespiedumā labots vēl vairāk: *maleniâ* (11.); *Aj orâ, tautu daks* (24.); *wokorâ* (64.), *boda lajkâ* (128.). Vietām gaidāmā palabojuma nav: *Tymsaja kaktieniâ* (16.); *Lakstiejgola trycynawa Treju wogu galenia!* (163.).

Diezgan problemātisks rakstībā izrādījies *a* un *e* šķīrums, kam ir savs objektīvs pamats, turklāt patskaņa burtu ne vienmēr droši rāda arī rokraksts (vietām izplūdusi tinte, citreiz vilkts pāri sākotnējam rakstījumam). Tā 12. dziesmas *Bazniejieniâ* deminutīvpiedēklis iespiests ar *a* oriģinālā *e* vietā; 170. dziesmas *gabalenu* drīzāk ir rakstīts ar *a*, kaut iespiests ar *e*; 140. dziesmas 1. rinda *Trejs dinianies saraudowu*, kā uzrakstīta, tā arī iespiesta. Deminutīvpiedēklis *-eņ-*, ko Dienvidlatgalē runā ar platu priekšēju *e* resp. [ä] vai pat [a] (aiz [r] un divcentru līdzskaņiem [š], [ž], [č], [ž]), ne manuskriptā, ne iespiedumā vispār nav rakstīts konsekventi. Sal. kaut vai garās 10. dziesmas pamazināmās formas: *wanadzian, wanadzianiu*, bet *zwiejnicieni, lajwieniâ* (2×), *daleni* ‘dēliņi’, *Jumprawieni, mamuleni, jyureniu*. Līdzīgi arī citviet, tāpēc atrodams, piemēram, *Diviancz un Piec Diwienia* (6.), *lejtiancz un jyurenis* (7.), *zubiniani* (12.), *sudobrania* (60.); samērā konsekventi rakstīts un iespiests deminutīvs *brolelani* (47.–51. un citviet). Rakstības ziņā (jo sakrīt arī izrunā) reizēm sakrituši *jä*-celmi ar *ē*-celmiem, tāpēc dziesmās atrodama gan *zala zole* (7.), gan *obiela* (54.), gan *Ziejla* (114.). 129. dziesmā drīzāk ir rakstīts *nawaraja*, kas iespiests (etimoloģiski, bet ne izrunas ziņā) precīzāk: *nawareja*. Tādu pozīciju, ko var saprast divējādi (rakstīts ar *e* vai tomēr ar *a* u. tml.), manuskriptā netrūkst.

Jaukti arī citi patskaņi, piem., iespiests *ryudinoj* (20.) pareizā *ryudynoj* vietā, bet vārdu savienojumā *Śnigi sniga* labojums ir vietā: *Śnigi snyga* (115.). Nav korekts rakstījums prievārdā *Yz* (3.), kas ir pārprasts, lasot rokraksta *Iz*; manuskripta lielais burts nav pareizi saprasts arī citkārt: iespiests *Ydama* (*Idama* vietā) (9.), kaut nākamajā tautasdziesmā tāds pats sākumburts izlasīts pareizi: *Ilik, Ilykusz* (10.). Vārda beigu *-i* vai *-y* ietver sevī dziļāku problemātiku (par to 63.–64. lpp.).

Šur tur *a* jaukts ar *o*: *Meś brolejszy napierkom* vietā – *nopierkom* (39.); oriģinālā un iespiedumā – *stowodama* (95.), (117.); oriģinālā – *Zogota rogonā*,

iespiedumā – *Zogata rogonā* (108.). Kaut oriģinālā darītājbārds abas reizes rakstīts vienādi (*rawiatojijs*), iespiedumā ir *rawiatojijs* un *rawiatajijs* (164.) u. tml.

Vairāk vai mazāk traucējoši ir skaņu izlaidumi vārdos, kā, piem., *izmaniej-tum* (*izmajniejtum* vietā) ‘izmainītu’ (70.); gan oriģinālā, gan iespiedumā izlaistais patskanis rindas *Dud’ Diwień diwiejam!* (*diwiejam* vietā) (166.) beidzamajā vārdā. Īpaši netraucē tādi poliskās grafikas burta *i* izlaidumi kā, piemēram: *Skudra cieli portecieja* (oriģinālā *portiecieja*) (53.) vai *mosenia* (oriģinālā *mosienia* vietā) (15.).

Krājumā „Lettische Volkslieder“ sastopamas arī pavisam primitīvas iespiedumkļūdas, kā *brauica* (16.) oriģinālā *braucia* vietā, *Eznernia* (84.) *Ezierenia* vietā. Burti samainīti pazīstamajā latgaliešu tautasdziesmā: *Lobs ar lobu sasatyka Steidzas mani paruno!* (ne *apruno!*) (142. un arī jau rokrakstā). Reizēm burti sajaukti iespiedumā: *Koladu, Kolagu!* (7.), oriģinālā abas reizes ir *d*; vārds *Saulejtie* iespiests ar *B* (105.); iespiests nelabots rokraksta prievārds *az* (*ar* vietā) (106.), tāpat nav izlabota vietniekvārda kļūdainā galotne rindā *Malnos munos* (*munas* vai *munys* vietā) *gutienies* (113.). Oriģinālā *pasmalusie* vietā gadījies *pasmalysie* (71.); *tautys* vietā iedrukāts *tautus* (62.).

Maznozīmīgas ir vairākas citas nepilnības (nekonsekvences) rokrakstā vai iespiedumā – nekonsekvences līdzskaņu dubultojumā, kā *Wyssi* (40.) un *Wyssi* (41.), *k* rakstījums vārdā *auksta* ‘augsta’ (114.) vai *s* rakstījums vārdā *grystu* ‘griez-tu’ (39.); līdzskaņa *j* vai *v* fonētiska vai morfoloģiska (etimoloģiska) rakstība, kā *tieu* un *tiew* 13. dziesmā (oriģinālā abos gadījumos ir *u*), *Dzidotois* (32.) u. c.

No manuskripta bieži atšķiras divu priedēkļu rakstība – iespiests *is-* oriģinālā *iz-* vietā: *isauga* (5.), *isaugusie*, *isaugu* (10.), *Izkopu kolnā*, *iskopu aukstā* (14.), *Isauguszu*, kaut nedaudz tālāk *izaugusza* (82.); bieži rakstīts priedēklis *at-* oriģinālā poliskā *ad-* vietā: *Atsasadu ar broleniu*, *Atsadasa tautu miejta* (65.) u. tml.

Nav laba fonētiskās un morfoloģiskās rakstības principu jaukšana, tomēr 19. gs. latgaliešu folkloras, tāpat kā citiem tekstiem tā ir visai raksturīga iezīme. Tā gan rokrakstā, gan iespiedumā verbu nākotnē parādās tādas formas kā *Nulaužszu*, *Ajzbožszu* ‘nolauzīšu, aizbāzīšu’ (9); izskaņā *-eņš* dominē rakstījums ar *ņč*, akūtu virs *n* dažkārt aizmirstot: *Tuksz pyurenc mosieniaj!* (64.); *broleńcz* (67.), *rykstiańcz* (91.), *Diwiańcz* (112.), *Ganińcz* (115.); arī *-ņs* vārda beigās var būt rakstīts un iespiests pēc izrunas: *Dzieńc krystu koła* (114.).

Kā rāda tekstu analīze, par 1869. gada „Lettische Volkslieder“ tautasdziesmu un ziņņu pieraksta vietu šaubām būt nevajadzētu – krājumā ietvertie teksti pārstāv Dienvidlatgales izloksnes, līdz ar to par šo tautasdziesmu vācēju un pierakstītāju droši saucama grāfiene Celina Platere (1839–1864), bet ne barons Gustavs Manteifelis (1832–1916). Līdzīgas tautasdziesmas savā apkaimē (centrālās Latgales izloksnes) bija fiksējis arī G. Manteifelis, to apliecina viņa raksti par latviešu folkloru, grozījumi LV 1869 dziesmu citejumsos. Viņa publikācijas, būdamas iespiestas galvenokārt poļu valodā, latviešu folkloristikā palikušas gandrīz nezināmas, liedzot faktu precizēšanu dažā strīdīgā jautājumā

līdz pat šim. Kultūrvēsturiski svarīgākos G. Manteifeļa apcerējumus vajadzētu tulkot un izdot no jauna, darot to pienācīgā poligrāfiskā kvalitātē.

Daudz ko precizēt palīdz iespiesto tekstu salīdzināšana ar rokrakstiem, arī šī iespēja latviešu folkloristikā pagaidām izmantota nepietiekami. C. Plateres „Piosnki ludowe łotewskie“ (1860) rokraksta un „Lettische Volkslieder“ (1869) iespieduma, tāpat atsevišķu G. Manteifeļa pierakstīto un iespiesto tautasdziesmu salīdzinājums ļauj ne tikai drošāk noteikt pirmā latgaliešu tautasdziesmu krājuma izcelsmes vietu, bet arī pārliecinošāk spriest par vairākām latgalisko izloksņu parādībām un to areālu, tāpat – vērtēt vācējas pieraksta un iespieduma kvalitāti. Būtu vajadzīgs arī C. Plateres tautasdziesmu jauns izdevums, sagatavošanā izmantojot labi saglabājušos oriģinālu.

Avoti un literatūra

- ADT = *Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloksnes.* Sast. N. Jokubauska. Rīga: Zinātne. 1983.
- Ābele, Anna. 1940. Slavismi (?) mūsu augšzemnieku konsonantismā. *Filologu biedrības raksti*, 20. 205–219.
- Alksnis, Miķelis Adolfs. 1932. Krāslavas izloksne. *Filologu biedrības raksti*, 12. 26–48.
- Ambainis, Ojārs. 1989. *Latviešu folkloristikas vēsture. Pamatvirzieni un fakti.* Rīga: Zinātne.
- Breidaks, Antons. 1974. Latgaliešu tautasdziesmu fonētikas jautājumi. *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 10 (327). 127–136.
- Breidaks, Antons. 1977. Daži latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumi. *Latviešu folklorā – žanri, stils.* Rīga: Zinātne. 215–225.
- GM 1862 = *Infiantu ziemies Lajkagromota aba Kalenders uz 1862trō goda.* Rejga: Nomā tajsiejszonas gromotu Ernesta Platesa.
- GM 1866 = *Infiantu ziemies Lajkagromota aba Kalenders uz 1866tu godu.* Rejga.
- GM 1870 = *Infiantu ziemies Lajkagromota aba Kalenders uz 1870tu godu.* Rejga.
- Infantjevs, Boriss. 1997. Eduarda Voltera latgaliešu tautasdziesmu krājums. *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*, A 51 (1/2). 16–21.
- Juško-Štekele, Angelika. 2002. *Folkloristika Latgalē 19. gadsimta otrajā pusē.* Rēzekne: RA izdevniecība.
- Kipļuka, Gunta. 2003. *Dricānu izloksnes leksika.* Bakalaura darbs. (Manuskripts)
- KIV I–II = Reķēna, Antoņina. *Kalupes izloksnes vārdnīca.* I–II. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.
- Kursīte, Janīna. 2003. Folkloras krāšana un publicēšana. Kursīte, Janīna; Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā.* Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 9–11.
- Leikuma, Lidija. 1992. Lai slaveņa loba sliv... *Tāvu zemes kalendars 1992.* Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 170–172.

- Leikuma, Lidija. 1993. *Darbības vārds Krāslavas, Aulejas, Skaistas un Izvaltas izloksnē*. Rīga. (Manuskripts)
- LLVV = *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 1–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LV 1869 = Lettische Volkslieder. *Magazin*, 14 (2). 162–206.
- Māsa Klāra, PIJ. 2010. Par leģendām un patiesību. Celīnu Plateri – Krāslavas grāfieni un Žēlsirdības māsu – pieminot. *Katōļu Dzeive*, 7/8. 57–61.
- Manteuffel, Gustav. 1885. Bibliographische Notiz über lettische Schriften, welche von 1604 bis 1871 in der hochlettischen oder der sog. oberländischen resp. polnisch-livländischen Mundart veröffentlicht worden sind, in rein chronologischer Ordnung zusammengestellt von Gustav Baron Manteuffel. *Magazin*, 17 (2). 181–204.
- Manteuffel, Gustaw. 1899. Lotwa i jej pieśni gminne przez Gustawa Manteuffla. *Z ziemi pagórków lesnych, z ziemi łąch zielonych. Książka zbiorowa, poświęcona pamięci Adama Mickiewicza w stuletnią rocznicę jego urodzin. 1798–1898*. Warszawa: Gebethner i Wolff. 166–259.
- Plātere, Celīna. 1860. „Piosnki ludowe lotewskie“ – latviešu tautas dziesmu pieraksts. Krāslavā, R X/57. A. Bīlenšteina fonds. (Manuskripts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā)
- Reķēna, Antoņina. 1995. Verbu formu paralēles latgaliskajās, Zemgales sēliskajās un kursiskajās izloksnēs. *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis, A daļa: Humanitārās zinātnes*, 3/4. 14–22.
- Ribkinska, Sandra. 1986. *Augšzemnieku dialekta Dricēnu izloksnes darbības vārdu tagadnes formas*. Kursdarbs. Rīga. (Manuskripts)
- Rudzīte, Marta. 1968. *oi* gaidāmā *uo* vietā dažās Latgales izloksnēs. *Baltistica*, 4(2), 231–245.
- Rudzīte, Marta. 1972. *O*-celmu daudzskaitļa nominatīvs dažās Latgales izloksnēs. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. 1873–1973*. Rīga: Zinātne. 219–224.
- Rūķe, Velta. 1939. Latgales izlokšņu grupējums. *Filologu biedrības raksti*, 19. 133–188 (līdz ar 3 karšu ielīmēm).
- Стафецка, Анна. 1989. Система местоимений в памятниках латгальской письменности (1753–1871). *Верхнелатвийский диалект. Сборник научных трудов*. Рига: Латвийский государственный университет им. П. Стучки. 100–142.
- Staltmane, Velta. 1998. *Poļu īpašvārdu pareizrakstība un pareizrūna latviešu valodā*. 2., pap. izd. Sast. V. Staltmane. Rīga: Zinātne.
- Tichovskis, H[eronims]. 1937. Pirmie tautas tradīciju krājēji Latgalē. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, I. 287–292.
- Vonogs, Viktors. 1944. Aizlīguma laiku folkloras krājēji. *Rokstu krājums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 gadu atcerei*. Daugavpils: VI. Lōča izdevniecība. 205–222.

Lidija Leikuma
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
lleikuma@inbox.lv

SUMMARY

Concerning Some Problems of the Written Records of Latvian Folklore: *Lettische Volkslieder* (1869)

Lidija LEIKUMA

The texts contained in the collection “Lettische Volkslieder” represent the South Latgalian dialects. Therefore, they should be attributed to the collector and recorder Celina Plater (1839–1864), and not to Gustav Manteuffel (1832–1916). G. Manteuffel was the collector of similar folk songs in his own vicinity (central Latgalian dialects), as evidenced by his publications on Latvian folklore and in the citations of the changes of the collection “Lettische Volkslieder”. However, he was not a collaborating collector of the first collection of Latgalian folk songs. Still there is a need for a repeat translation and publication of G. Manteuffel’s principal writings. Similarly, it would be desirable to republish C. Plater’s collection of folk songs, by taking advantage of the opportunity of printing it on the basis of the original.

In Latvian folkloristics rather little use is made of the possibility of comparing the printed texts with the manuscripts, a procedure which would often make the language facts clearer. A comparison of the manuscript of C. Plater’s “Piosnki ludowe łotewskie” (1860) with the printed “Lettische Volkslieder” (1869) as well as a comparison of G. Manteuffel’s recorded and printed folk songs would permit in a more convincing manner to make decisions about various phonetic and morphological phenomena of these areas in the middle of the 19th century. In turn in the analysis of folklore texts dialectologists’ researches and opinions should be more widely used in the analysis of folklore texts. In the article, several more differentiating features found in the examined folklore texts of Latgalian dialects are more closely analyzed.

BALTŲ KALBŲ MEDŽIAGA ŽODYNE SVENSKA AKADEMIENS ORDBOK

Ērika SAUSVERDE
Vilniaus universitetas

Svenska Akademiens ordbok (SAOB), arba tiksliau *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (Švedų kalbos žodynas, išleistas Švedijos Akademijos), yra švedų kalbos istorinis žodynas, monumentalus veikalas, keletu švedų lingvistų kartų darbas. Pagal savybes ir apimtį jį galima palyginti su klasikiniais vokiečių *Deutsches Wörterbuch (DWB)*, anglų *Oxford English Dictionary (OED)* bei nyderlandų kalbos *Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)* žodynais. Tai didžiausias kada nors įgyvendintas skandinavų kalbų leksikografinis projektas, artimiausias jam – danų *Ordbog over det danske sprog (ODS)*. SAOB ypatingas visų pirma tuo, kad, skirtingai nuo kitų čia minėtų žodynų, jis dar nėra baigtas. Šis milžiniškas veikalas, kurio šiuo metu išleista 35 tomai, pradėtas rašyti, kaip ir brolių Grimų inicijuotas vokiečių kalbos žodynas bei anglų OED, dar XIX amžiuje. Idėja rašyti žodyną gimė dar anksčiau – 1786 m., kai, įkūrus Švedijos Akademiją, karalius Gustavas III paragino jos narius pradėti švedų kalbos žodyną (tuo metu, tiesą sakant, dar ne istorinį). Tačiau tikrieji darbai dėl tam tikrų aplinkybių pradėti tik XIX a. pabaigoje. Taigi galima konstatuoti, kad SAOB kuriamas ilgiau nei 117 metų, kuriuos apskaičiuotume pagal nurodytą ant viršelio datą.

Kai 1892 m. pasirodė pirmieji sąsiuviniai, žodynas buvo sutiktas su dideliu entuziazmu – prenumeratų skaičius 1893 m. siekė 2389 (pats karalius užsisakė 5 egz.), 1900 m. tiražas padidėjo iki 3000, bet po to sumažėjo ir dabar sudaro maždaug 1200 (Sigurd 2003: 133). Lietuvoje šį gražų paaukuotais viršeliais žodyno leidinį galima rasti Vilniaus universiteto Skandinavistikos centre.

Kol kas pasiektas žodis *tyna* (2009 m.), 2010 m. dirbama prie raidės *u*. Iš viso planuojama išleisti apie 40 tomų ir tikimasi, kad žodynas bus užbaigtas (iš esmės, be galimų papildomų tomų) 2017 metais. Kiekvienas žodyno tomo pasirodymas – didžiulis įvykis, palydimas ir daugybe publikacijų (žr., pvz., Sigurd 2003; Malmgren, 2006; Eaker 2006; Mattisson 2006 ir t.t.¹).

SAOB medžiaga plačiai naudojama įvairiuose lingvistiniuose tyrinėjimuose, susijusiuose su švedų kalba, ji – ir neišsenkantis įvairių naujų žodynų šaltinis. SAOB turi didžiulę reikšmę ne vien lingvistikai – kaip tiksliai komentuoja Malmgren, plačiau paaiškintų žodžių (tokių kaip *järn* ‘geležis’, *skog* ‘miškas’, *teater* ‘teatras’) straipsniai leidžia pažvelgti ir į švedų kultūros istoriją. Bažnyčios istorikas, įsigilinęs į žodį *teologi*, ras įdomios medžiagos apie

¹ Daugelyje *LexicoNordica* (Šiaurės šalių leksikografų sąjungos periodinio leidinio) numerių galima rasti publikacijų, skirtų įvairiems SAOB aspektams.

XVIII a. Švedijos teologinius debatus; besidomintis sporto istorija straipsniuose *sport* ir *tennis* ras daug įdomaus apie švedų XIX a. devintojo dešimtmečio sporto vaikystę ir t.t. (Malmgren 206: 274)

Svarbiausias SAOB bruožas – didžiulės apimties šaltinių medžiaga. Tai – kalbos vartoseną iliustruojantys pavyzdžiai, kuriuos pradėta rinkti 1880 m. Pavyzdžiai buvo renkami iš maždaug 21 000 spausdintų ir nespausdintų šaltinių, jie apima laikotarpį nuo 1521 m. iki mūsų laikų. Taigi šaltinių amplitudė – nuo XVI a. rankraščių bei Biblijos iki šiandieninių laikraščių bei tekstynų medžiagos (žr. <http://www.saoab.se/>). Kiekvienas pavyzdys, dažnai pilnų sakinių forma, buvo užrašomas ant kortelių, o tokių kortelių, laikui bėgant, sukaupta apie 8 milijonus (iš jų į SAOB pateko tik apie 10 %). Kadangi žodynas istorinis, jame pateikti ir seniai nebevertinami žodžiai bei jų reikšmės. Kodėl buvo pasirinktas laikotarpis nuo XVI a. pradžios? XIX a. pabaigoje, pradėjus rašyti SAOB, jau buvo iš dalies sukurtų arba kuriamų žodynų, apimančių viduramžių švedų kalbą, tad nuspręsta žodžių aprašymą sieti su 1521 m. – viduramžių pabaiga bei naujosios švedų kalbos periodo pradžia, pažymėta Naujojo Testamento vertimu, – ir baigti moderniaisiais laikais – aprašomojo straipsnio momentu (Malmgren 2011). Sizifo vertas darbas su šia plačia medžiaga vainikuojamas griežtai formalizuotu straipsniu, į kurį patenka žodis su visais ortografiniais variantais, jo tarimas, visi įmanomi aprašomojo periodo variantai, visos gramatinės formos, trumpa etimologija, minimas pirmasis pavartojimo atvejis ir, pagaliau, nurodomos visos žodžio reikšmės. Svarbiausioji žodyno dalis – tai semantinė analizė su minėtais pavyzdžiais, iliustruojančiais reikšmės raidą per 500 metų. Tokie iliustracinės medžiagos reikalavimai, žinoma, didina žodyno apimtį – vienam žodžiui aprašyti kartais pateikiama iki kelių šimtų puslapių pavyzdžių, bet tai puikiai atspindi žodžio semantikos ir kitų kalbos ypatybių kaitos vaizdą. Visa tai daro žodyno medžiagą unikalią, ji, kaip minėta, – neįkainojamas šaltinis ne tik kalbininkams, bet ir literatūros tyrinėtojams, istorikams, teisininkams, teologams ir kitiems specialistams.

Teisėtas švedų leksikografo didžiavimasis SAOB neatleidžia jo ir nuo kritikos. Kritikuota ne kartą (žr. pvz. Lundblad 2003). Žodyno kokybė, be abejonės, aukšta, bet, kaip teisingai pastebėta, nevienoda – pirmųjų tomų kokybė žemesnė negu vėlesniųjų (tai daugeliu atvejų paaiškinama tuo, kad XX a. pradžioje dar nebuvo surinkta pakankamai kalbos vartosenos pavyzdžių (Malmgren 2011). Pagrįstai kyla klausimas ne tik apie galimą žodyno kritiką, bet ir apie tai, ar įmanoma SAOB recenzuoti: kiekvienas išeinantis tomas, žinoma, yra nauja knyga, bet knyga, sudaranti dalį XIX a. pabaigoje pradėto leisti veikalo, kurio modeliavimo principai laikui bėgant keitėsi nežymiai, ir apskritai tik nežymiai gali keistis².

² Žr. apie tai Malmgren, kuris recenzuodamas 34 SAOB tomą, pastebi, kad nuodugnai šio tomo recenzijai reiktų peržiūrėti apie 200 000 pavyzdžių, o tai vargu ar yra įmanoma (Malmgren 2006: 274-275).

Nuo 1997 metų SAOB galima naudotis ir tekstyno pavidalu (<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>), teikančiu naujas, dar netolimoje praeityje nei-sivaizduojamas medžiagos apdorojimo bei pateikimo galimybes. Paieškos įrankiai yra puikūs: galima ieškoti pagal šaltinius, autorius, sritį, panaudojimo metus, pirmąjį žodžio paminėjimą ir t.t. Pavyzdžiui, prireikus galima rasti anglų kalbos mokinių medicinos srityje, patekusių į švedų kalbą tarp 1850 ir 1925 m. (Malmgren 2011).

Būtent šis vadinamasis SAOB žodyno elektroninis variantas OSA paskatino pasidomėti, kaip SAOB atsispindi baltų kalbų medžiaga. Atsižvelgdami į tai, kokį dėmesį žodyno autoriai skirdavo kalbų kontaktams, mes tikėjomės, kad baltų medžiaga bus labai mažos apimties, nes mokinių tarp baltų ir skandinavų kalbų abiem kryptimis yra labai nedaug. Nelabai tikėjomės rasti ir bendrųjų mokinių – pavyzdžiui, vidurinės vokiečių žemaičių kalbos mokinių iš Hanzos sąjungos laikotarpio, kurių gausu ir švedų, ir latvių kalbose, – tai juk nėra žodyno tikslas. Kita vertus, laukėme, kad medžiaga galėtų būti ir gana plati dėl paveldėto bendro indoeuropiečių žodyno ir vėlesnių bendrų germanų, baltų ir slavų izoglosų. Rezultatai rodo tarpinį rezultatą. Ir nors elektroniniu žodyno variantu tikriausiai negalima visiškai pasitikėti³, galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie baltų kalbų medžiagą, atspindėtą SAOB.

Norint surasti baltų (ar kitų kalbų) medžiagos, reikia atlikti žodžių etimologijos paiešką. Sąsajų su baltų kalbomis esama – surasti 24 prūsų, 208 lietuvių bei 79 latvių kalbos pavyzdžiai. Gilesnė analizė rodo, kad kai kurie pavyzdžiai elektroniniame variante kartojasi (taip atsitinka, jeigu tame pačiame straipsnyje nurodoma keletas kurios nors baltų kalbos žodžio giminingų formų). Atmetus pasikartojimus ar pasitaikiusias klaidingas kalbų nuorodas (pvz., prie švedų *krona* klaidingai nurodyta liet. *corona* – iš tiesų čia turima omenyje lotynų kalba), medžiagos sumažėja iki atitinkamai 19 prūsų, 163 lietuvių ir 59 latvių pavyzdžių nuorodų.

Baltų kalbų tyrinėtojai, žinoma, smalsu, kokie baltų kalbų žodžiai patraukė švedų kalbininkų dėmesį per ilgus žodyno rašymo metus⁴. Kai kurie pavartojimo atvejai siejami su visomis trimis baltų kalbomis, tokių pavyzdžių radome 4: prie švedų *asp*, *hem*, *polack* ir *silver*. Kadangi šių žodžių aprašomieji straipsniai datuojami atitinkamai 1902, 1930, 1953 ir 1967 metais, o kiekvienas atskiras žodyno straipsnis yra savo parašymo laikotarpio atspindys, pažvelgėme truputį giliau. Prie švedų *asp* ‘drebulė’, aprašyto 1902 m., randame komentarą apie šią germanų, baltų bei slavų paralelę ir nuorodą į prūsų *abse*, liet. *apušis*,

³ Pavyzdžių skaičius, deja, apytikslis. Patys autoriai nurodo, kad SAOB internetinė versija nėra galutinai sukoreguota, ji nuolat atnaujinama.

⁴ Nurodant baltų medžiagą, žodyne naudojami trumpiniai *jfr* (jämför) ‘palygink’, *av* ‘iš’, *till* ‘prie’, bet jų funkcija ta pati – faktiškai visur vienu ar kitu aspektu lyginti su baltų kalbų medžiaga.

latv. *apse*⁵. Skaitant žodžio *hem* ‘namai’ straipsnį, parašytą 1930 metais, randame pastabą apie neaiškią germanų žodžio kilmę ir palyginimą su atitinkamais baltų kalbų pavyzdžiais (prūsų *caymis*, liet. *kaimas*, *kiemas*, latv. *ciems*), kurie savo ruožtu nurodomi kaip galimi germanų kalbų skoliniai. Straipsnyje *polack* (1953 m.) nebevertinama reikšme ‘likučiai beveik išgertoje taurėje’, taip pat ‘gėrimas – midaus ir degtinės mišinys’, bei ‘(mažesnė) taurėlė’ randame lyginimą su prūsų *polaiikt*, liet. *palaikas*, latv. *paliek[a]s*. 1967 m. parašytame straipsnyje *silver* randame solidų šios bendros germanų, baltų ir slavų leksemos pavyzdžių sąrašą, nuorodą į prūsų *siraplis*, liet. *sidābras*, latv. *sidrabs*, komentarą apie neaiškią kilmę ir galimą skolinimąsi iš semitų kalbų.

Daugelyje straipsnių randame nuorodų į dvi baltų kalbas.

Prūsų ir lietuvių (4): prie švedų *klafter* nebevertinama reikšme ‘ilgio vienetas, lygus apkabinimui’ – nuoroda į prūsų *poglabū*, liet. *glėbti* [*glėbti*], *glōbti*; švedų *lo* – prūsų *luysis*, liet. *lūšis* [*lūšis*]; šv. *snō* – prūsų *snaygis*, liet. *sniēga* [*sniēga*]; šv. *tjur* – prūsų *tauris*, liet. *tauras*⁶.

Prūsų ir latvių (1): šv. *strump* ‘vandens (smėlio) atšaka’ – prūsų *strambo*, latv. *strieps*, *struobs*.

Lietuvių ir latvių (23): šv. barn ‘vaikas’ – liet. *bėrnas*, *bernėlis* [*bernėlis*], latv. *bėrnis*; šv. *blind* ‘aklas’ – liet. *blendžius*, *priblėsta*, latv. *blendu*; šv. *djōgōt*, *dāggōt* – liet. *degūtas*, latv. *deguts*; šv. *galge* ‘kartuvės’ – liet. *žalgà*, latv. *žalga*; šv. *gom* – liet. *gomurys*, latv. *gāmurs*; šv. *konung* ‘karalius’ – liet. *kūningas*, *kūnigs*, latv. *kūngs*; šv. *kurer* – liet. *kuršiai*, latv. *kursi*; šv. *kvar* (pasen.) ‘ramus, tylus’ – liet. *gurti*, latv. *gurt*; šv. *lacka* (pasen.) ‘bėgti’ – liet. *lėkti* [*lėkti*], latv. *lēkt*; šv. *munter* – liet. *mandrūs*, *mundrūs*; latv. *mundrs*; šv. *preussare* ‘prūsas’ (su nuoroda, kad tikriausiai baltų-slavų kilmės) – liet. *prūsas*, latv. *prūsis*; šv. *sena* ‘sausgyslė’, ‘styga’ – liet. *siena*, latv. *pasainis*, *šnore*, *siēna*; šv. *skita* ‘tuštintis’ – liet. *skiesti* [*skiesti*], latv. *škidrs*; šv. *slida* (pasen.) ‘slysti’ – liet. *slidus*, latv. *slidēt*; šv. *smyga* ‘(pra)slysti’ – liet. *smūkti*, latv. *šmaugs*; šv. (ret.) *splendid* ‘puikus’ – liet. *spléndžiu*, *splendėti*, latv. *spulgot*; šv. *spraka* – liet. *sprāgėti*, *sprōgti*, latv. *sprāgt*, *sprēgt*; šv. *stake* ‘kuolas’ – liet. *stāgaras*, *stegerys*, latv. *stēga*, *stēgs*; šv. *stolpe* ‘stulpas’ – liet. *stulbas*, latv. *stulbs*; šv. *strōm* – liet. *sravà*, latv. *strāume*; sirt; šv. *stygge* – liet. *stūkti* [*stūkti*], latv. *tukstēt*; šv. *sur* ‘drėgnas, rūgštus’ – liet. *sūrus*, *sūris*, latv. *sūrs*; šv. *tjāra* – lit. *dervà*, latv. *darva*.

Straipsniuose, kuriuose vienu ar kitu aspektu paminėta viena iš baltų kalbų, dar randame nuorodų į 10 prūsų kalbos pavyzdžių, 132 lietuviškus bei 31 latvišką pavyzdį:

prie švedų *arm* ‘ranka’ randame prūsų *irmo*, šv. *hare* ‘zuikis’ – prūsų *sasins*, šv. *hel* ‘sveikas, visas’ – prūsų *kailustikan*, šv. *hār* ‘kariuomenė’ – prūsų

⁵ Baltų pavyzdžius čia siekiame pateikti normalizuota ortografija. Klaidinančiais atvejais laužiniuose skliausteliuose nurodoma ir dabar priimta forma. SAOB žodyne ne visada pažymeta priegaidė, be to, kadangi straipsnio šaltinis – elektroninė žodyno versija, nevisada pavyko atstatyti priegaidę. Tokiais atvejais žodis rašomas be priegaidės ženklų.

⁶ Esant pilnam reikšmių sutapimui, švedų žodžių vertimai čia nepateikiami.

karja-, šv. *knāda* ‘minkyti’ – prūsų *gnade*, šv. *mārg* ‘čiulpai’ – prūsų *musgeno*, šv. *nav* ‘stebulė’ – prūsų *nabis*, šv. *sig* ‘save, -si-’ – prūsų *sien*, *sin*, šv. *streichgarn* ‘vilnonis siūlas’ – prūsų *strigh*, šv. *torva* (pasen.) ‘reikėti’ – prūsų *enterpo*, *enterpon*, *enterpen*;

prie švedų *ask* randame lietuvių *uosis*, šv. (pasen.) *bjur* – liet. *bebrus*, šv. *björk* – liet. *bėržas*, šv. *bojar* (apie rusų ar rumunų bajorus) – liet. *bajoras*, šv. *bäck* ‘upelis’ – liet. *bėgti*, šv. *den* (parod. įv.) – liet. *tás* [tás], šv. *djup* ‘gilus’ – liet. *daubá* [daubà], *dubús* [dubùs], šv. *djārf* ‘drąsus’ – liet. *dárbas*, *dirbti*, šv. *duga* ‘(ati)tikti’ – liet. *daug*, prie šv. (pasen.) *eland* – nuoroda į liet. kalbą [elnias], prie šv. *elva* – (dėl žodžio darybos) nuoroda į liet. *vienuolika*, *vienas*, šv. *fal* ‘perkamas’ – liet. *pelnas*, šv. (pasen.) *fal* – liet. *palvas*, šv. *falla* ‘kristi’ – liet. *puolu*, *pūlti*, šv. *fjārta* ‘bezdėti’ – liet. *pėrdžiu*, šv. (ret.) *fjät* ‘pėdsakas’ – liet. *pėdà*, šv. (pasen.) *flegel* ‘išdykėlis’ – liet. *plàkti*, šv. *folk* ‘tauta’ – liet. *pulkas*, šv. (dial. žvej.) *fork* ‘(gumbuota) lazda’ – liet. *pergas*, šv. *ful* ‘negražus’, (pasen.) ‘supuvęs, dvokantis’ – liet. *pūliai*, šv. *full* – liet. *pilnas*, šv. (papr. apie arklius) *galla* ‘navikas’ – liet. *žala*, šv. *giva* ‘duoti’ – liet. *gabėnti*, šv. *grand* ‘truputis, dalelė’ – liet. *gręsti*, šv. *gripa* – liet. *griebti*, *graibyti*, šv. *grov* ‘storas, stambus’ – liet. *grubūs*, šv. *gul* ‘geltonas’ – liet. *želvas*, šv. *gå* ‘eiti’ – liet. *žengti*, šv. (dial.) *gö* ‘loti’ – liet. *g[aj]usti*, *gaudžiù*, šv. *göpen* – liet. *žiūpsnis*, šv. *hal* ‘slidus’ – liet. *šalti*, šv. *hane* – liet. *gaidys*, prie šv. *harr* ‘kiršlys’ – liet. *karšis*, *kiršlys*, *kėršas*, šv. *hermelin* – liet. *šermuō*, šv. *het* ‘karštas’ – liet. *kairūs*, šv. *hind* ‘elnė’ – liet. dial. *šmūlas* [šmūlas], šv. *hjalpa* ‘padėti’ – liet. *šelpiti*, šv. *holme* ‘salelė; kalva’ – liet. *kálnas*, *kėlti*, šv. *hop* ‘krūva’ – liet. *kaūpas*, šv. *hunger* ‘alkis’ – liet. *kenkti*, *kank[ī]nti*, šv. *hår* ‘plaukai’ – liet. *šerys*, *šerti[s]*, šv. *håmma* ‘(su)stabdyti’ – liet. *kimšti*, *k[aj]muoti*, *kāmanos*, šv. *i* – liet. *i [i]*, šv. *ja* ‘taip’ – liet. *je*, šv. dial. (Suomijoje) *kajma* (< suomių < baltų) ‘bendravardis’ – liet. *kaimynas*, *kaimas*, šv. *kall* ‘šaltas’ – liet. *gėlmenis*, šv. *kantele* (< suomių) – liet. *kanklės* [kanklės], šv. *karp* – liet. *kārpa* (turima omenyje karpis), šv. *katt* – liet. *katė*, šv. *kittel* – liet. *katilas*, šv. *knipa* – liet. *gnýbti*, šv. *kornell* – liet. *Kirnis*, šv. *kricka* ‘maža laukinė antis’ – liet. *kriklė*, šv. *kull* ‘vada’ – liet. *gulta*, šv. *kvanne* ‘vaistinė šventagaršvė’ – liet. *šeñdrai*, šv. *kvorn* ‘malūnas’ – liet. *girnos*, šv. *kvick* ‘greitas’, (pasen.) ‘gyvas’ – liet. *gyvas*, šv. *lin* – liet. *linai* [linai], šv. *locka* ‘(su)gundyti’ – liet. *lugoti* [lūgoti], šv. *luta* ‘palinkti, pasilenkti’ – liet. *li[ū]dėti*, šv. *läsa* ‘skaityti’, (pasen.) ‘rinkti’ – liet. *lasyti*, šv. *lönn* – liet. *klevas*, šv. (dial.) *med* ‘kuolas’ – liet. *m[ī]jetas*, šv. *men* ‘sužalojimas’ – liet. *mainas*, šv. *mord* ‘žmogžudystė’ – liet. *mirti*, šv. (pasen.) *murmla* – liet. *murm(l)ėnti*, šv. *natt* – liet. *naktis*, šv. *njuta* ‘mėgautis’, (pasen.) ‘naudoti’ – liet. *naudà*, šv. *noppa* ‘mazgelis ant drobės’, (dial. dgs.) ‘pluoštas (apie liną, kanapę)’ – liet. *kn[ī]jūbti*, šv. *plog* – liet. *pliūgas* [pliūgas], šv. *ragg* ‘(gyvulio) plaukai, vilnos, gaurai’ – liet. *rauti*, šv. (pasen., dial. Suomijoje) *redd* ‘audimo skieto pagaliukas, skietas’ – liet. *krutėti* [krutėti], *krutūs*, šv. *rova* – liet. *rópė*, šv. (pasen.) *rug* ‘šiurkštus, nelygus’ – liet. *raūkas*, šv. (kar.) *rust* ‘įranga, apginklavimas’ – liet. *kráuti*, šv. *rygg* ‘nugara’ – liet.

kr(i)auklas, šv. *råg* – liet. *rugys*, šv. (pasen.) *rāda* ‘(iš)gasdinti’ – liet. *kretėti*, šv. *rāgn*, *regn* ‘lietus’ – liet. *rōkti* [*rōkti*], *roké* [*roké*], šv. (pasen.) *rōst* ‘greitas, spartus’ – *krutėti*, *krutús* [*krutús*], šv. (pasen.) *sagga* ‘raižyti, (iš)pjaustyti’ – liet. *sakai* [*sakai*], šv. *senil* ‘senatvinis’ – liet. *senas*, *senis*, šv. *sill* ‘silke’ – liet. *sékla*, šv. (dial.) *silla(c)k*, *sella(c)k* (< suom. *silakka*) ‘strimelė, sūdyta žuvis’ – liet. *silké*, šv. *sju* – liet. *septyni*, šv. *skava* ‘trinti’ – liet. *skabýti*, šv. (dial.) *skjuva* ‘stumti’ – liet. *sk[u]lbt*, šv. (dial.) *skrinn* ‘liesas’ – liet. *skrėsti* [*skrėsti*, *skrėsti* ar *skrėsti?*], šv. *skrympa* ‘su(s)raukšlėti, susitraukti’ – liet. *skrėbti*, šv. (dial.) *skryten* ‘liesas, nesveikas’ – liet. *skraudus*, šv. *skur* ‘liūtas, škvalas’ – liet. *šiaurė*, šv. (pasen.) *skāggbrusk* ‘šeriai’ – liet. *brūzgai*, šv. *skāra* ‘pjauti’ – liet. *skirti*, šv. *slunga* ‘sviesti, mesti’ – liet. *slinkti*, šv. *smetana* (< rusų) – liet. *metù*, šv. (ret.) *smoka*, *smocka*, (pasen.) *smōka* ‘dūmyti, (iš)rūkyti’ – liet. *smáugiu*, *smáugti*, šv. *sol* – liet. *sáulė*, šv. *son* – liet. *sūnùs*, šv. *sorg* ‘liūdesys’ – liet. *sergù*, *sirgti*, šv. dial. *sorpa* ‘sriaubti’ – liet. *srėbiù* [*srebiù*], šv. (istor., kar.) *sotnja*, *sotnia* (< rusų) – liet. *šimtas*, šv. *spene* ‘(gyvūnų) spenys’ – liet. *spenys*, šv. (dial.) *spjārna* – liet. *spirti*, šv. *spontan* ‘spontaninis’ – liet. *spéndziu* [*spéndžiu*], *spėsti* [*spėsti*], šv. *spruta* ‘trykšti’ – liet. *spriáusti*, šv. *stiga* ‘žengti, eiti’, – liet. *staigyti*, šv. *stjālk* ‘stiebas’ – liet. *stelgti*, šv. *sto* ‘arklių kaimenė; kumelė’ – liet. *stódas*, šv. (dial.) *stod* ‘žymė (vietos, kur kažkas stovėjo, pvz. tvora)’ – liet. *stovà*, šv. *stol* ‘kėdė’ – liet. *pastōliai*, šv. *stor* ‘didelis’ – liet. *stóras*, šv. *strand* ‘kraštas, krantas’ – liet. *trenta*, šv. (dial.) *strid* ‘stiprus, tvirtas’ – liet. *straimùs*, šv. (pasen.) *strākpanti* ‘plėšikų gauja’ – sen. liet. *strungas*, lit. *str(i)ūgas*, šv. (dial.) *strānk* ‘kietas stiebas, kotas’ – liet. (žodyne klaidinga nuoroda į latvių kalbą) *striūgas*, šv. *stuva* (pasen.) ‘at(s)remti’ – liet. *stóviu*, *stovėti*, šv. *styv* ‘nelankstus, kietas’ – liet. *stīpti*, *stimpu*, šv. (dial.) *stārova* ‘mirti’ – liet. *tīrti*, šv. *stōna* ‘dejuoti’ – liet. *stenù*, šv. (šnek.) *saabba* ‘(nu)valyti veidą’ – liet. *supti*, šv. *svanger* (pasen.) ‘nėščia’ – liet. *sunkùs*, *sunkti*, *sunkinga*, šv. *svida* ‘deginti (apie skausmą)’ – liet. *svidùs*, šv. *svika* (pasen.) ‘(pa)lenkti’ – liet. *svaigti*, šv. *synkope* ‘(nu)alpinimas; sinkopė’ – liet. *kap(i)ù*, šv. *sāll* – liet. *sietas*, šv. *sōmn* ‘miegas’ – liet. *sāpnas*, šv. (dial.) *sōr* – liet. *saūsas*, šv. *tand* – liet. *dantis*, šv. (ret.) *tax*, *taxus* ‘kukmedis’ – liet. *tekėti*, šv. (pasen.) *tempel* ‘(audimo) temptuvė’ – liet. *tempti*, šv. *tolo* – liet. *doylika*, šv. *tro* ‘tikėti’ – liet. *drūtas* [*drūtas*], šv. *toà* – liet. *dù*, *dvi*;

Prie švedų *brant* ‘status’ randame latv. (dial.) *brods* [bruòds], šv. *bulvan* ‘paukščio iškamša–jaukas (medžioklėje)’ – latv. *bulvāns*, šv. *dia* ‘čiułpti’ – latv. *dēju*, šv. *guld* ‘auksas’ – latv. *zelts*, šv. *hake* ‘kablys’ – latv. *ķēģis*, šv. *hor* ‘nesantuokiniai santykiai’ – latv. *kārs*, šv. *kārr* ‘pelkė’ – latv. *gārša*, šv. *lett* – latv. *latvois*, šv. (dial.) *maja* ‘troba’ – latv. *māja*, šv. (pasen.) *passla* (< estų ir latv.) – latv. [*pastala*], šv. *rim* ‘šerkšnas’ – latv. *kreims*, šv. *riova* ‘įbrėžti’ – latv. *skriņpāt*, šv. *sik* – latv. *sīga*, šv. *skarp* ‘aštrus’ – latv. *šķirba*, *skarba*, šv. *šķipa* (pasen.) ‘pa(s)dalīti’ – latv. *šķibīt*, šv. *skogsmoder* (ryšium su sudurtinio žodžio semantika) – latv. *mežamāte*, šv. *skriova* ‘rašyti’ – latv. *skriņpēt*, šv. (dial.) *skāll* ‘varganas, nevaisingas’ (apie žemę ir pan.) – latv. *kālsis*, šv. *slak* ‘silpnas, suglebeš’ – latv.

lengans, šv. *sno* '(su)sukti' – latv. *snaujis*, šv. *so* 'kiaulė' – latv. *suvēns*, šv. (dial.) *spala* 'lazdelė' – latv. *spals*, šv. *spröd* 'trapus' – latv. *sprauties*, šv. *stav* 'pagalys' – latv. *stabs*, šv. *strimma* 'spindulys' – latv. *stara*, šv. (pasen.) *struss* 'didelis plokščiadugnis laivas' – latv. *strūg[a]*, šv. *stryka* 'perbraukti, glostyti' – latv. *strugains*, šv. *sträng* 'virvė, templė' – latv. *stringt*, šv. *stuv* 'atraiža' – latv. *stups*, šv. *stād* 'priekalas' – latv. *stute*, šv. *sval* 'vēsus' – latv. *svelains*.

Nepaisant to, kad etimologija nėra pagrindinis žodyno tikslas (ir nežiūrint kai kurių abejotinių baltų pavyzdžių) pažintis su SAOB medžiaga yra įdomi bei naudinga ir baltistui. Čia minėtinas baltų kalbų ir švedų kalbos pavyzdžių gretinimas, nes švedų kalbos medžiaga ne visuomet atspindima įprastiniuose indoeuropiečių kalbų etimologiniuose žodynuose. Be to, rašant bet kurį etimologinį darbą, gilinimasis į etimologijų istoriją gali duoti netikėtų ir įdomių rezultatų⁷. SAOB naudingas baltistams ir dirbant kalbų tipologijos srityje, ypač semantinės tipologijos aspektu. Nekalbant jau apie tai, kad atskirų SAOB straipsnių skaitymas teikia ir grynai gurmanišką lingvistinį malonumą.

Literatūra

Žodynai

DWB =	Jacob Grimm, Wilhelm Grimm et al., <i>Deutsches Wörterbuch</i> . Leipzig, 1854–1960.
EWDS =	Friedrich Kluge, <i>Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache</i> . 24 Auflage. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2002.
OED =	James A. H. Murray, Henry Bradley, William A. Craigie & C. T. Onions (eds.), <i>The Oxford English Dictionary</i> . Oxford, 1888–1928.
SAOB =	<i>Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien</i> . Lund: Gleerups, 1893 – .
WNT =	Mattias de Vries et al., <i>Woordenboek der Nederlandsche Taal</i> . Gravenhage, 1852–1995.

Kita literatūra ir šaltiniai

Eaker, Birgit. 2006.	Historisk lexicografi i praktiken. Om momentordningen i SAOB. <i>LexicoNordica</i> 13, 41–54.
Liberman, Anatoly. 2008.	<i>An Analytic Dictionary of English Etymology: An Introduction</i> , Minneapolis: Univ. Minnesota Press.
Lundbladh, Karl-Erik. 2003.	Kritiken av SAOB. <i>LexicoNordica</i> 10, 99–117.

⁷ Taip Anatoly's Liberman'as, šiuo metu kuriamo naujo anglų kalbos etimologinio žodyno autorius (kol kas išėjo pirma dalis (Liberman 2008)), pasakoja, kad daug vaisingų, produktivių minčių jo žodyno autorių grupė rado, pavyzdžiui, gerai žinomo F. Kluge's vokiečių kalbos etimologinio žodyno EWDS ankstesniuose, pamirštuose leidiniuose.

- Malmgren, Sven-Göran. 2006. SAOB ett steg närmare målet. *LexicoNordica* 13, 273–284.
- Malmgren, Sven-Göran. 2011. Das schwedische Akademiewörterbuch und das Wörterbuch der dänischen Sprache. In: Ulrike Hass (red.). *Europäische Lexika/Wörterbücher*. Berlin – New York, Walter de Gruyter. (Spaudoje.)
- Mattisson, Anki. 2006. Genusperspektiv på SAOB:s källor. *LexicoNordica* 13, 55–68.
- Sigurd, Bengt. 2003. Svenska Akademiens ordbok har passerat S! *LexicoNordica* 10, 133–138.
<http://www.saob.se/>
<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Ērika Sausverde
Skandinavistikos centras
Filologijos fakultetas
Vilniaus Universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Erika.Sausverde@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Baltu valodu materiāls SAOB vārdnīcā

Ērika SAUSVERDE

Šai rakstā prezentēts baltu valodu materiāls, kas atrodams Zviedru akadēmijas vārdnīcā (SAOB). Lai gan etimoloģija nav galvenais SAOB mērķis, pārskats par baltu valodu materiālu, kas sastopams vārdnīcā, kā arī zviedru valodas un baltu valodu paralēles var būt noderīgas baltu valodu pētniekiem – gan etimoloģijas pētniecības vēsturei, gan semantiskai tipoloģijai. Rakstā minēti baltu valodu piemēri no vārdnīcas līdz šim iznākušajiem 35 sējumiem – aptuveni 300 piemēru no prūšu, lietuviešu un latviešu valodas.

SUMMARY

Baltic Material in SAOB Dictionary

Ērika SAUSVERDE

The article presents Baltic material in the Dictionary of the Swedish Academy (SAOB). Though etymology is not the main aim of the SAOB, an overview of the material of Baltic languages presented in the dictionary and a comparison of Swedish and Baltic parallels can be useful for Baltic linguistics, both in the field of history of etymologies and for semantic typology. The article lists examples from the Baltic languages mentioned in the dictionary (in the 35 volumes published up-to-now) – about 300 examples in Prussian, Lithuanian and Latvian.

„KARTE DES LETTISCHEN SPRACHGEBIETS“ (1881) – PIRMĀ LATVIEŠU VALODAS DIALEKTU KARTE

Edmunds TRUMPA

Daugavpils Universitāte, ESF projekts 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087
Latvijas Universitātes Baltu valodniecības katedra

Š 1. Augusta Bīlenšteina (1826–1907) ieguldījums latviešu valodas pētniecībā ir nenovērtējami liels – zinātnieka nozīmīgākie darbi, kas savā laikā ir bijuši novatoriski, nav zaudējuši nozīmi arī mūsdienās. Pirmā zinātniskā latviešu valodas gramatika „Latviešu valoda tās skaņās un formās“ („Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen“, Bielenstein 1863a; 1864), kuru intensīvi izmantojuši 19. gs. otrās puses indoeiropiešu valodu pētnieki (skat. Kļaviņa 2007: 35–37; 2008: 30–31), mūsdienās ir labs valodniecības vēstures avots un parāda lingvistiskās domas attīstību Latvijā. Atsevišķos gadījumos gramatikā piedāvātā valodas faktu interpretācija ir dzīva arī tagad, piemēram, latviešu valodas iedalījums trijos pamatdialektos (Bielenstein 1863a: 12–17, 93–102; 1863b: 2–3).

Vērtējot Augusta Bīlenšteina devumu dialektoloģijā, nav jāaizmirst, ka viņš ir arī visu pasaules valodnieku lietotā izoglosas termina autors¹. To viņš ieviesa, komentējot latviešu tautas etniskās vēstures problemātikai veltītajā grāmatā „Latviešu cilts un latviešu valodas robežas tagadnē un 13. gadsimtā“ („Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in

¹ Izoglosas terminu A. Bīlenšteins raksturo ar šādiem vārdiem: „Es esmu uzdrošinājies pēc analogijas ar izotermām līnijām šajā kartē nosaukt par izoglosām. Tas ir viegli saprotams. Šīm līnijām ir jāapzīmē atsevišķu dialektālu valodas parādību izplatības robežas, tāpat kā izotermas norobežo vienādu klimatu un ļauj paredzēt noteiktu augu izplatības robežas. Šī analogija iet tālāk. Neviena izoterma nevar precīzi norobežot kāda auga izplatības zonu. Tā tikai aptuveni izpilda savu uzdevumu, tā var tikai norādīt, cik tālu ir sastopami, piemēram, dižskābaržu vai ozolu meži, cik tālu bez grūtībām var plaukt vīnogulāji vai kvieši. Cilvēka darbības rezultātā vai īpaši labvēlīgu apstākļu dēļ mēdz būt tā, ka augi, proti, kultūraugi bieži ir sastopami tālu aiz savām dabiskajām izplatības robežām, tiek audzēti vai arī aug paši. Gluži tāpat arī mūsu izoglosas nosaka tikai aptuvenas skaņu izrunas, formveidošanas, vienas vai otras dialektālās izpausmes robežas.“ (*Ich habe nach Analogie der Isothermen für die Linien auf dieser Karte den Namen Isoglossen zu erfinden gewagt. Man wird ihn leicht verstehen. Diese Linien sollen ebenso die Verbreitungsgrenze für die einzelnen dialektischen Spracherscheinungen bezeichnen, wie die Isothermen das gleiche Klima angeben und die Verbreitungsgrenze gewisser Pflanzen sichtbar machen und überschauen lassen. Die Analogie geht aber noch weiter. Keine Isotherme kann genau die Verbreitzugszone eines Gewächses abgrenzen. Sie erfüllt nur annäherungsweise ihren Zweck; sie kann nur angeben, wie weit es z. B. Buchen- oder Eichenwälder giebt, wie weit der Weinstock oder der Weizen ohne Schwierigkeiten gedeiht. Die Kulturarbeit des Menschen oder besondere günstige Naturverhältnisse machen es, dass Pflanzen, namentlich Kulturpflanzen, oft weit über ihre natürliche Grenze hinaus doch noch vorkommen, angebaut werden und relativ auch gedeihen. Ebenso geben unsere Isoglossen nur ungefähr die Grenze einer Lautgestalt, einer Formbildung, eines oder des anderen dialektisch herrschenden Ausdrucks an.*) (Bielenstein 1892a: 391)

der Gegenwart und im 13. Jahrhundert“, Bielenstein 1892a: 391–409) un tās pielikuma „Mūsdienu un pirmsvēsturiskās Latvijas etniskās ģeogrāfijas atlants“ („Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des praehistorischen Lettenlandes“) 6. kartē „Mūsdienu latviešu valodas dialekti. Izoglosu karte“ („Die lettischen Dialekte der Gegenwart. Isoglossen-karte“, Bielenstein 1892b: Karte VI, skat. 1. att.) parādīto dažādo skaņu, formu un atsevišķo vārdu ap- tuveno izplatību latviešu dialektos. Šis fakts ir atzīts ārzemju dialektoloģijas literatūrā (sal., piemēram, Besch 1982: 502–503; Chambers, Trudgill 1998: 89), bet diemžēl nav atspoguļots Latvijas enciklopēdijās un dialektoloģijas rokasgrāmatās, nav pietiekami uzsvērts arī jaunajā latviešu valodniecības enciklopēdijā (te ir tikai norādīts, ka izoglosas jēdziens pirmoreiz lietots latviešu valodas pētniecībā, skat. Bankavs, Jansone 2010: 106). Savukārt, kā pamanījis Aleksejs Andronovs (Андронов 2010: 69), „Lielā padomju enciklopēdija“ (БСЭ³ 1970: 22) un arī jaunā „Lielā Krievijas enciklopēdija“ (БРЭ³ 2005: 76) par šī termina autoru kļūdaini uzskata itāļu valodnieku Mateo Bartoli.

„Atlas der ethnologischen Geographie.“ 6. kartes piezīmēs A. Bielenšteins lakoniski un kodolīgi apkopo attieksmes starp trijiem dialektu areāliem un 35 lingvistisko parādību izoglosām: 1.–16. izoglosa rādot, cik tālu dienvid- austrumu virzienā sniedzas tāmiskā² (ziemeļrietumu Kurzemes jeb *netīrā* (*neskaidrā*)³ lelzemnieku) dialekta galvenās īpatnības, bet 19.–37. izoglosa – cik tālu rietumu virzienā izplatītas augšzemnieku īpatnības, savukārt vismazāk ar izoglosām pārklātais apgabals starp abiem pārejas apgabaliem uzskatāms par *tīro* lelzemnieku (rakstu valodas) dialektu (*Die Isoglossen 1–16 zeigen die einzelnen mehr und mehr nach Südosten reichenden Haupteigenthümlichkeiten des talmischen (unreinen niederlettischen) Dialektes. Die Isoglossen 19–37 (oder 37–19) zeigen die einzelnen mehr und mehr nach Westen reichenden Haupteigenthümlichkeiten des hochlettischen Dialektes. Das von Isoglossen am wenigsten durchzogene Gebiet zwischen den beiden Uebergangsgebieten ist das des reinen niederlettischen (Schrift-)Dialektes* (..) (Bielenstein 1892a, Erläuterungen ad Karte VI) Minētajā kartē precīzas dialektu robežas autors nav novilcis, tomēr galvenos areālus pašam lasītājam saskatīt ļauj izoglosu sablīvējums. Iespējams, tieši šāds brīvi interpretējams dialektu robežu aprakstī- šanas veids licis pamatus turpmākai latviešu dialektu klasifikācijas tradīcijai, jo arī vēlāko laiku pētnieki uzskatīja, ka „var gan nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne dialektam“ (Endzelīns 1938: 4) un „starp dialektiem paliek zināma josla, kas veido pāreju no viena dialekta uz otru“ (Rudzīte 1964: 29). 1892. g. karte un tās komentēšanas veids acīmredzami atstājis tiešu iespaidu uz V. Rūķes publicētajiem augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu, kā arī

² Precīzāk, 1.–15. un 17. izoglosa (E. T. piezīme). Par tāmiskajām izlokšņēm pēc tā laika tradīcijas tika uzskatītas ne vien lībiskā dialekta Kurzemes izlokšnes, bet arī vidus dialekta kursiskās izlokšnes, vienu brīdi – arī Vidzemes lībiskās izlokšnes (sal. Mīlenbahs 2009: 348–354; Rudzīte 1964: 29).

³ Latviskā tekstā E. T. izcēltais vietas un citāti oriģinālvalodā ir kursivēti. Retināts teksts citātos atstāts kā oriģinālā.

lībiskā dialekta Kurzemes un Vidzemes izlokšņu aprakstiem un kartografēšanas metodēm (Rūķe 1939: 133–138; 1940: 75–128).

A. Bīlenšteins pamatoti uzskatāms par lingvistiskās ģeogrāfijas pamatlīcēju latviešu valodas pētniecībā (Kļaviņa 2008: 32; Bankavs, Jansone 2010: 106). Viņa dialektu karte atsevišķos darbos (Stafecka, Trumpa 2006: 340; BVA 2009: 35; Андронов 2010: 68) nosaukta par pirmo latviešu valodas ģeolingvistisko karti. Daži avoti (piem., Besch 1982: 501–507) uzsver A. Bīlenšteina kartes un tās komentāru nozīmi vispārīgajā teorētiskajā areālās lingvistikas jeb ģeolingvistikas attīstībā.

§ 2. Dažus nupat izklāstītos faktus ļauj precizēt un interpretēt atradums Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 2010. g. novembrī. Par to sirsnīga pateicība LNB Kartogrāfisko izdevumu nodaļas galvenajai bibliotekārei Lindai Akmentiņai, kura radoši uztvēra savu darbu un ne tikai operatīvi sameklēja pasūtīto „Atlas der ethnologischen Geographie..“, bet pēc savas iniciatīvas pasūtījumu papildināja ar vēl kādu agrāka laika A. Bīlenšteina latviešu valodas karti, „par kuru neviens līdz šim nav interesējies“.

Šī krāsainā A4 formāta „Latviešu valodas apgabala karte“ („Karte des lettischen Sprachgebiets, ca. 1860“, skat. 2. att.) kopā ar vēl vienu karti „Austrumbaltijas zemes no 1170. līdz 1300. gadam“ („Die ostbaltischen Länder von 1170 bis 1300“), kā izrādījās, ir pielikums 1881. g. Jelgavā publicētajam izdevumam „1880. g. Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sēžu pārskati kopā ar Kurzemes provinciālmuzeja publikācijām“ („Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre 1880“), precīzāk, Jūliusa Dēringa (*Friedrich Julius Döring*) rakstam „Par Kurzemes latviešu izcelsmi“ („Über die Herkunft der kurländischen Letten“, Döring 1881: 47–118)⁴.

Latviešu valodniecības vēsturei tik nozīmīgais publicējums, kas, starp citu, iekļauts A. Bīlenšteina 1892. g. darba „Die Grenzen.“ bibliogrāfijā (Bīlenstein 1892a: X), ilgu laiku palicis aizmirsts un nepamanīts laikam gan tāpēc, ka tā autors ir vairāk pazīstams mākslas pasaulē⁵. Savā atmiņu grāmatā „Kāda laimīga dzīve“ A. Bīlenšteins J. Dēringu piemin divas reizes – abiem sakritušas intereses, pētot Latvijas pilskalnus, it īpaši, meklējot vēsturisko kuršu Apūles (Apoles) pilsvietu (Bīlenšteins 1995: 290, 292–293). Arī minētā J. Dēringa

⁴ Referāts par šo tēmu Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā nolasīts 1881. g. 4. februāra sēdē.

⁵ Interneta resursā <http://www.makslasvesture.lv/index.php/S%C4%81kumlapa> atrodama diezgan bagātīga informācija par šo gleznotāju. Frīdrihs Jūliuss Dēriņš (1818–1898) ilgu laiku pildījis Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sekretāra pienākumus, rediģējis tās izdevumu „Sitzungs-Berichte.“; strādājis Jelgavas (Mītavas) ģimnāzijā par zīmēšanas skolotāju, savā mūžā radījis 1106 portretus, 23 altārglezņas, 3 vēsturiskā žanra glezņas un uzrakstījis mākslinieku leksikonu.

raksta apakšnosaukums („...vai Kurzemes pirmiedzīvotāji bijuši latvieši un vai šīs provinces mūsdienu iedzīvotāji ir uzlūkojami par tiešiem šo pirmiedzīvotāju pēcnācējiem? Pētījums par Austrumbaltijas zemju, it īpaši Kurzemes⁶, etnoloģiskajiem un ģeogrāfiskajiem apstākļiem trīspadsmitajā gadsimtā“ („oder sind die Ureinwohner Kurlands Letten gewesen und ist die heutige seßhafte Landbevölkerung dieser Provinz als direkte Nachkommenschaft der Ureinwohner anzusehen? Eine Studie zur Kenntnis der ethnologischen und geographischen Verhältnisse der ostbaltischen Länder, besonders Kurlands, im dreizehnten Jahrhundert.)) rāda šo abu zinātnieku interešu kopību. „Über die Herkunft.“, līdzīgi kā „Die Grenzen.“, ar dažādām metodēm (izmantojot seno hroniku tekstus un analizējot tajās pieminēto vietvārdu izcelsmi, balstoties uz arheoloģijas, latviešu folkloras un dialektu datiem) mēģināts atbildēt uz vienu no pamatjautājumiem – kādas senās tautas apdzīvojušas Baltijas zemi brīdī, kad tajā ienākuši vācieši? Vēl precīzāk sakot, šie jautājumi bija daļa no lielas, vairāk nekā gadsimtu ilgušas diskusijas, kurā īpaša uzmanība pievērsta baltu un somuguru tautu saskarsmei kopš aizvēsturiskajiem laikiem. Šajā diskusijā bija iesaistīti dažādu jomu un vairāku paaudžu zinātnieki (no K. F. Vatsona līdz J. Endzelīnam) un tajā nereti parādījās pilnīgi pretējas domas (šo problēmu pārskats labi redzams vairākos 1901. g. publicētajos K. Mīlenbaha rakstos, skat. Mīlenbahs 2009: 336–360).

Šajā rakstā, norobežojoties no minētajām problēmām, uzmanība tiks pievērsta tikai latviešu valodas dialektiem un to ģeolingvistiskajai interpretācijai.

§ 3. J. Dēringa izmantotajam latviešu valodas un tās dialektu areāla aprakstam, kas, šķiet, pilnīgi balstīts uz A. Bielenšteina darbu citātiem un viņa personīgā arhīva datiem, ir veltītas pirmās četras lappuses darba sākumā (Döring 1881: 47–50). Tajā var atrast gan agrāk publicētus, gan tiem laikiem pavisam jaunus faktus.

Raksts sākas ar latviešu valodas apgabala raksturojumu, kas ir minēts gramatikā „Die lettische Sprache.“ (sal. Bielenstein 1863a: 11). Tāpat, balstoties uz šo darbu, ļoti saīsinātā veidā, izlaižot skaidrojumus par etnonīmiem, areālu neviendabību, nepieminot valodas īpatnības, tiek pārstāstīts (sal. Bielenstein 1863a: 12–17, 93), ka *latviešu-lietuviešu valodu celma latviešu atzars* iedalāms trijos galvenajos dialektos:

„1) Augšzemesnieku dialekts. Tas atrodas latviešu valodas areāla austrumu un dienvidaustrumu daļā, tātad Vitebskas guberņā un blakusesošajā Vidzemes pierobežas daļā⁷, tad uz dienvidiem no Daugavas Ilūkstes pilskunga

⁶ Domātas tā laika Kurzemes guberņas robežas Daugavas kreisajā krastā.

⁷ Teksta piezīme: „Poļu Vidzemei, tagad jaunajai Krievzemei, piederīgos runātājus latviešus Stenders [savā „Lettisches Lexikon“] (Lex. I, 378) saucot par „rēdīņiem, kuru dialekts ir rupjš un prasts“. Izloksne uz dienvidiem no Daugavas, viņaprāt, pēc Augšlauses draudzes nosaukuma saucoties par augšlausesiešiem.“ (Stender (Lex. 1, 378) nennt die Träger desselben „Rehđiņi, die polnisch-liefländische, jetzt zu Neußland gehörige Letten, deren Dialekt rauh und grob ist.“ Die Mundart südlich der Düna, heißt bei ihm die Oberlauzsche, nach dem Kirchspiel Oberlauz).

iecirknī Kurzemē, tātad tās dienvidaustrumu galā. Augšzemnieku dialekts ir stīvs un ciets un ir stipri sajaukts ar slāvu elementiem, tas ar kaimiņu dialektu ir samērojams apmēram kā augšvācu un lejasvācu dialekts.

2) Ziemeļrietumu Kurzemes jeb tāmnieku dialekts; abos Ventas krastos ziemeļrietumu Kurzemē, apvidū starp Baltijas jūras piekrasti no vienas puses un apmēram Durbi⁸, Aizputi, Kuldīgu, Sabili un Dundagu no otras puses. Tas esot mīksts un ar daudziem lībiešu valodas elementiem.

3) Vidus dialekts jeb latviešu rakstu valoda, izplatīta lielākajā latviešu areāla daļā, no Kuldīgas līdz Jaunjelgavai, no Nīcas dienvidrietumu Kurzemē līdz Valmierai igauņu tuvumā.“

(Nach Bielenstein (S. 12 und ff.) zerfällt der lettische Zweig des leto-litauischen Sprachstammes in drei Hauptdialekte:

1) *Der oberländische oder das Hochlettische. Derselbe wird im östlichen und südöstlichen Theil des lettischen Sprachgebiets gesprochen, also im Gouvernement Witepsk und in dem zunächst angrenzenden Theil Livlands ***)⁷⁾ und dann südlich von der Düna in der illuxtschen Hauptmannschaft Kurlands, also in dessen Südostspitze. Das Oberländische ist starr und hart und stark mit slawischen Elementen gemischt, es verhält sich zum nächstfolgenden Dialekt ungefähr wie das Oberdeutsche zum Niederdeutschen.*

2) *Der nordwestkurische oder die Mundart der Tahnneeki; auf beiden Seiten der Windau im nordwestlichen Kurland, in dem Landstrich zwischen der Ostseeküste einerseits und ungefähr den Orten Durben, Hasenpot, Goldingen, Zabeln, Dondangen andererseits. Er soll weich und zerfloßen sein und viel livische Bestandtheile enthalten.*

3) *Der mittlere Dialekt oder das Schriftlettisch, herrscht in dem überwiegend größten Theile des lettischen Gebietes, von Goldingen bis Friedrichstadt, von Niederbartau im südwestlichen Kurland bis Wolmar in der Nähe der Esten.)* (Döring 1881: 47–48)

Acīmredzot 19. gs. 60. gadu sākumā dialektu izpētes stāvoklis ļāva tikai aptuveni nospraust areālus, kas savā ziņā mazliet atgādina atsevišķus agrāka laika aprakstus, kuros bija parādīta *tīro* un *slikto* latviešu dialektu izplatība (piem., Stender 1783: 207). Sākotnēji ziemeļrietumu Kurzemes (tāmiskais) dialekts, kurā A. Bilenšteins bija iekļāvis arī Kurzemes dienvidu daļu līdz Durbei un Liepājai (izņemot pašu Lietuvas pierobežu), raksturots kā daudz šaurāks nekā tagadējā lībiskā dialekta Kurzemes izlokšnes kopā ar vidus dialekta kursiskajām izlokšnēm (šīs abas izlokšņu grupas varētu atbilst tam, kas, pēc A. Bilenšteina interpretācijas, tolaik sauktas par tāmisko dialektu), jo Durbe, Aizpute, Kuldīga un Sabile uzskatīta par tāmiskā dialekta austrumu nomali. Savukārt vidus dialektā bija iekļauta Kuldīgas apkārtnes austrumu puse un Kurzemes dienvidrietumu nomale ar Nīcu un Rucavu. Pie vidus dialekta

⁸ Vietvārdu formu salīdzināšanai vācu un latviešu valodā tika izmantota izdevuma „Baltisches historisches Ortslexikon“ 2. daļa „Lettland (Südlivland und Kurland)“ (BHOL2 1990), vietvārdu atrašanās vieta pārbaudīta 1886. g. kartē „Karte von Liv-Est-Kurland (russische Ostseeprovinzen)“ (KLEK 1886).

nomales pieskaitīta arī Jaunjelgava, tātad arī augšzemnieku dialekta teritorija raksturota kā mazliet šaurāka nekā vēlāk apgalvojis pats zinātnieks.

Kā rāda J. Dēringa publikācijas tālākais teksts un pievienotā karte, 80. gados priekšstats par latviešu valodas dialektiem vairs nav tik vispārināts. Nepilnu 20 gadu laikā pēc „Die lettische Sprache..“ izdošanas A. Bīlenšteins, iespējams, bija savācis pietiekami daudz izlokšņu materiāla, lai varētu ne tikai precizēt dialektu robežas, bet arī mēģināt tās parādīt kartē. „Pēc izsmeljošākiem vēlākiem pētījumiem kā skice izveidotā šā paša zinātnieka [A. Bīlenšteina] valodas karte, kuru viņš man laipni atļāvis izmantot, rāda atsevišķu dialektu robežas, reizēm konkrētāk, reizēm mazliet citādāk.“ (*Eine nach ausführlicheren spätern Forschungen desselben Gelehrten von ihm als Skizze entworfene Sprachkarte, die er mir gütigst zur Benutzung überließ, zeigt die Umgränzung der einzelnen Dialekte theilweis bestimmter, theilweis in etwas anderer Weise.*), raksta J. Dēringa (Döring 1881: 48), tālāk uzskaitāms pilsētas, ciemus, muižas un citus ģeogrāfiskus objektus kā orientierus kartē iezīmētajām robežlīnijām.

§ 4. 1881. g. „Karte des lettischen Sprachgebiets“ nemaz neatgādina 1892. g. karti „Die lettischen Dialekte..“, jo atspoguļo dialektu teritorijas, nevis atsevišķu valodas īpatnību izoglosas. Kā skaidrots leģendā, tā ir „galvenokārt Bīlenšteina“ veidota (*Meist nach Bielenstein*) un parāda latviešu valodas apgabalu apmēram 1860. gadā. Šis gadskaitlis (no 1860. gada pavasara līdz tā paša gada rudenim tika sagatavots gramatikas tīrteksts, skat. Bīlenšteins 1995: 134), arī tas, ka kartē ir iekļauti visi trīs 1863. g. gramatikā „Die lettische Sprache..“ uzskaitītie dialekti, iezīmēts latviskais Biržu (*Birsen*) anklāvs (sal. Bielenstein 1863a: 11), ļauj domāt, ka tā varētu būt precizēta šīs gramatikas ilustrācija.

Dialektu teritorijas ir iekrāsotas un numurētas. Interesanti, ka dialektu apzīmēšanā izmantotā krāsu shēma (Nr. 1 un 2 jeb vidus dialekts – dzeltenā, Nr. 3 un 4 jeb ziemeļrietumu Kurzemes (tāmiskais) dialekts – zaļā, Nr. 6 un 7 jeb augšzemnieku dialekts – oranžā krāsā) tikai nedaudz atšķiras no mūsdienās ierastās tradīcijas (sal. Rudzīte 1993: 2. karte; Rudzīte 2005: vāku iekšējie atvērumi; BVA 2009: 137). Kartē ir parādīti arī kaimiņvalodu areāli: gaišzilā krāsā (Nr. 8) – igauņu valodas, gaišzilās krāsas gaišākā tonī (Nr. 9) – lībiešu valodas, brūnā krāsā (Nr. 10) – lietuviešu valodas un oranžās krāsas sarkanīgajā tonī (Nr. 11) – krievu valodas areāls.

Autors centies relatīvi precīzi atspoguļot latviešu valodas izplatību – kartē iezīmētās etniskās robežas var nemaz arī nesakrist ar guberņu robežām, piemēram, latviešu valodas teritorija turpinās Pleskavas guberņas dienvidrietumu nomalē (vēlākais Jaunlatgales apriņķis). Lai arī nav drošu orientieru (pilsētu), līnija, kas Vitebskas guberņā atdala latviešus un krievus, apmēram atbilst latviešu valodas izplatībai Latvijas austrumu pusē mūsdienās. Rūpīgāk parādīta latviešu un igauņu valodas robeža Vidzemes guberņā (laikam arī tāpēc, ka tolaik jau bija

izdoti pirmie izlokšņu apraksti, sākot ar F. Treija publicējumu par šīs pierobežas austrumu pusē esošo Apukalna izlokšni, skat. Treu 1863). Lai arī „Über die Herkunft.“ autors ir uzsvēris, ka „pievienoto valodas karti var uzskatīt tikai par mēģinājumu“ (Döring 1881: 50), tomēr nevar nepamanīt, ka informācija par etnisko stāvokli ar nelieliem papildinājumiem un precizējumiem lielākoties atkārtojas arī A. Bilenšteina 1892. g. darba „Die Grenzen.“ pielikuma 1. kartē „Das lettische Sprachgebiet um das Jahr 1884.“ (Bielenstein 1892b, Karte I)⁹

Tātad 1881. gada karti var uzskatīt par pirmo kartogrāfijas darbu, kurā parādīts ne tikai latviešu valodas dialektu, bet arī pašas latviešu tautas etniskais areāls.

§ 5. Atgriežoties pie raksta „Über die Herkunft.“ un tajā iekļautā dialektu robežu raksturojuma, jāuzsver, ka atklājas jauninājumi un fakti, kas nebija minēti A. Bilenšteina 1863. g. gramatikā. Aprakstā, starp citu, uzskaitīts mazliet vairāk vietvārdu, nekā to ir kartē, tie dažkārt nesakrīt, tāpēc var domāt, ka tas ir veidots, balstoties uz kādu (visdrīzāk A. Bilenšteinam piederošu) plašāku avotu.

Kā raksta J. Dērings, „saskaņā ar to [pievienoto valodu karti], vidus dialekts, tirā latviešu valoda, sākas ziemeļos netālu no Mazsalacas un Valkas pie igauņu valodas robežas un stiepjas sešu–piecu jūdžu platā joslā uz dienvidiem lejup līdz Rīgai un Lielvārdei. Otrajā Daugavas pusē uz rietumiem netālu no Valles un Vecmuižas tā izplešas lietuviešu valodas robežas virzienā. Kurzemē tā iet tālāk no vienas puses gar Lietuvas robežu līdz Griezei, bet no otras puses līdz Rīgas jūras līcim un tad līdz Balgalei, Sabilei, Matkulei, Saldum, Striķiem, Kursīšiem, arī līdz Griezei pie Lietuvas robežas. Protams, aprakstītājās robežās, arī pārejās no viena dialekta uz otru, kā arī visur, gadās nelielas atšķirības. Ir arī tā saucamie anklāvi, to vidū starp citiem, pirmkārt, ir pieminams tāmnieku dialektā, pārējā starp rietumu un ziemeļu Kurzemi, netālu no Liepājas esošais anklāvs ar Nīcas izlokšni, kura saskaņā ar Bilenšteinu¹⁰ „nevis pieder sabojātajam tāmiskajam dialektam, bet ar noteiktām specifiskām īpatnībām ir tikpat klasiska kā Dobeles, Valmieras un Valkas izlokšne. Tas ir divaini, bet neapstrīdami pierādāms, ka Nīcas latviešu valoda ir daudz tuvāka Valkas latviešu valodai, nekā netālu tai [Valkai] esošajam Apukalna (augšzemnieku) vai netālu [no Nīcas] esošajam Aizputes (tāmiskajam) dialektam.“ (*Nach derselben*

⁹ 1892. gada izdevuma 1. kartē ir vairāk ģeogrāfiskās informācijas (lielāks pilsētu, upju skaits, latviešu valodas izplatība parādīta attiecībā ne tikai uz guberņu, bet arī apriņķu robežām), ir iekļautas valodu salas (piemēram, latviešu anklāvi ap Ziemeļlietuvas pilsētām, lietuviešu anklāvs Ciskādos, igauņu anklāvi Ziemeļvidzemē), sīkāk atspoguļots etniskais stāvoklis nomalēs (piemēram, Svētājas, Palangas un Klaipēdas apkaimē, baltu un slāvu pierobežā Dienvidaustrumlatvijā).

¹⁰ J. Dērings parīdē norāda, ka tālākais A. Bilenšteina citāts ir no avīzes „Rigasche Zeitung“ 1880. g. Nr. 195 pielikumā ievietotā raksta „Mūsu nacionālā valoda“ („Unsere Landessprache“).

*beginnt die mittlere Mundart, das reine Lettisch, im Norden bei Salisburg und Walk an der Gränze des Estnischen und zieht sich in einem zwischen sechs und fünf Meilen breiten Gürtel nach Süden herunter bis Riga und Lennewaden¹¹. Jenseit der Düna breitet er sich, westlich und nahe von Neugut und Wallhof, zur litauischen Gränze hin. In Kurland geht er ferner, einerseits an der litauischen Gränze entlang bis Grösen, andererseits aber bis zum Rigischen Meerbusen und von da über Ballgahn, Zabeln, Matkuln, Frauenburg, Stricken, Kursiten gleichfalls nach Grösen an der litauischen Gränze. Geringe Unterschiede innerhalb der geschilderten Gränzen und ebenso Übergänge von einem Dialekt in den andern kommen natürlich hier, wie überall, vor. Auch sogenannte Sprachinseln gibt es, so unter andern, ist mitten in dem zunächst anzuführenden Tamischen Dialekt des übrigen westlichen und nördlichen Kurlands, nahe bei Libau eine Insel mit der Mundart von Nieder-Bartau, die nach Bielenstein*¹⁰ „durchaus nicht zu dem verderbten Tamisch gehört, sondern bei gewissen spezifischen Eigentümlichkeiten ebenso klassisch ist, als der Dialekt von Doblen, Wolmar und Walk. Es ist merkwürdig, aber unwiderleglich nachweisbar, daß das Nieder-Bartausche Lettisch dem Walkschen Lettisch viel näher steht, als dieses dem nicht weit entfernten Oppekalnschen (Hochlettisch) oder jenes dem nicht weit entfernten Hasenpotschen (Tamisch).“ (Döring 1881: 48–49)*

Salīdzinot ar 1863. g. gramatiku (Bielenstein 1863a: 15), kurā Nicas izloksne pieminēta vien kā lielā vidus dialektā areāla sastāvdaļa, šeit parādās precīzējums – Nica esot sala¹² tāmiskajā dialektā. Tātad jāsecina: lai arī vēlākos paša A. Bielenšteina un citu valodnieku pētījumos (par to skat. § 9; sal. Rudzīte 1964: 34; 2005: 100–101, LVDA 1999: 34, 1. karte) noskaidrojās, ka šī [zemgalisko izlokšņu] sala [kursisko izlokšņu areālā] īstenībā ir mazliet lielāka un tajā var iekļaut arī Virgas, Priekules, Bārtas, Purmsātu un citas izloksnes, šo anklāvu valodnieks bija atklājis jau 19. gs. astoņdesmito gadu sākumā.

Vidus dialektā rietumu robeža jāuztver arī kā tā laika tāmiskā dialektā austrumu robeža, tāpēc no nupat minētā citāta kļūst skaidrs, ka kopš 1863. g. ir mainījies priekšstats par tāmiskā dialektā lielumu: tā teritorija „paplašināta“ dienvidaustrumu virzienā no Kuldīgas līdz Saldum (kas tuvojas mūsu laika izpratnei par kursisko izlokšņu austrumu robežu)¹³.

§ 6. Nākamajās raksta rindkopās J. Dēriņš turpina raksturot tāmisko dialektu: „Šajā pēdējā, ziemeļrietumu Kurzemes jeb plašākā nozīmē tāmiskajā dialektā, vēl ir īstā tāmnieku izloksne, kas dominē Kurzemes ziemeļrietumu daļā, izņemot tīri lībisko piekrastes joslu; tās robeža velkama no

¹¹ Kaut arī rakstā un kartē ierakstīta forma *Lennewaden*, precīzākais vāciskais šīs vietas nosaukums laikam ir *Lennewarden* (BHOL 1990: 339).

¹² Kartē redzama arī vidus dialektam piederošās Vecpiebalgas (*Pebalg-Orisar*) sala augšzemeņu dialektā.

¹³ Ārpus tāmnieku areāla tomēr paliek (pieder vidus dialektam) Sabile, Kandava un apgabals līdz Tukumam (mūsdienās šīs teritorijas iekļautas vai nu lībiskajā dialektā, vai arī vidus dialektā kursisko izlokšņu apgabalā). Šādu A. Bielenšteina skatījumu, iespējams, lēmis gan dialektu materiālu trūkums, gan esošo faktu interpretācija, skat. § 9 par dialektu robežu atbilstību 1892. g. atlanta izoglosām.

rietumu krastā esošās Jūrkalnes uz ziemeļiem no Zlēkām un Ugāles līdz Rojai Rīgas jūras līča krastā. Šī īstā tāmiskā izloksne ir visatšķirīgākā no tīrās latviešu rakstu valodas.“ (*Innerhalb dieses zweiten, des nordwest-kurischen oder Tamischen Dialekts im weitern Sinne, gibt es noch die Mundart der eigentlichen Tahmneeken, welche in dem nordwestlichsten Theile Kurlands, den rein-livischen Küstenstrich ausgenommen, herscht; von Felixberg am Weststrande, zieht sich seine Gränze, nördlich von Schleck und Ugalen, nach Rojemünde am Rigaschen Meerbusen. Dieses eigentliche Tamisch soll der am meisten vom reinen Schriftlettisch abweichende Dialekt sein.*) (Döring 1881: 49)

Jau 1863. g. gramatikā starp citiem tāmiskā dialekta pārstāvjiem A. Bīlenšteins ir izcēlis Ziemeļkurzemes latviešus un uzskaitījis veselu virkni viņiem raksturīgo „vokālisma dezorganizācijas“ īpatnību, kas saistītas ar vīriešu dzimtes pārākumu par sieviešu dzimti. Šos latviešus varot saukt ar Stendera piedāvāto vārdu „tāmnieki“ (sal. Stender 1783: 207, 209–210; Bielenstein 1863a: 14–15). Tātad šis dialekta paveids (kas vēlāk tika nosaukts par lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēm) 1881. gadā ir parādīts ļoti skaidri – nošķirts ne tikai terminoloģiski (*īstā tāmiskā, tāmnieku* izloksne un plašākā nozīmē *tāmiskais, ziemeļrietumu Kurzemes* dialekts), bet arī teritoriāli (areāls Nr. 4 ar treknu tumšzaļas krāsas līniju iezīmēts zaļi aizpildītajā areālā Nr. 3).

Pirmoreiz latviešu dialektoloģijas vēsturē izdalīta arī *lībiešu–latviešu ziemeļu* izloksne (areāls Nr. 5 zilgani zaļā krāsā), kas vēlāk nosaukta par lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēm: „Atbilstoši tāmiskajam dialektam Kurzemē valodu kartē netīrā izloksne ir atrodama Vidzemes rietumos, gar jūru visā tās garumā aptuveni no Daugavas grīvas līdz Ainažiem uz ziemeļiem no Salacgrīvas, tātad līdz mūsdienu igauņu valodas robežai. Tā robežojas ar tiro latviešu valodu (= vidus dialekts) austrumos pie Mazsalacas, kas pieder jau vidus dialektam, un no turienes tās robeža aiziet uz dienvidiem netālu no Alojās, kas paliek rietumos, atstājot austrumos Vilzēnus un Ozolmuižu, taisnā līnijā līdz Englārtei [Raganas apkaimē] un no turienes tālāk uz Daugavas grīvu.“ (*Entsprechend dem Tamischen Dialekte in Kurland, findet sich auf der Sprachkarte eine unreine Mundart im westlichen Livland, am Meere entlang, ungefähr von Dünamünde bis nach Haynasch, nördlich von der Salis, also bis zur heutigen Gränze der estnischen Sprache. Sie gränzt im Osten an das reine Lettisch (= mittlerer Dialekt) bei Salisburg, das schon dem mittlern Dialekt angehört und von da geht die Gränze nach Süden, nahe bei Allendorf, das westlich bleibt, vorüber, Wilsendorf und Lappier aber östlich laßend, in gerader Linie bis Engelhardtshof und von da weiter bis Dünamünde hin.*) (Döring 1881: 49) Interesanti, ka šis areāls ziemeļos veido pussalu, iekļaujot Idu (*Ibden*) un Bāliņus (arī Vēršumužiņa, Vērsis, Ramatas pag., *Balenhof*¹⁴) un norobežojot vidus dialektam piederīgo Mazsalacu no igauņu valodas areāla (mūsdienās šeit ir izveidojusies lībiskā dialekta Vidzemes izlokšņu sala, kuru norobežo neliels vidus dialekta posms ap Mazsalacu, sal. Rudzīte 1993: 2. karte, LVDA 1999:

¹⁴ Avotos var būt norādīta arī forma *Bahlenhof* (BHOL2 1990: 51).

1. karte). Jāpiebilst, ka pats A. Bīlenšteins šīs izlokšņu grupas galveno īpatnību izplatību ir koriģējis 1892. darbā: divas tāmiskā dialekta izogļosas (12. – „personu galotņu zudums“ un 13. – „sieviešu dzimtes zudums“), tiek vilktas nevis Daugavas, bet Gaujas grīvas ziemeļu pusē, turklāt tās neskar tik plašu igauņu pierobežas joslu (sal. Bielenstein 1892a: 394, 399; 1892b: Karte VI).

Abos Rīgas jūras līča krastos esošo dialekta paveidu nosaukumus 1881. g. jau mēģināts terminoloģiski saistīt (abi piederot *netīrajam* lejzemnieku dialektam)¹⁵, to parāda arī kartē izmantoto krāsu (zaļa un zilgani zaļa) tuvība.

§ 7. Salīdzinot ar 1863. g. gramatiku, augšzemnieku dialekta apgabals analizētajā tekstā un kartē ir ieguvis skaidras robežas ar 10–20 kilometru precizitāti: „Kas attiecas uz kartē septiņās daļās sadalīto augšzemnieku dialektu, tas sākas, satikdamies ar vidus dialektu ziemeļos tuvu Harglai [ig. Hargla] pie Mustjegi upes [ig. Mustjōgi], un stiepjas dienvidrietumu virzienā starp Zaķiem un Gaujienu uz Smiltēni (tā tomēr vēl pieder *tīrajam* dialektam), tālāk pie Launkalnes, vairāk uz austrumiem no tās, tad mazliet uz rietumiem no Dzērbenes uz Skujeni un Kosu; uz dienvidiem no tām robeža kļūst gandrīz par taisnu līniju un iet Daugavas upes virzienā, ar kuru saskaras starp Lielvārdi un Jumpravu. Kurzemē, sākoties iepretī Lielvārdei, tā stiepjas pie Lindes, rietumos apmet loku ap Vecmuižu, tad atkal dienvidaustrumu virzienā, neietverot Valli, līdz (Kurzemes) Mēmelei, kuru sasniedz pie Kurmenes, tātad visa Kurzemes Augšzeme pieder tās vārdā nosauktajam dialektam.“ (*Was die Gränze des Oberländischen Dialektes betrifft, der auf der Karte in sieben Unterabteilungen zerfällt, so beginnt dieselbe, wo er mit dem mittlern zusammentrifft, im Norden bei Harjel an der Schwarzbach und zieht sich in südwestlicher Richtung zwischen Augustenthal und Adsel nach Smiltēn hin (das aber noch zum reinen Dialekt gehört) weiterhin bei Launekaln, dicht östlich davon vorbei, dann etwas westlich von Serben vorüber, nach Schujen und Rosenhof*¹⁶; südlich von letzterm wendet sich die Gränze in fast grader Linie zur Düna hin, die sie zwischen Lennewaden und Jungfernhof berührt. In Kurland zieht sie sich, bei Linden, Lennewaden gegenüber beginnend, in einem westlichen Bogen ein Neugut herum, dann wieder südöstlich, Wallhof ausschließend, bis zur (kurischen) Memel, auf die sie bei Kurmen trifft, so daß das ganze kurische Oberland dem nach ihm genannten Dialekte angehört.) (Döring 1881: 49)

Var pamanīt, ka 20. gs. augšzemnieku izlokšnes Vidzemes ziemeļu pusē dažviet ir „atkāpušās“: Smiltēnes un Launkalnes izlokšņu austrumu daļa un Dzērbenes izlokšne pašlaik pieder *tīrajam* vidus dialektam. Vecmuižas „pussalā“ (tagadējā Vecumnieku izlokšnē), kas tolaik (1881. g., kā arī 1892. g.

¹⁵ Kā minēts 2. parīdē, pirms tika ieviests lībiskā dialekta nosaukums, dažos tekstos, piemēram, K. Mīlenbaha darbos, tam tika piemērots paplašinātais tāmnieku izlokšņu, tāmnieku valodas termins.

¹⁶ Rakstā norādītais vietvārds *Rosenhof* acīmredzami ir kļūda (kartē šī vieta atzīmēta kā *Kosenhof*).

avotā) norādīta kā piederīga augšzemnieku dialektam (to ieskauj augšzemnieku izoglosas), mūsdienās varētu būt sastopamas tikai atsevišķas augšzemnieku dialekta iezīmes. Noskaidrot šādu valodas faktu vai to interpretācijas pārmaiņu patiesos iemeslus būtu interesants uzdevums vēsturiskās dialektoloģijas pētniekam.

Kā minēts tikko citētajā „Über die Herkunft..“ tekstā, augšzemnieku dialekts kartē sadalīts septiņās daļās. Kartē tiešām var saskatīt punktētas līnijas, kas sadala Vidzemes un Vitebskas guberņas latviešu apgabalus četrās daļās (visas tās ir apzīmētas ar 6. numuru), bet Kurzemes guberņas augšzemnieki, kam kartes leģendā ir atsevišķs nosaukums „Īstais augšzemnieku dialekts“ (*Eigentliches Oberländisch*), sadalīti 3 apgabalos (kas apzīmēti ar Nr. 7). Diemžēl trūkst paskaidrojumu, kā ir pamatota šī sadalīšana, to nevar sasaistīt arī ar 1892. g. karti, jo neviena izoglosa neatbilst punktētajām līnijām. Šo jautājumu varbūt izdotos atrisināt, meklējot materiālus neiznīcinātajā A. Bilenšteina arhīva daļā¹⁷.

§ 8. Visvairāk neatbildētu un intriģējošu jautājumu izraisa J. Dēringa teksta daļa par kādu vidus dialekta ziemeļu daļas paveidu, kas nosaukts par „vistīrāko latviešu valodu“ (*Reinstes Lettisch*) un kartē iekrāsots ar tumšāku dzeltenu krāsu (areāls Nr. 2): „Vēl šeit būtu jāuzsver, ka tālākai analīzes gaitai nav mazsvarīgi, ka kartē vidus dialekta robežās atrodas vēl kāda izloksne, kuru es gribētu saukt kaut vai īsuma dēļ par vistīrākās latviešu valodas apgabalu; tā ziemeļu robeža sākas rietumos no Mazsalacas, iet starp Bāliņiem un Rūjienu uz Kārķiem, Ērgēmi, Valku un Koikūlu [ig. Koikkūla] līdz Harglai, no turienes līdz Dzērbenes apkārtnē jau iepriekš aprakstītā augšzemnieku dialekta robežlīnija ir arī šī vistīrākās latviešu valodas apgabala robeža. Mazliet uz ziemeļiem no Dzērbenes robežlīnija novirzās rietumos virzienā līdz Amatai, iekļaujot Veselavu un Āraišus; robežas rietumu virziens aiz tiem mainās uz ziemeļiem, pie Meijermuižas (dienvidrietumos no Cēsīm) tā šķērso Gauju, un tādējādi rietumos no Lenčiem un no Rubenes arvien iet ziemeļu virzienā starp Jaunburtniekiem [tag. Bērzaine] un Seķiem, un tikai nedaudz uz rietumiem no Burtnieku ezera aiziet atkal uz Mazsalacu.“ (*Noch sei, als nicht ganz unwichtig für den weitem Verlauf der Verhandlung, hier hervorgehoben, daß sich auf der Karte innerhalb des mittlern Dialekts, noch eine Unterabtheilung begränzt findet, die ich, seis auch nur der Kürze wegen, den Bezirk des allerreinsten Lettisch nennen möchte; die Nordgränze beginnt im Westen bei Salisburg, geht zwischen Balenhof und Rujen nach Karkel, Ermes, Walk und Adsel-Koiküll bis Harjel; von da bildet die schon geschilderte oberländische Gränzlinie bis in die Gegend von Serben auch die Gränze dieser*

¹⁷ Kā apstiprina Dobeles novadpētniecības muzejā nesen atrastie materiāli (Štrāle 2005: 76, 81–82; sal. Stradiņš 1995: 379–385), A. Bilenšteina bibliotēka un arhīvs tika dedzināts divreiz – 1905. g. vasarā un ziemā. Izglābtā arhīva lielākā daļa atrodas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā (Jaunmuktāne 2007: 103–109).

reinsten Mundart. Ein wenig nördlich von Serben nimmt die Gränzlinie eine rein westliche Richtung an zur Ammat hin, Weßelsdorf¹⁸ und Arrasch einschließend; westlich von letzterm wendet sie sich nach Norden, überschreitet die Aa bei Meyershof (südwestlich von Wenden) und geht so westlich von Wenden, Lenzenhof, Papendorf immer nördlich, zwischen Sternhof und Seckenhof durch, und nur wenig westlich vom Burtneek-See wieder nach Salzburg hin.) (Döring 1881: 50)

Kādas īpatnības raksturo šo latviešu rakstu valodas apgabala ziemeļu nostūri (kā, starp citu, arī visus citus dialektus un to paveidus), rakstā nav paskaidrots. 1892. g. grāmatā un kartē minēto teritoriju pārklāj vienīgi 36. un 37. izoglosa (Bielenstein 1892a: 396, 402–403; 1892b: Karte VI). Tomēr diezgan vai tik nenozīmīgu parādību (piedēkļu *-iņš* un *-īna*, formu *mīršu* un *mīrīšu*) izoglosas varētu būt vienīgais pamats, lai raksturotu „vistīrākās latviešu valodas“ apgabalu, turklāt minētās izoglosas aiziet daudz tālāk un skar arī augšzemnieku izlokšnes.

Nevar nepamanīt, ka minētais apgabals pēc savas platības un robežām ir ļoti līdzīgs 3 zilbes intonāciju areālam Ziemeļvidzemē (sal. Rudzīte 2005: 104–105). Vai tajā laikā trīs zilbes intonācijas tika fiksētas un aprakstītas? Vai varētu pieļaut, ka A. Bīlenšteinam 19. gs. 80. gados bijis pietiekami daudz materiāla, lai varētu šo parādību parādīt kartē? Šim jautājumam ir nepieciešama atsevišķa izpēte. Tomēr ir zināms, ka jau 19. gs. vidū G. Bitners savā pētījumā par latviešu valodas skaņām (Büttner 1847: 1–20) ir pievērsis uzmanību trešajam patskaņu un divskaņu izrunas veidam. Vēlāk viens pēc otra iznāca darbi, kuros bija iekļauti izsmēļošāki triju zilbes akcentu jeb intonāciju raksturojumi (Krumberg 1873a: 54–64¹⁹; 1873b: 65–70; 1881: 57–86²⁰; Neuland 1874: 29–35; Linde 1881: 43–56 utt.; par problēmas kontekstu skat. Mūlenbachs 1913: 68–77). Šajos pētījumos ne vienmēr saskanēja terminoloģija, transkripcijas zīmes un izpratne par dažiem parādības aspektiem. A. Bīlenšteins, kurš ar saviem diezgan plašajiem divu zilbes intonāciju aprakstiem gramatikā „Die lettische Sprache..“ (Bielenstein 1863a: 32–36; 47–49) bija iesaistīts zinātniskajā diskusijā gan ar vēlākā, gan ar agrākā laika pētījumiem (Rosenberger 1830: 3–21; Baar 1847: 21–48), pilnīgi iespējams, varēja vērīgi sekot jaunumiem un agri pievērst uzmanību tam, ka triju zilbes akcentu intonāciju sistēma ir vairāk raksturīga Vidzemei. Šo varbūtību netieši apstiprina daži viņa izteikumi. Mācītājs J. Neilands no Valmieras, ar kuru 19. gs. 60.–70. gados viņš bija strādājis kopīgajās mācītāju sinodēs, saskaņojot kurzemnieku un vidzemnieku dialektu atšķirības jaunajā Bībeles izdevumā, A. Bīlenšteina acīs bija ne tikai „labākais tautas valodas pratējs“, bet arī „latviešu valodas triju tonalitāšu krietnākais pētnieks“ (Bīlenšteins 1995: 221, 257). Ņemot vērā to,

¹⁸ Kartē ir norādīts vietvārds *Wesselshof*.

¹⁹ Šajā darbā publicēts arī pirmais ievērojams heterotonu saraksts.

²⁰ Pirmais biežāk lietojamo vārdu saraksts, kurā vārdi parādīti ar trijām zilbes intonācijām.

ka A. Bīlenšteins pats aktīvi ceļoja pa Latvijas novadiem un bija izveidojis plašu mācītāju, tautskolotāju un viņu skolnieku – valodas un citu materiālu vācēju – tīklu (Bīlenšteins 1995: 204, 268), grūti noticēt, ka viņš nebūtu mēģinājis noteikt minētās parādības izplatību. Jāpiebilst, ka A. Bīlenšteinam 1896. g. ir laimējies piedalīties H. Šmita-Vartenberga (Schmidt-Wartenberg 1899: 117–144) ar kimogrāfu veiktajā fonētikas eksperimentā, par kuru viņš izdarījis secinājumu: „trīs varietātes, par kuru esamību vēl pirms dažiem gadiem tik daudz strīdējās, tagad parādījās mūsu acu priekšā (...). Tagad latviešu valodas patskaņu trīskāršā atšķirība kā neapstrīdams fakts tika demonstrēta *ad oculos*.” (Bīlenšteins 1995: 257) Šis citāts vedina uz domām, ka A. Bīlenšteins jau agrāk ir bijis triju intonāciju idejas piekritējs.

Tātad, lai arī nav tiešu pierādījumu, nevar gluži izslēgt iespēju, ka 1881. g. kartē iekrāsotais vistīrākās latviešu valodas areāls Ziemeļvidzemē ir saistāms ar triju zilbes intonāciju izplatību.

§ 9. Dialektu jautājumam J. Dēriņš vēl mazliet pievēršas tikai raksta beigās (Dōring 1881: 111–118), izlokšņu izplatību izmantojot kā pierādījumu saviem apgalvojumiem par iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņām 13.–14. gadsimtā²¹. Tomēr rakstā nav norāžu uz to, kādas valodas īpatnības nosaka tā vai cita dialekta robežu, kāds ir dialekta vai tā paveida lingvistiskais saturs. Atbildi uz šo jautājumu sameklēt nav viegli, jo A. Bīlenšteina saglabātā arhīva materiālu saturs līdz galam nav apzināts, bet viņa 1863. gada gramatikā (skat. Bīlenstein 1863a: 13–16, 94–102) konkrētās valodas īpatnības ar dialektiem saistītas vispārīgi, uzskaitot tās, taču reti norādot to izplatību. Šeit varētu palīdzēt tikai rūpīga 1881. un 1892. gada dialektu karšu salīdzināšana (sal. 1. un 2. att.).

Tīri mehāniska abu karšu kontūru pārklāšana kādā grafisko failu datorprogrammā ir apgrūtināta, jo tās ir noformētas mazliet atšķirīgi. Pirmajā no tām ģeogrāfisko objektu ir mazāk, otrajā, kuru zīmējis A. Bīlenšteina dēls Emīls, – vairāk, it īpaši hidrogrāfisko, bet tie šajā kartē ir mākslinieciski

²¹ Piemēram, tas, ka vidus dialekts ir viendabīgs, pēc J. Dēriņa domām, varētu liecināt par Zemgalē notikušo tiešo kolonizāciju no ziemeļaustrumiem – tās tagadējie iedzīvotāji, kas kādreiz atnākuši iztukšotā apvidū, runā tādā pašā tīrajā latviešu valodā kā senajā latviešu apvidū Vidzemē (Tālavā); to apstiprinot arī viduslaiku vietvārdu izzušana un senās vietējās mutvārdu folkloras iztrūkums Zemgalē. Savukārt tas, ka Rietumkurzemē un Vidzemes piekrastē runā netīro dialektu, varētu liecināt par to, ka šeit vietējie, viņaprāt, somu izcelsmes iedzīvotāji varējuši pārņemt latviešu cilts valodu, t.i., tikuši latviskoti. J. Dēriņš izdara galveno secinājumu, ka tikai sestā daļa Kurzemes (tā laika guberņas), proti, Augšzemes iedzīvotāju, var tikt uzskatīti par tiešiem vietējās sēļu tautas pēctečiem, kas varēja būt radniecīgi senajiem latviešiem; par nosacīti tiešiem pēctečiem var nosaukt jau sen pārlatviskos piejūras Kurzemes iedzīvotājus, kas veido gandrīz pusi no latviski runājošajiem, bet atlikušo trešdaļu veido 14. gs. sākumā no Vidzemes atnākušie kolonisti.

stilizēti un drusku deformēti (piemēram, galvenās upes parādītas nesamērīgi biezas, to likumi noapaļoti, pilsētas to krastos ir „pabīdītas“) un tādējādi dažādu kartes vietu mērogs atšķiras.

Tomēr nevar nepamanīt šo abu karšu fragmentu shematisko līdzību. Piemēram, 1881. g. kartē acīs krīt vidus un augšzemnieku dialekta pussalas formas robežas daļa ap Vecmuižu (*Neugut*), kur no Daugavas atnākusi robežlīnija ap šo apdzīvoto vietu met loku un turpinās līdz Mēmeles upei dienvidos – tā pēc formas ir pilnīgi identiska 1892. g. kartes 25. izoglosai, kas šķir *a*, *ā* un *o*, *ō* (*oa*) apgabalus (skat. 3. att., sal. Bielenstein 1892a: 395, 401) un šajā apvidū ir vistālāk uz rietumiem nobīdījusies augšzemnieku izoglosa. Arī 1881. g. kartē parādītā *īstās* tāmnieku izloknes robeža lielajā tāmiskā dialekta teritorijā Ziemeļkurzemē lielākoties atbilst 1892. g. kartes 1. izoglosai, kuras ieskaustajā teritorijā izrunātās galazilbes ir „novienādotas, izkropļotas, zudušas“ (Bielenstein 1892a: 394, 397).

Tas gan nenozīmē, ka katra 1881. g. uzrādītā dialekta vai izlokšņu grupas robeža atbilst kādas 1892. g. izoglosas pilnam garumam – divi nupat sniegtie piemēri drīzāk ir izņēmums. Pirmkārt, valodas īpatnību robežas, kas it kā saskan abos izdevumos, 1892. g. kartē var būt precizētas. Piemēram²², jau minētā *īstās* tāmnieku izloknes robeža (attiecīgi 1. izoglosa), kas abās kartēs sākas dienvidos starp Jūrkalni (*Felixberg*) un Sārnati (*Sernaten*) un beidzas pie Rīgas jūras līča uz ziemeļiem no Rojas (*Rojemünde*), vidus posmā mazliet atšķiras: 1881. g. kartē Zlēkas (*Schleck*) un Ugāle (*Ugalen*) ir ārpus izloknes areāla, bet 1892. g. kartē – iekšpusē. Otrkārt, 1881. g. dialekta robeža visā savā garumā visbiežāk atbilst nevīsi kādai vienai 1892. g. izoglosai, bet atsevišķiem atšķirīgu izoglosu fragmentiem, kas turklāt dažādos posmos bieži tiek pārklāti ar kādu citu izoglosu fragmentiem.

Atgriežoties pie jau minētās 1881. g. vidus un augšzemnieku dialekta robežas, kas Mēmeles – Vecmuižas posmā – Daugavas posmā atbilst 1892. g. kartes 25. izoglosai (*a*, *ā* un *o*, *ō* (*oa*) robežlīnijai), jāpiebilst, ka to Vecmuižas tuvumā sāk „piesegt“ 24. izoglosa (nākotnes 1. un 2. personas variantu ar *-sim*, *-sit* un *-sam*, *-sat* robeža), un šīs abas izoglosas iet kopā apmēram līdz Ogres upei dienvidos no Madlienas (*Sissegal*). Tālāk tās abas pavirzās vairāk uz austrumiem, un augšzemnieku dialekta robežlīnijas statusu apmēram līdz apvidum starp Jaunpili (*Jürgensburg*) un Dzērbeni (*Serben*) pārņem 22. (formu *nācu* un *nāču*) izoglosa (aiz Jaunpils tā pārtop par vidus dialekta iekšējo izoglosu). Dzērbenes tuvumā augšzemnieku dialekta robeža atkal sakrīt ar 25. un 24. izoglosu. Starp Smiltēni (*Smilten*) un Palsmani (*Palzmar*) 24. izoglosa atkal novirzās uz austrumiem, bet 25. izoglosa pievieno klāt netālu austrumos

²² Te der arī § 6 pieminētais piemērs ar 1892. g. 12. un 13. izoglosas atbilstību precizētajai 1881. g. *lībiešu-latviešu* ziemeļu izloknes robežai.

vienmēr paralēli gājušo 23. (*sa-runāties* un *sa-sa//si-runāties*) izoglosu un noslēdz augšzemnieku dialekta areālu ziemeļos.

No mūsdienu viedokļa liela daļa 1892. g. kartē redzamo izoglosu, kas varētu iezīmēt 1881. g. augšzemnieku izloknes robežu, būtu mazsvarīgas dialekta identifikācijai (izņemot 25. izoglosu) – daudz nozīmīgāks būtu izoglosu blīvējums (27.–35.), kas vairāk vai mazāk izkaisītā veidā austrumu pusē sniedzas no dienvidiem līdz ziemeļiem un raksturo ļoti svarīgas vokālisma pārmaiņu robežlīnijas. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka A. Bilenšteins 1881. g. varēja ņemt vērā augšzemnieku īpatnību galējās rietumu pozīcijas (par to skat. § 1).

Daudz sarežģītāk šādā veidā ir raksturot dialektu robežas Kurzemē. 1881. g. kartē Lietuvas pierobežā parādītajai vidus dialekta „kabatai“ pie Gramzdas (*Gramsden*) pilnībā atbilst 1892. g. kartes 18. izoglosa, kas ir nevis lingvistiskā, bet etnogrāfiskā izoglosa (ilustrē divjūgu ratu izplatību). Toties var pieļaut, ka, balstoties uz jauniem 19. gs. 80.–90. gadu novērojumiem, vidus dialekta Gramzdas pussala 1892. g. jau pārtapusi par salu, starp Griezi (*Grösen*) un Gramzdu noslēdzot izeju uz lielo vidus dialekta areālu, un šī sala ir uzzīmēta daudz lielāka, savienota vienā teritorijā ar Nīcas (*Nieder-Bartau*) salu. Plašākas šīs salas robežas atspoguļo 6. (*-ir-*, *-ur-* un *-ier-*, *-uor-*) un 8. (*galva*, *dzērve* un *gāla*, *dzēre*) izoglosa, kas šajā apvidū gandrīz sakrīt, kā arī 7. (*e*, *ē* un *ē*, *ē*) izoglosa; šaurāku salas daļu norobežo 17. (*darbs* un *dārbs*) izoglosa. Visas šīs Dienvidkurzemes izoglosas „Atlas der ethnologischen Geographie.“ komentāros parādītas ar piezīmi „anklāvs“ (Bielenstein 1892a: 393–394, 398, 400). No Griezes līdz Saldum (*Frauenburg*) vidus dialekta un ziemeļrietumu Kurzemes dialekta robežu raksturo sakritusī 8. un 17. izoglosa. Tomēr tālāk Ziemeļkurzemē 1881. g. kartē šī robeža līdz ar 17. izoglosu (kas ir visvairāk austrumu virzienā attālināta tāmiskā dialekta izoglosa) dīvainā kārtā nepagriežas Tukuma (*Tuckum*), t.i., ziemeļaustrumu, virzienā, bet likumo uz ziemeļrietumiem, ar lielu loku apskaujot Sabili (*Zabeln*) un Kandavu (*Kandau*) un, šķērsojot Engures ezeru, beidzas pie Rīgas jūras līča (tam atbilstu vairāku izoglosu sablīvējums, kas izkaisītas jūras līča virzienā – minētā 6., 7. un 8. izoglosa, kā arī 3. (*-sa-* infikss atgriezeniskajās formās), 4. (formu *dui*, *dubens* izplatība) un 5. (*āz* un *aiz*) izoglosa). Redzot, kā A. Bilenšteins 1881. gadā atklāja un, ieguvis precīzākus datus, 1892. gadā „paplašināja“ vidus dialekta salu Dienvidkurzemē, varētu apgalvot, ka savu „galējo izoglosu“ principu viņš nav pārkāpis arī 1881. g. kartē, tāmiskā dialekta areālā neieklājot Sabili un Kandavu – acīmredzot, tajā laikā viņš vēl nebija savācis pietiekami datus par *dārbs* tipa formu robežlīniju un balstījās uz citu parādību vistālākās izplatības robežu austrumu virzienā. Jāpiebilst, ka šo principu apstiprina arī agrāk minētā *īstās* tāmnieku izloknes robeža Ziemeļkurzemē – no vairākām šim apvidum raksturīgajām parādībām (1892. g. atlantā tām atbilstu 1., 2., 10., 12. un 14. izoglosa) izloknes robežai viņš izvēlējies to, kas ir galējā ziemeļu virzienā – 1. izoglosu.

Tātad var secināt, ka abas (1881. g. un 1892. g.) dialektu kartes ir cieši saistītas – dialektu areālu malas 1881. g. kartē lielākoties atbilst 1892. g. kartē iezīmētajām ziemeļrietumu Kurzemes (tāmiskā) dialekta galējām izoglosām austrumos vai augšzemieņu dialekta galējām izoglosām rietumos. Nesakritības starp areāliem un izoglosām tāmiskā un vidus dialekta pierobežā Kurzemē, kā arī dažviet citur var izskaidrot ar to, ka precizēti valodas fakti no šī apvidus A. Bīlenšteina kartogrāfiskajā materiālā iekļauti jau vēlāk, pēc 1881. gada.

§ 10. A. Bīlenšteina savam kolēģim „aizdotā“ un vēlāk vairāk nekā gadsimtu brīnumainā kārtā „aizmirstā“ kartes skice ļauj aplūkot interesantu zinātnieka dialektoloģisko meklējumu ceļu. Šajā rakstā izklāstītie fakti liecina par to, ka laika posmā starp 1863./1864. gadu, kad tika izdota gramatika „Die lettische Sprache.“, un 1892. g., kad parādījās „Die Grenzen.“, A. Bīlenšteins dialektu materiālu vāca ļoti intensīvi, to sistematizēja konsekventi, meklējot vienotus klasificēšanas kritērijus. Šajā procesā var saskatīt galvenos darba posmus.

Ļoti aptuvenu dialektu areālu raksturojumu 1863. g. gramatikā var izskaidrot ar to, ka A. Bīlenšteins ar dialektiem pirmoreiz iepazinās nevis no dzīvās tautas valodas, bet, lasīdams G. Bitnera tautasdziesmu krājumu (pēc valodnieka atmiņu grāmatas izriet, ka tieši tautasdziesmas bija galvenais dialektoloģijas faktu avots gramatikai, skat. Bīlenšteins 1995: 198). Kopš 1863. g. (jāpievērš uzmanība – jau pēc gramatikas pirmā sējuma izdošanas), kad viņš sācis ceļot pa Latvijas novadiem (šādu ekspedīciju ir bijušas piecas, skat. Bīlenšteins 1995: 268), izveidojies arī viņa palīgu tīkls, ar katru gadu strauji pieauga savāktā materiāla apjoms. Tomēr tiešā valodas faktu vākšana ilga ierobežotu laiku, nepilnus 20 gadus²³. Pēc pēdējā ceļojuma, kas notika 1882. g. vasarā kopā ar A. Becenbergeru (skat. Bezenberger 1885: 1, 9; Bielenstein 1892a, V), ar kuru viņi mēdza paralēli pierakstīt viena un tā paša teicēja stāstus, pamatmateriāls A. Bīlenšteina darba „Die Grenzen.“ valodniecības daļai, iespējams, jau bija savākts, sākās faktu precizēšanas darbs, kas ilga 10 gadu. Kas rosina uz šādām pārdomām? 1892. g. darba ievadā, runājot par izoglosu nozīmi, A. Bīlenšteins A. Becenbergera darbu „Lettische Dialekt-Studien“ piemin šādā kontekstā: „Tātad no mūsu izoglosām nevar prasīt vairāk nekā ir iespējams, un, ja tās dažreiz parāda robežu, aiz kuras Becenbergers savās „latviešu dialektu studijās“ dod piemērus, kurus viņš ir dzirdējis, tomēr, pamatojoties uz to, manas izoglosas negribētos noraidīt kā neprecīzas.“ (*Es darf also von unseren Isoglossen nicht mehr gefordert werden, als sie leisten können, und wenn sie manchesmal eine*

²³ Autobiogrāfijā atrodams arī šāds apgalvojums, kas rāda jau agrāku zinātnisko prioritāšu maiņu: „Mani filoloģiskie darbi latviešu valodas pētniecībā galvenokārt noslēdzās, kamēr dzīvoju Jaunaucē. Pēc 1867. gada citi uzdevumi kļuva man tuvāki.“ (Bīlenšteins 1995: 204)

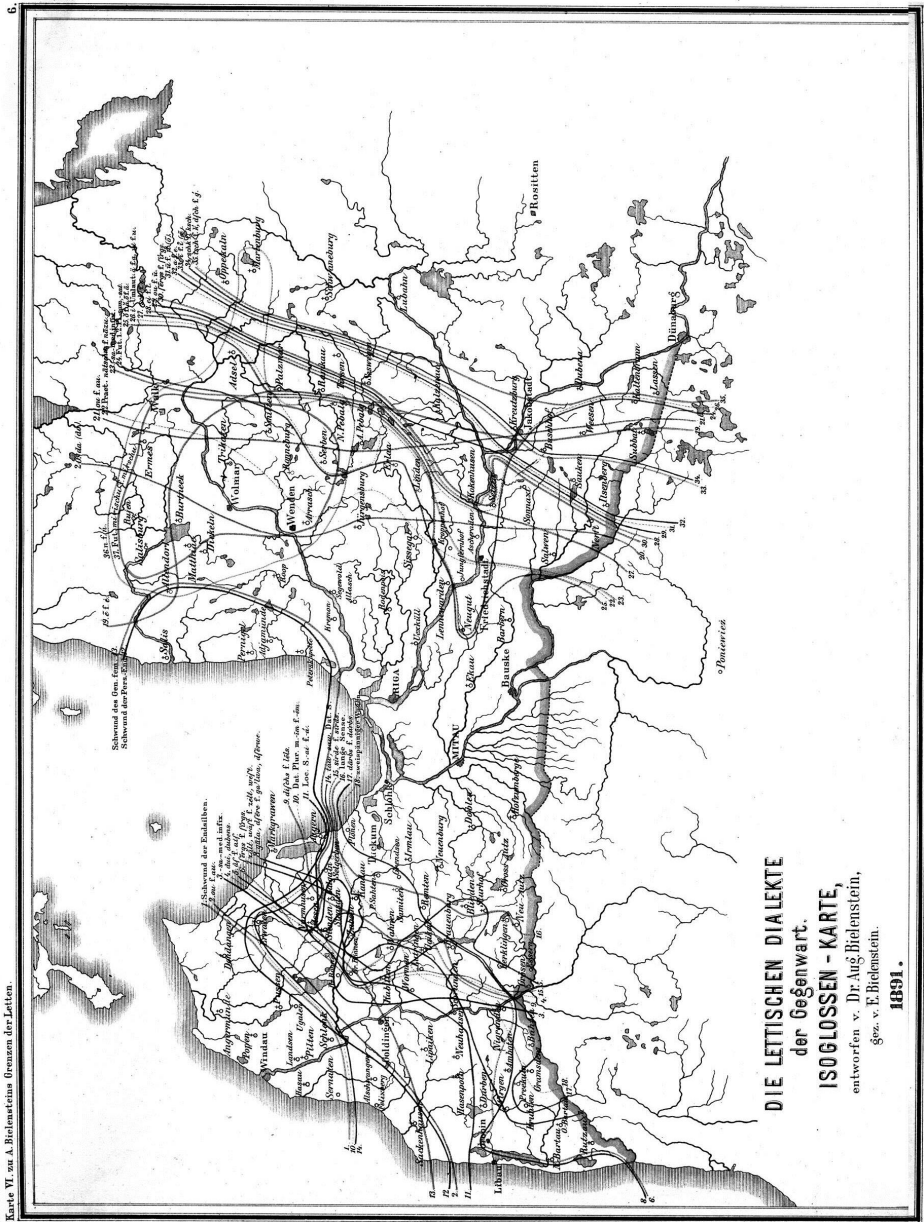
Grenze angeben, über die hinaus Bezenberger in seinen «lettischen Dialektstudien» Beispiele anführt, welche er sicher gehört hat, so wolle man auf Grund dessen meine Isoglossen noch nicht gleich als ungenau verwerfen.) (Bielenstein 1892a: 392) Šis citāts varētu netieši liecināt par to, ka vismaz pēc 1885. gada, kad tika izdots A. Becenbergera darbs, A. Bilenšteina darbā valodniecības daļa jau bija pabeigta un līdz 1892. gadam precizētas tika nevis izoglosu robežas, bet pati izoglosas (robežas) koncepcija.

Var secināt, ka 1881. g. dialektu kartē, kas ir stipri papildināta 1863. g. gramatikas ilustrācija, redzamas precīzas gandrīz visu mūsdienu latviešu dialektu klasifikācijā iekļauto dialektu un izlokšņu grupu izplatības robežas. Tai ir tiešs sakars ar 1892. g. izoglosu karti: robežas starp dialektiem 1881. g. kartē lielākoties atbilst tai valodas īpatnību robežlīnijai, kas izoglosu kartē visvairāk ir ietiekusies vidus dialekta centra virzienā (tāmnieku un augšzemnieku izoglosa) vai no vidus dialekta visvairāk attālināta (*tīrās* tāmnieku izlokšnes izoglosa). Tātad pirmais mēģinājums parādīt dialektu areālus nav nejaušs, bet ir balstīts uz skaidriem principiem un konkrēta materiāla, kas bija savākts un klasificēts jau 19. gs. 80. gadu sākumā.

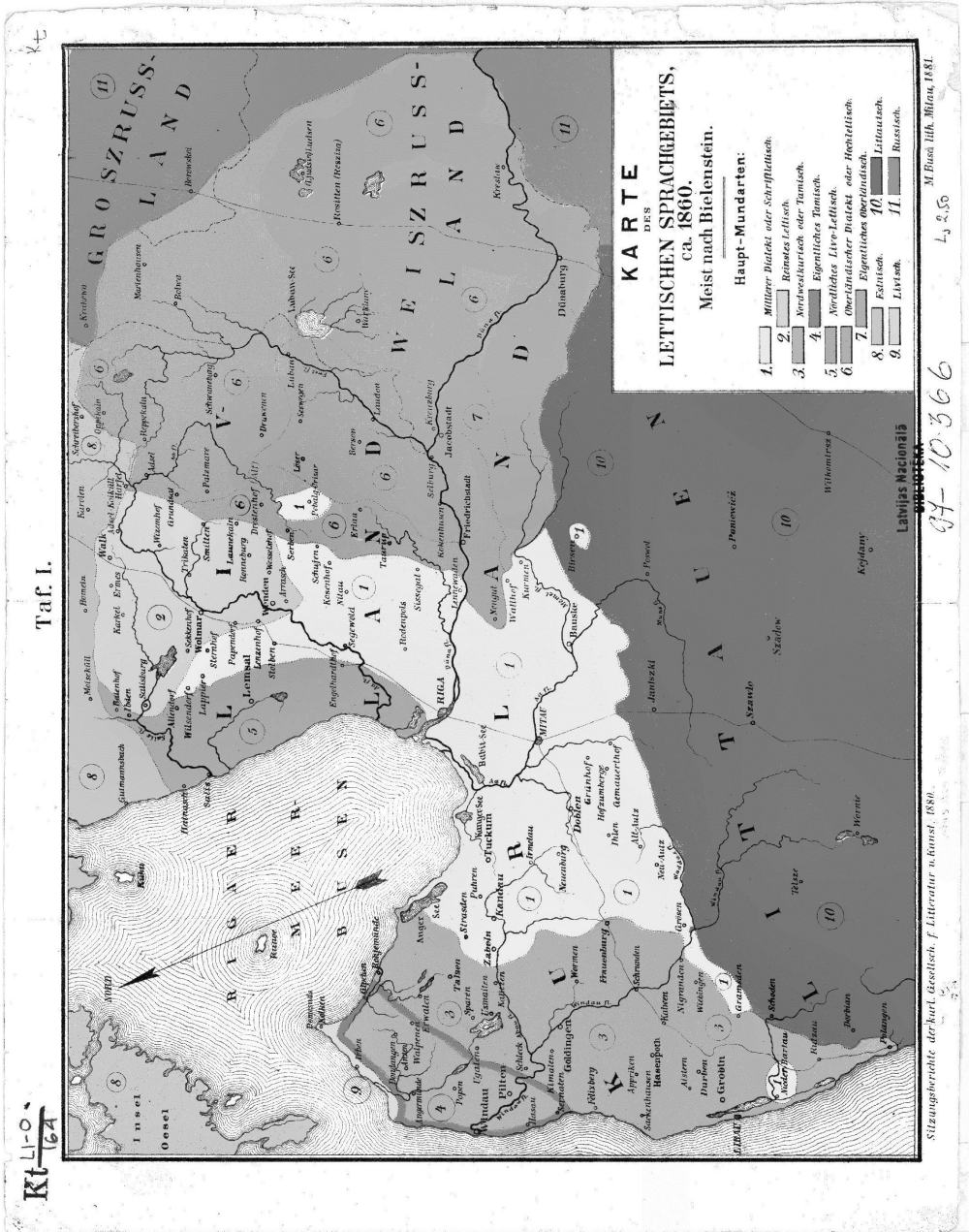
Vai A. Bilenšteins ir iezīmējis dialektu areālus un to robežas savā darbā „Die Grenzen..“ un izoglosu kartē? J. Dēringa pārstāstītais dialektu robežu apraksts un pievienotā karte ļauj uz šo jautājumu atbildēt pozitīvi. Tik precīzi, cik vien ļauj izoglosas koncepcija, dialektu areālus 1892. gada darbā var saskatīt, ja tiek ņemti vērā atlanta komentāri un ievēroti principi, pēc kuriem ir sastādīta 1881. g. karte.

Var būt vairāki iemesli, kāpēc A. Bilenšteins deva priekšroku izoglosu metodei, bet neatgriezās pie 1881. g. skicē redzamā areālu paņēmiena. Pirmkārt, izoglosu metode ir ekonomiskāka (ar to var vienlaicīgi atspoguļot daudz materiāla), ļauj apvienot dažādu valodas līmeņu faktus, ir pārskatāmāka un ērtāka zinātniekam, kas gribēja parādīt uzreiz 35 valodas īpatnību un 2 etnogrāfisko reāliju izplatību. Otrkārt, tā ir precīzākā tajā gadījumā, ja trūkst materiāla no areāla iekšienes: izoglosa parāda tikai izplatības robežu, bet neatspoguļo iekšējo stāvokli (A. Bilenšteins vienmēr ir saskāries ar anklāvu jeb salu problēmu). Treškārt, valodnieks varēja paredzēt strauju latviešu dialektu izpētes attīstību: izoglosu karte atstāj lielākas iespējas jaunām interpretācijām, nekā to ļautu „sastingusi“ karte ar aizkrāsotiem areāliem.

Latviešu dialektoloģijas attīstību un uzskatus ilgstoši ietekmēja izoglosu koncepcija, kas veicināja pārliecību, ka nevar precīzi noteikt dialekta robežas. „Karte des lettischen Sprachgebiets“ – zīmīgs A. Bilenšteina konsekventa darba posms ceļā no pirmās zinātniskās latviešu valodas gramatikas uz izoglosu atlantu – šo priekšstatu mazliet maina. Pats A. Bilenšteins savos darbos pēc noteiktiem principiem dialektu robežas ir mēģinājis noteikt. Latviešu valodnieki pie šādiem mēģinājumiem atgriezās tikai 20. gs. otrajā pusē ar M. Rudzītes darbiem un latviešu valodas dialektu atlanta izstrādi.

1. att. „Die lettischen Dialekte der Gegenwart. Isoglossen-karte“ (Bienenstein 1892b: Karte VI)

2. att. „Karte des lettischen Sprachgebiets, ca. 1860“ (Döring 1881)

3. att. Karšu fragmenti:

„Karte des lettischen Sprachgebiets, ca. 1860“ (1881)

„Die lettischen Dialekte der Gegenwart. Isoglossen-karte“ (1892)

Literatūra

- Baar, Georg. 1847. Ueber die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute un deren einfache Bezeichnung durch die Schrift. *Magazin*, 9 (1). 21–48.
- Bankavs, Andrejs, Ilga Jansone. 2010. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Besch, Werner, 1982. *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung* / hrsg. von Werner Besch. 2. Halbband. Berlin; New York: de Gruyter.
- Bezenberger, Adalbert. 1885. *Lettische Dialekt-Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bielenstein, August. 1863a. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen. Erster Theil. Die Laute. Die Wortbildung*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- Bielenstein, August. 1863b. *Handbuch der lettischen Sprache. I. Grammatik*. Mitau: Fr. Lucas' Buchhandlung (Iwan Rochlitz).

- Bielenstein, August. 1864. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen. Zweiter Theil. Die Wortbeugung.* Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- Bielenstein, August. 1892a. *Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands.* St Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Bielenstein, August. 1892b. *Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des prae-historischen Lettenlandes.* St Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Bilenšteins, Augusts. 1995. *Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A. Bilenšteina autobiogrāfija.* Rīga: Rīgas Multimediju centra apgāds.
- BHOL2. 1990. *Baltisches historisches Ortslexikon. Teil 2. Lettland (Südlivland und Kurland). Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 8/II.* Bearbeitet von Hans Feldmann et al. Köln, Wien: Böhlau.
- Büttner, Georg F. 1847. Untersuchungen über die lettischen Sprachlaute. *Magazin*, 9 (1). 1–20.
- BVA. 2009. *Baltu valodu atlants. Prospekts.* Rīga, Vilnius: LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas.
- Chambers, Jack, Peter Trudguill. 1998. *Dialectology.* Second edition. Cambridge: Cambridge University press.
- Döring, Julius. 1881. Über die Herkunft der kurländischen Letten. *Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre 1880.* 47–118.
- Endzelins, Jānis. 1938. *Latviešu valodas skaņas un formas.* Citēts no: Endzelīns, Jānis. 1981. *Darbu izlase*, 4 (1). Rīga: Zinātne.
- Jaunmuktāne, Gunta. 2007. Materiāli par Augustu Bilenšteinu Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. *Augusts Bilenšteins un latvieši. Veltījums zinātnieka atcerēi. Starptautiskās konferences „Dr. Augusts Bilenšteins par latviešu kultūras pamatvērtībām – arī Eiropā“ referātu krājums.* Rīga: Latviešu-vācbaltu centrs „Domus Rigensis“, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. 103–109.
- KLEK. 1886. *Karte von Liv-Est-Kurland (russische Ostseeprovinzen)/* nach den neuesten Quellen bearbeitet von Dr. Henry Lange. 2. verbesserte Auflage. Riga: Verlag von N. Kymmell.
- Kļaviņa, Sarma. 2007. Augusta Bilenšteina „Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt“ – pirmā zinātniskā latviešu valodas gramatika un tās loma Eiropas valodniecībā. *Augusts Bilenšteins un latvieši. Veltījums zinātnieka atcerēi. Starptautiskās konferences „Dr. Augusts Bilenšteins par latviešu kultūras pamatvērtībām – arī Eiropā“ referātu krājums.* Rīga: Latviešu-vācbaltu centrs „Domus Rigensis“, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. 33–38.

- Kļaviņa, Sarma. 2008. *Latviešu valodas pētnieki. No kļaušu laikiem līdz savai valstij*. Darbu izlase. Rīga: RaKa.
- Krumberg, Peter. 1873a. Nodaļa preeksch Latweeschu gramatikas. *Magazin*, 15 (2). 54–64.
- Krumberg, Peter. 1873b. Neue Darstellung der lett. Laut-Tonwandlung mit besonderer Berücksichtigung der Diphthongen. *Magazin*, 15 (2). 65–70.
- Krumberg, Peter. 1881. Die Aussprache lettische Dehnwörter, nach den neuesten Unterscheidungen der Tonqualitäten. *Magazin*, 16 (2). 57–86.
- Linde, K. 1881. Beitrag zur Phonetik der lett. Sprachlaute. *Magazin*, 16 (2). 43–56.
- LVDA. 1999. *Latviešu valodas dialektu atlants*. Leksika. Rīga: Zinātne.
- Mīlenbahs, Kārlis. 2009. *Darbu izlase*. 1. sējums. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Mühlenbachs, Kārlis. 1913. Kāds vārds par latveešu valodas izrunu. *Druva*, 1. 68–77.
- Neuland, Johannes. 1874. Einiges über die Aussprache lettischer Vokale un Diphthonge. *Magazin*, 15 (3), 29–35.
- Rosenberger, Otto. 1830. *Formenlehre der lettischen Sprache*. Mitau: Joh. Friedr. Steffenhagen und Sohn.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
- Rudzīte, Marta. 2005. *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rūķe, Velta. 1939. Latgales izlokšņu grupējums. *Filologu biedrības raksti*, 19. 133–188.
- Rūķe, Velta. 1940. Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals. *Filologu biedrības raksti*, 20. 75–128.
- Schmidt-Wartenberg, Hans. 1899. Phonetische Untersuchungen zum lettischen Akzent (mit 34 Abbildungen). *Indogermanische Forschungen*, 10. 117–144.
- Stafecka, Anna, Edmunds Trumpa. 2006. Latviešu valodas dialektu klasifikācijas problēmas: iespējamie risinājumi. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 340–349.
- Stender, Gotthard Friedrich. 1783. *Lettische Grammatik*. Zweyte auflage. Mitau: Johann Fried. Steffenhagen.
- Stradiņš, Jānis. 1995. Augusta Bīlenšteina devumu un likteni latvieša acīm XX gadsimta nogalē pārlūkojot. Pēcvārds grāmatai: A. Bīlenšteins. *Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A. Bīlenšteina autobiogrāfija*. Rīga: Rīgas Multimediju centra apgāds. 372–387.
- Štrāle, Aina. 2005. Dobeles apkārtnes mācītājmuīžu bibliotēku un arhīvu liktenis 1905. gada revolūcijā: Augusta Bīlenšteina liecība Dobeles evaņģēliski luteriskās baznīcas grāmata. *Starptautiska konference „Informācija, revolūcija, reakcija: 1905-2005“ (2005. gada 23.-25. novembris). Materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Bibliotekāru biedrība. 76–82. No tīmekļa vietnes: <http://www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/konferencu-materiali/20051123/saturs>

- Treu, Bruno F. 1863. Der Orpekalsnsche Dialekt. *Magazin*, 13 (1). 21–29.
- Андронов, Алексей. 2010. Диалектологические карты балтийских языков как вехи истории науки: сохранность и доступность. *Выход к Балтийскому морю: карты и другие информационные ресурсы Балтийского моря и прибрежных территорий. IX Международный симпозиум. Материалы симпозиума. 23–24 октября 2008*. Российская национальная библиотека, Международная ассоциация «Библиотека Балтика»; науч. ред.: Ю. Вармбрунн, Л. Кильдюшевская, Т. Петрова. Санкт-Петербург: Российская национальная библиотека. 64–79.
- БСЭ³. 1970. *Большая советская энциклопедия. [В 30-ти т.]* Том 3. / Глав. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. Москва: Сов. энциклопедия.
- БРЭ³. 2005. *Большая Российская энциклопедия. [В 30-ти т.]*. Том 3./ Пред. науч.-ред. совета Ю. С. Осипов. Москва: Большая Российская энциклопедия.

Edmundas Trumpa
Eiropas Sociālā fonda projekts
Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes –
Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības
stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas
(2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087)
Daugavpils Universitāte

Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, LV-1050, Latvija
etrumpa@latnet.lv

SUMMARY

„Karte des lettischen Sprachgebiets“ (1881) – the First Map of Latvian Dialects

Edmundas TRUMPA

Up till now the map of isoglosses by A. Bielenstein published as an appendix in the book „Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert“ in 1892 used to be considered as the first map of Latvian dialects. No boundaries of Latvian dialects are shown in the map, but only the particularities of dialects and their boundaries (35 isoglosses). It is possible that from this time a certain tradition exists in Latvian dialectology: describing the dialectal area to fit also transitional regions.

The map „Karte des lettischen Sprachgebiets“ compiled by A. Bielenstein was found in 2010 in Latvian National Library. This map is included in the article „Über die Herkunft der

kurländischen Letten“ by Julius Döring („Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre 1880“; Mitau, 1881). Julius Döring is a well-known personality in the history of Latvian art. A. Bielenstein gave permission to Döring to use his dialectal data, because they had common interests at that time studying castle mounds.

The dialectal map of 1881 characterizes the situation of 1860. It is possible that this map could be the illustration of A. Bielenstein's grammar „Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen“ (1863/1864), with some supplement. There are no isoglosses, but only boundaries of the dialects shown in the map. Further information can be gained from the comparison of the maps from 1881 and 1892 – the edges of dialect areas correspond with particular fragments of isoglosses. It allows one to assume that already in 1881 a large preparatory work had been done by A. Bielenstein for the linguistic section of the monograph published in 1892.

ARHĪVU MATERIĀLI – ARCHIVE MATERIALS¹LATVIEŠU VALODAS GRAFIKA UN ORTOGRAFIJA
PADOMJU SAVIENĪBĀ NO 1920. LĪDZ 1940. GADAM

Hermanis BENDIKS

Ievads

a) Darba nolūks, apjoms, iztirzājuma veids.

Līdz Lielajai Oktobra Socialistiskajai revolūcijai latviešu literārā valoda veidojās pa vienu attīstības gultni. Pēc padomju varas krišanas Latvijā 1919. gadā un pēc Latvijas buržuaziskās republikas pagaidu nostiprināšanās latviešu literārās valodas attīstības ceļi uz diviem gadu desmitiem šķīrās. Latviešu tautas lielākā daļa, ap pusotra miljona cilvēku, veidoja savu kulturu, kurā pēc satura nodalāms nacionalburžuaziskais un demokrātiskais virziens, uz kapitalistiskās ekonomikas un sabiedriski politiskās iekārtas pamatiem buržuaziskajā Latvijā, kamēr otra, mazākā tautas daļa, apmēram ceturtdaļa miljona cilvēku, līdz ar citām padomju tautām cēla un uzcēla socialisma padomju demokrātijas apstākļos – Padomju Savienībā, attīstīja socialistisku kulturu. Un, lai cik atšķirīga pēc idejiskā satura bija šo abu tautas daļu kultura, tās nacionalā forma bija un palika latviešu literārā valoda, kaut arī tajā veidojās divi nozarojumi – viens buržuaziskajā Latvijā, otrs Padomju Savienībā. Vienas cilmes dēļ abi latviešu literārās valodas nozarojumi pēc vārdu pamatfonda un gramatiskās uzbūves bija un palika vienveidīgi, taču abu tautas daļu teritorialās nošķirtības, kā arī dažādās ekonomiskās, politiskās, ideoloģiskās un līdz ar to kulturalās attīstības dēļ to izteiksmes līdzekļi, īpaši leksiskie, frazeoloģiskie un sintaktiskie, tomēr diezgan jūtami atšķīrās.

Padomju Savienībā lietotā latviešu literārās valodas nozarojuma pētījumi palīdzētu pilnīgāk noskaidrot latviešu literārās valodas vēsturi, noskaidrotu, kas šeit pozitīvs, paliekams un turpmāk izlietojams literārās valodas izveidē, kas, savukārt, nav bijis atzīstams un tāpēc var būt par brīdinājumu neatkārtot līdzīgas kļūdas nākotnē.

¹ Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu (bij. Filoloģijas) fakultātē glabājas visai liels daudzums dažādu nepublicētu materiālu – tie ir gan studentu, gan mācībspēku darbi. Starp tiem ir arī manuskripti, kas uzskatāmi par visai nozīmīgiem un kas varētu interesēt plašāku auditoriju. Tāpēc *Baltu filoloģijas* redakcija nolēmusi interesantākos no šiem materiāliem publicēt turpmākajos žurnāla numuros.

Šai numurā publicējam pirmo pusi no ievērojamā valodnieka Hermaņa Bendika (1911–1978) darba *Latviešu valodas grafika un ortografija Padomju Savienībā no 1920. līdz 1940. gadam*. Otru pusi publicēsim nākamajā numurā. Darbs 1955. gadā aizstāvēts kā kursa darbs, rakstīts Artura Ozola vadībā. Publicējot manuskriptu, kas oriģinālā ir mašīnrakstā, saglabāta darbā lietotā ortogrāfija, saīsinājumi, labotas tikai acimredzamas drukas kļūdas. Parīdēs esošos komentārus rakstījis autors. Redakcijas piezīmes ir īpaši atzīmētas.

Šā darba nolūks ir apskatīt tikai daļu no šā latviešu literārās valodas nozarējuma normām, proti, tā grafikas un ortografijas raksturīgākās iezīmes un to izveidošanos, pāreju no vecās o-as uz jauno, kas atšķiras no Latvijā lietotajām, diskusiju, kas izvērtās sakarā ar jaunās o-as izveidošanu un ieviešanu praksē, kā arī tās pakāpeniskos pārveidojumus un tuvināšanos 30. gadu beigās Latvijā lietojamai o-ai.

Temata iztīrājums būs ierobežots ar to, ka aplūkosim lielākoties tikai tādas g-as un o-as īpatnības, kas atšķiras no Latvijā lietotās g-as un o-as. Tās visvairāk izpaužas dažu fonemu grafiskajos apzīmējumos, dažās atšķirīgās o-as kārtulās par atsevišķa vārda skaņu sastāva g-sko atspoguļojumu un līdz ar to par burtu un uzrakstīto vārdu lasījumu. Turpretim tādi o-as nodalījumi kā lielo un mazo burtu lietošana, salikteņu rakstīšana kopā vai atsevišķi, vārdu šķiršana pārņemšanai jaunā rindā, visbiežāk lietojamie saīsinājumi un paši saīsināšanas principi, parasti daudz neko neatšķiras. Turklāt tur novērojamām īpatnībām nav lielākas nozīmes latviešu o-as pamatu iztīrījumā un tās turpmākajā izveidē. Tās tāpēc neaplūkosim, bet tās varēs izsecināt no pareizrakstības noteikumu tekstiem un rakstījumu paraugiem.

Beigās mēģināsim dot īsus secinājumus par vienas vai otras Padomju Savienībā lietotās latviešu valodas g-as un o-as īpatnības lietderību vai nederīgumu mūsu g-as un o-as turpmākajā izveidē.

Darbs izstrādāts, pamatojoties galvenokārt uz tām Padomju Savienībā latviešu valodā izdotajām grāmatām, žurnāliem un laikrakstiem, kas bija pieejami LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Misiņa vārdā nosauktajā latviešu nodaļā. Un tā kā šeit nav visu vēlamo grāmatu (īpaši vārdnīcu un valodas mācības grāmatu), kā arī pilnu laikrakstu komplektu un Padomju Savienības latviešu valodnieku darbu bibliogrāfijas, tad tas izpaudīsies arī iztīrījumā, tas tāpēc būs stipri vien nepilnīgs, saraustīts, tomēr, domājams, tas dos kaut cik patiesu pārskatu par latviešu jaunās o-as izveidošanos Padomju Savienībā, par cīņām ap to, tās galīgo veidu un ieviešanos praksē.

Iztīrījumam kaitēs arī tas, ka nav vēl savākts vienkop un vispārināts tas, kas teikts un vēl būtu sakāms par latviešu g-as un o-as izveidošanos vispār un tās teoretiskajiem pamatiem, nav izstrādāts latviešu g-as un o-as zinātniskais pamatojums padomju valodniecības jaunāko sasniegumu gaismā, nav arī vispusīgas mērauklas, kā vērtēt dažādu agrāko un tagadējo o-as veidu lietderību, nav kaut cik plašākas pareizrakstības mācīšanas metodikas, pareizrūnas rokas grāmatu utt.

Tātad, kamēr mums nav tādu plašāku pētījumu, uz kuriem varētu atsaukties, vērtējot kādu atsevišķu g-as un o-as veidu, atliek tikai tā apraksti, salīdzinājums ar mūsu tagadējo, kā arī ar sava laika buržuaziskās Latvijas g-u un o-u.

Bet tā kā mūsu tagadējai g-ai un o-ai līdz ar daudzām izcilām īpašībām ir arī vairākas nepilnības, visvairāk tāpēc, ka tās nevainojami pamatprincipi nav viscaur konsekventi ievēroti, tad no šāda salīdzinājuma gan redzētu, kāda tad aplūkojamā g-a un o-a ir bijusi, bet nevarēsim vienmēr droši spriest, vai

konstatētās vienādības un atšķirības ir pozitīvi vai negatīvi vērtējamas. Vēl vairāk jūtams tāds vērtējumu mērauklas trūkums būs o-as diskusijā izteikto uzskatu aplūkojumā. Šie dažādie uzskati tāpēc gan būs likti viens otram pretim, bet nevarēsīm vienmēr droši spriest, kuri tad ir pareizi un kuri nepareizi, kāpēc tie ir pareizi un kāpēc nepareizi. Lai novērstu iespējamus pārpratumus, atsevišķā nodaļā īsi formulēsīm svarīgākos o-as un g-as pamatjēdzienus, to izpratni turpmākajā iztirzājumā. Pirms šo pamatjēdzienu formulēšanas jānorāda, kā šai darbā apzīmēta izruna un kā transliterēti teksti, kas iespiesti citādā grafikā ne kā mūsu tagadējā rakstībā.

b) Izrunas transkripcija un rakstījumu transliterācija.

Visus izrunas apzīmējumus (skanējumos, lasījumos) liksim taisnajās² iekavās, bet to grafiskos attēlus, rakstījumus pasvītrosim.³

Literāro izrunu apzīmēsīm pamatvilcienos tā, kā tas darīts jau K. Mīlenbacha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ (R. 1923.–1946.). Šai vārdnīcā, ja neskaitām priekšvārdos lietoto praktisko rakstību, ir divējādi izrunas apzīmējumi: viens, pilnīgāks – šķirkļos, otrs, vienkāršāks – valodas piemēru vārdos un teicienos. Kopējs abiem rakstības veidiem ir tas, ka ikvienai latviešu literārās valodas fonemai ir savs apzīmējums un ka viscaur paturēts o-as morfoloģiskais princips. Šķirkļos turklāt ir apzīmēta uzsvara vieta un garo zilbju intonācijas, kamēr valodas paraugos tas nav darīts. Tāpat kā šie piemēru vārdi rakstīti, visvairāk no citiem avotiem aizgūtie, valodas paraugi arī J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā“ (R. 1951.). Atšķirā no šiem paraugiem balsīgās afrikatas apzīmēsīm ar /dz/ un /dž/, lai šķirtu šo afrikatu un skaņu kopu /d/+/z/, /d/+/ž/ apzīmējumus /dziesma/, /lidz/, /nedziedi/, /lidzi/, /bārdzēnis/, bet /glūdzeme/, /trūdzeme/.

Uzsvara vietas, intonāciju, kā arī fonemu variantu apzīmējumus lietosim tikai tur, kur to prasīs iztirzājuma skaidrība.

Tāpat atsevišķos gadījumos izrunas apzīmējumos labāka pārskata vai salīdzinājuma dēļ atkāpsimies no m-skā principa par labu fonetiskajam. To norādīs lieka vertikāla svītra pirms taisnajām iekavām, piem., morfoloģiskais izrunas apzīmējums – /kāts/, fonetiskais – //kāc/.

Kur vajadzēs parādīt vārda (daļēju vai pilnīgu) sadalījumu zilbēs, morfēmās, fonēmās, tur lietosim šķiramo zīmi, piem., /malka/; zilbiskais dalījums – /mal-ka/, morfoloģiskais – /malk-a/, fonematiskais – /m-a-1-k-a/.

Pirms gotiskajiem rakstījumiem liksim apzīmējumu „gt.“, bet garākus gotiskus tekstus aprādīsīm ar vertikālu svītru kreisajā pusē.⁴

² Oriģinālā lietotas slīpās iekavas, kas atstātas arī šai publikācijā. – Red. piezīme.

³ Šai publikācijā pasvītrojums aizstāts ar kursīvu. – Red. piezīme.

⁴ Šai publikācijā vertikālā svītra nav lietota, jo tekstā ir skaidri norādīts, kurš citāts atspoguļo tekstu fraktūrā. – Red. piezīme.

Krievu grafikā rakstītos un iespiestos vārdus un teicienus citēsīm nemainīti, apzīmējot šos rakstījumus ar „kr.“.

Ja kāds vecajā o-ā rakstīts vai iespiests teksts interesēs tikai satura ziņā, tad to citēsīm tagadējā rakstībā, atdalot no pārējā teksta ar pēdiņām.

Ja blakus izrunas apzīmējumam būs kāds vārds apaļajās iekavās, tad tas lasāms kontekstā, ja aiz izrunas apzīmējuma būs kāds vārds vai teiciens pēdiņās – tad tas būs vārda nozīmes paskaidrojums vai tulkojums.

Visus latīņu grafikā rakstītos vai iespiestos tekstus transliterēsīm bez pārmaiņām.

mašīnraksta		gotisko	ar skanējumu
z Z	aizstāj	ʒ Ž	/c/
s s S	„	š f Š	/s/
ś Ś	„	ʃ Š	/z/
garumzīme (ˉ)	„	lokativā jumtiņu (^) visur citur pušjumtiņu (\)	
Visi pārējie burti	„	līdzīgus gotu burtus.	

c) Daži grafikas un ortografijas jēdzieni.

Latviešu literarajai valodai tāpat kā citām kulturas valodām ir divas izpausmes formas – runas un raksta forma.

Raksta forma ir runas formas fonemu sastāva, kā arī morfoloģiskās un pa daļai sintaktiskās strukturas atspoguļojums ar īpašām grafiskām zīmēm – burtiem un pieturas zīmēm.

Attieksmes starp abām literārās valodas formām nosaka grafika un ortografija.

Grafika apraksta visus kādas literārās valodas rakstībā lietojamus burtus, kas, sakārtoti noteiktā secībā, izveido alfabētu, kā arī visus šai rakstībā iespējamos fonemu apzīmējumus ar šiem burtiem un burtu kopām un šo burtu un burtu kopu lasījumus.

Ortografija nosaka, kura no grafikas dotajām kādas fonemas apzīmējuma iespējām ir vienīgi pareizā.

Ortografija tāpat ir vispārpieņemta vispārlietojamu kārtulu sistēma, ar kurām uzrakstāmi visi kādas literārās valodas vārdi.

Racionāli izveidotā grafikā katrai fonemai ir savs apzīmējums, burts vai burtu kopa, kas atšķiras no visu citu fonemu apzīmējumiem, turklāt burts (ar vai bez diakritiskas zīmes) monoftongam (vienskanim), bet burtu kopa divskanim.

Līdz ar to katram burtam vai burtu kopai ir tikai viens lasījums – tā pati fonema, kas sākotnēji bija ar to apzīmēta, pie kam šās fonemas pozicionālos variantos var noteikti izsecināt un atveidēt runā pēc šā burta vai burtu kopas pozīcijas rakstījumā.

Tādējādi visi racionalas grafikas apzīmējumi ir pareizlasāmi, un tādi ir arī vārdu rakstījumi, kuros pareizlasāmi ir visi kādā vārdā ietilpstošie fonemu apzīmējumi.

Atkāpes no šās racionalās grafikas izveides prasībām var būt divējādas: 1) dažādām fonemām var būt viens un tas pats burts un 2) vienu un to pašu fonemu var apzīmēt ar dažādiem burtiem.

Ja katrai fonemai, piem., fonemai /l/ burts *l*, ir savs burts vai arī dažādām fonemām ir viens un tas pats burts, piem., /uo/, /o/, /ō/ apzīmē ar *o*, tad šīs fonemas ir iespējams apzīmēt tikai *v i e n ā* veidā, tāpēc šādus apzīmējumus sauksim par ortografiski racionaliem. Turpretim šo burtu lasījums būs atkarīgs no tā, cik dažādu fonemu ar šo burtu apzīmēts. Ja katrai fonemai ir savs burts, kā /l/ *l*, tad šā burtu lasījums ir viennozīmīgs, burts ir pareizlasāms jeb ortofoniski racionalš. Ja turpretim ar kādu burtu vispār var apzīmēt dažādas fonemas, piem., *o* /uo/, /o/, /ō/, neatkarīgi no šās fonemas fonetiskās pozīcijas, tad tās lasījums būs dažāds, un tāpēc šādus apzīmējumus sauksim par ortofoniski neracionāliem.

Turpretim ja vienu fonemu var apzīmēt ar dažādiem burtiem, un šo burtu izvēli nenosaka fonemas pozīcija vārdā, piem., mūsu tagadējā grafikā /h/ apzīmē ar *h* un *ch*, tad šie apzīmējumi ir ortografiski neracionāli. Taču šie paši ortografiski neracionālie apzīmējumi var būt ortofoniski racionali, piem., *ch* rakstījumā *chirurgs* lasāms (vārda sākumā!) tikai par /h/. (Tādā rakstījumā kā *vecholandiešu ch* būs lasāms arī par /c+/h/, taču tādu vārdu nav daudz.)

Bez tam iespējami apzīmējumi, kas ir reizē ortografiski un ortofoniski neracionāli. Piem., mūsu tagadējā rakstībā garus patskaņus jaunākā laika aizguvumos apzīmē gan ar patskaņa burtu, kam uzlikta garuma zīme (retāk), gan ar patskaņa burtu, kam garumzīmes nav (bieži), pie kam nav nekādu fonetisku vai morfoloģisku pazīmju, kad lietojams viens, kad otrs apzīmējums, piem., rakstījumā *arija* pirmais *a* apzīmē /ā/, bet ne šā apzīmējuma izvēli, ne arī tā lasījumu nenosaka nekādi fonetiski vai morfoloģiski apsvērumi.

Pat ja mēs zinātu, ka šis vārds ir svešvārds, tad tomēr nebūtu vēl skaidrs, vai šeit garumzīme liekama vai ne, jo garumzīmes jau liek arī svešvārdos, piem., *bārs* 'restorāns', *fēns*, *lēnis* u. t. jpr.

Tādējādi izveidojas četrējādi apzīmējumi un rakstījumi: 1) ortografiski un ortofoniski racionali, piem., *tiem*; 2) ortografiski racionali un ortofoniski neracionāli, piem., *oda* /uoda/, /ōda/; 3) ortografiski neracionāli un ortofoniski racionali, piem., *bārs* /bārs/; 4) ortografiski un ortofoniski neracionāli, piem., *eteris* /ēteris/.

Iespējas izvēlēties ortofoniski racionali apzīmējumu arī racionalas grafikas apstākļos ir atkarīgas no tā, kādā pozīcijā atrodas fonema. Te ir divi gadījumi:

1) Ja fonema atrodas tādā pozīcijā, kur tā var atšķirties no visām citām fonemām, tad tā šai fonemai ir skaidrā pozīcija.

Latviešu valodā patskaņi, skaneņi un divskaņi /ie/, /uo/ vienmēr ir skaidrajā pozīcijā, bet troksneņi – patskaņu, skaneņu un divskaņu priekšā, kā arī vārda beigās pirms parezes.

2) Ja turpretim kāda fonema ir tādā pozīcijā, kur nav iespējams tās pretstats ar visās citām fonemām, tad šī pozīcija fonemai, kas atrodas šai pozīcijā, kā arī tai fonemai, kas pozicionālo apstākļu dēļ šeit pielīdzinātos izrunā dzirdamajai fonemai, ir neskaidrā pozīcija.

Neskaidrajā pozīcijā ir balsīgie un nebalsīgie troksneņi troksneņu priekšā, un tie var būt radušies tās pašas morfēmas sastāvā no attiecīgā nebalsīgā vai balsīgā troksneņa, piem., vārdā /smags/=//smaks/ /k/ ir neskaidrajā pozīcijā pirms nebalsīgā /s/, jo šai pašā morfēmā skaidrajā pozīcijā dzirdama attiecīgā balsīgā fonema /g/, piem., /smag-a/.

Sakarā ar to grafika dod iespēju šo /k/ apzīmēt gan fonētiski ar *k*, gan nefonētiski ar *g* un dabūt vajadzīgo lasījumu, jo *g* pirms *s* lasāms par /k/, kā tas atbilst attiecīgajai balsīgās un nebalsīgās fonēmas mijai šai pozīcijā.

Tādējādi grafika nodod ortografijas rīcībā vairākus ortofoniski racionālus apzīmējumus, no kuriem tā pēc noteiktiem principiem izvēlas vienīgi pareizo.

Galvenie ortografijas principi ir fonētiskais un morfoloģiskais (turpmāk: *f*-skaiss un *m*-skaiss). Pēc fonētiskā principa vienmēr izvēlas fonētisko apzīmējumu, tātad rakstītu *naks* /nags/, *saus* /savs/, *bais* /bajs/, *cic* /cits/ u. t. jpr.

Pēc *m*-skā principa izvēlas to apzīmējumu, kas atļauj paturēt rakstībā nemainītu morfēmas grafisko attēlu arī tad, kad fonētisko apstākļu dēļ viena vai vairākas fonēmas šās morfēmas sastāvā pielīdzinās kādai citai fonemai, piem., vārdu /nags/=//naks/ raksta *nags*, jo skaidrajā pozīcijā tai pašā morfēmā dzirdams /g/ – /nag-a/. *M*-skie rakstījumi dažkārt ļauj diferencēt divu homonīmu vārdu grafiskos attēlus, piem., /savs/=//saus/ *savs*, /sauss/=//saus/ *sauss*; /kāds/=//kāc/ *kāds*, /kāts/=//kāc/ *kāts* u. t. jpr.

Racionāls abu principu apvienojums un norobežojums realizēts mūsu tagadējā rakstībā visos tajos gadījumos, kur mūsu grafikā ir racionāli apzīmējumi.

Šis apvienojums ir šāds: 1) skaidrajās pozīcijās raksta *f*-ski, turklāt šie *f*-skie rakstījumi kļūst par *m*-sko rakstījumu pirmrakstījumiem, ko izplata neskaidrajās pozīcijās, kurās tie lasāmi ortofoniski racionāli, piem., /darba/ *darba*, /darbs/ =//darps/ *darbs*, /darbdiena/=//darbdiena/ *darbdiena*; 2) neskaidrajās pozīcijās raksta *m*-ski, pamatojoties uz tās pašas morfēmas *f*-sko pirmrakstījumu: a) ja pozicionāla fonēmu mija nav notikusi, tad izmanto *f*-sko apzīmējumu, piem., /likt/ *likt*, b) ja pozicionāla fonēmu mija ir notikusi, tad izmanto *nef*-sko apzīmējumu, piem., /līgt/=//likt/ *līgt*.

3) Neskaidrajās pozīcijās raksta *f*-ski: a) ja ar mūsdienu valodas *m*-skajiem sastatījumiem nav izdibināms, kāda fonema te ir skaidrajā pozīcijā, piem., /stars/ *stars*, /likšms/ *likšms* (kādreiz te rakstīts *līgšms*, lai gan tam nav droša *m*-ska pamata), /auns/ *auns*; lai gan vārdi /avs/ un /avens/ te ļautu arī rakstīt *auns*; b) ja skaidrajā pozīcijā dzirdamās fonēmas burts dotu ortofoniski neracionālu apzīmējumu, piem., /krist/ *krist*, /krizdams/ *krizdams*, /krišana/ *krišana*, jo skaidrajā pozīcijā /kritu/, /kritums/ te dzirdams /t/, bet rakstīt *t* nevar, jo *kritt*, *kritdams*, *krišana* nevar pareizi lasīt par vajadzīgiem vārdiem.

Tādejādi latviešu tagadējā rakstībā visus latviešu cilmes vārdus raksta pēc tāda (vienota) fonomorfoloģiska principa, kur gan f-skajam, gan m-skajam principam ir noteikts darbības lauks.

Tāpēc visus latviešu cilmes vārdus un rakstības ziņā tiem pielīdzinātos vārdus var uzrakstīt, arī nezinot katra vārda rakstījumu atsevišķi, neskatoties pareizrakstības vārdnīcā, bet tikai zinot šā vārda pareizo izrunu, fonemu un morfemu sastāvu. Turklāt šo morfemu sastāvu var noteikt ar mūsdienu valodas m-skajiem sastatījumiem, saucot valodas vēsturi palīgā tikai kā palīglīdzekli, kam nav noteicējas nozīmes.

Līdz ar to vienmēr ir zināms, pēc kāda principa jāraksta vārds, kāds apzīmējums (rakstījums) jāizvēlas – f-sks vai nef-sks, un tāpēc šā leksikas nodalījuma vārdu rakstījumi vienmēr ir arī grafiski un ortofoniski racionāli, ja tikai tajos nav jālieto kāds apzīmējums, kas neracionāls jau ir grafikas izveides dēļ (piem., o /uo/, /o/, /ō/; ē /ē/, /ē̄/; h, ch /h/; dz /dz/, /d+z/).

Turpretim aizguvumos var gadīties arī tradicionāli rakstījumi, kas neatbilst ne f-skam, ne m-skam principam un tomēr ir ortofoniski racionāli, piem., *absints* //apsints/, *rentgens* //rendgens/ u. t. jpr. Tādi rakstījumi rodas sakarā ar to, ka atdarinām oriģinalvalodas rakstījumu, bet mūsu valodā šis aizguvums deetimoloģizējas un tā sastāvdaļu morfoloģiskā nozīme mums nav izprotama.

Tomēr šādu tradicionālu rakstījumu mūsu tagadējā rakstībā nav daudz, oriģinalvalodās šiem aizgūtajiem vārdiem bieži vien ir bijuši f-ski rakstījumi, bet dažreiz arī aizguvumos uzveram to morfemu sastāvu, piem., /ab-dukcija/, /ab-gregacija/, /ab-latīvs/ u. t. jpr.

Šie tradicionālie rakstījumi, ja to m-skā analīze nerāda, kāda fonema tie ir skaidrajā pozīcijā, un ja to rakstījumos lietoti nefonetiski apzīmējumi, ir jāzina kā izņēmumi no mūsu tagadējās praktiskās rakstības fonom-skā principa vai arī to rakstījumi ir jāskata pareizrakstības vārdnīcā, tātad tie ir ortografiski neracionāli.

Latviešu valodas grafika un ortografija Padomju Savienībā 20. gadu sākumā un 1922. gada jaunās rakstības projekts

Līdz 1925. gadam iespieddarbos, kas latviešu valodā iznāca Padomju Savienībā, gandrīz nedalīti valdīja gotu burti (fraktura) un vecā ortografija. Tikai retumis avīzēs parādījās pa gabaliņam arī latīņu burtiem, bet tai pašā o-ā (čupu burti, dažādi un nekonekventi lietoti garumu apzīmējumi), acīmredzot, lai iepazīstinātu lasītājus ar šiem burtiem.

Gotiskās v. o-as paraugam sniegsim ievadā aprakstītajā transliterācijā atsevišķas vietas no V. Leņina grāmatas „Bērnišķā „kreisuma“ slimība komunismā“, ko 1920. g. izdevusi LKP Grāmatu izdevniecība „Spartaks“:

Marksismu, kā weenigo pareišo rewoluzionaro teoriju, Kreewija tikteescham ir sewī i š z e e t u s i pusgadusimtenī, nešdama wissmagakos upurus un mokas un ar

nepeeredšeti rewoluzionaru waronibu, netizami enerģiski un dedšigi mekledama, mahzidama, pahrbaudidama praktikā, wildamās, salihdšīnadama ar Eiropas peedšihwojumeem un atkal pahrbaudidama. (8. lpp.)

Katrs mehnesis schai periodā wareja dot – i masam, i wadoņeem, i schķiram, ir partijam – daudz wairak swarigu atšīņu no politiskās šinatnes, nekā weseli gadi „meerigas“ „konstituzionelas“ attihštibas. (9./10. lpp.)

Sakautās armijas mahzas leeliski. (10. lpp.)

Nedaudsās deenās Kreewija pahrwehrtās par buršchujiski–demokratisku republiku, kura kara apstahķļos bij ušskatama kā wisbrihwakā walsts pasaulē. (11. lpp.)

Un taisni tapehz i atklahtee šozialpatrioti, i „kautskianeeschi“ itwisur išwehrtās par wisnegantakeem proletariata leetas nodewejeem. (11. lpp.)

..wisā pasaulē ir radusēs Padomju waras ideja, kas milšu ahtrumā išplatas starp wisu šemju strahdneekeem.. (12. lpp.)

Pirmkahrt, schi partija⁵ noleegdama marksismu, jo eeteepigi negribeja (pareišak, leekas, buhtu jasaka: nespehja) saprašt, ka, pirms katras politiskas darbības ruhp wispirmā kahrtā štingri objektiwi nowehrtet schķiru spehku un wiņu savštarpejās atteezibas. (15. lpp.)

Wiņa⁶ neбайдijās sludināt zariskai monarkijai sakauschānu un peenaglot kā kauna darbu „tehwijas aišsardšību“ tahdā brihdī, kad noteek karsch štarp diweem imperialištiskeem plehsoņeem. (19. lpp.)

Opošizija ir išwehlejusees zitu zeļu.⁷ (21.lpp.)

..naw pelnijusi .. (31. lpp.)

..naw eemahzijusēs.. (31. lpp.)

III. Internazionalei jaatmet reiz par wišām reišem II. Internazionales taktika; sahpiģos jautajumus ta nedrihķst atštaht nowahrtā un nokluset, bet tee tai janoštahda wistuwak. (35. lpp.)

..juhs tur atradisat..⁸ (57./58. lpp.)

Šais paraugos tāpat kā visā Padomju Savienība lietoto v. o-as variantu nosacīti sauksim par „Spartaka“ (saīsināti – „Sp.“) rakstību, jo tajā iespieda grāmatas „Spartaka“ izdevniecība. Tas ir viens no J. Endzelīna un K. Mīlenbacha „Latviešu gramatikā“, R. 1907., 239.–244. lpp., izklāstītās v. o-as variantiem, kas no J. Endzelīna ieteiktā v. o-as normalvarianta atšķiras tikai ar pāris pazīmēm.

„Sp.“ rakstībai, salīdzinot ar šo normalvariantu, nav burta, ar ko apzīmēt (r). Tā kā minētajā izklāstā nav īpaši teikts, ka r nelietotu kādā no

⁵ Eseru.

⁶ Boļševiku partija.

⁷ V. Ļeņina citējums no citiem avotiem.

⁸ V. I. Ļeņins te citējis kādu citu autoru.

v. o-as variantiem, tad var domāt, ka „Sp.“ rakstība ar to atšķiras vismaz no lielākās v. o-as variantu daļas.

Arī mūsu tagadējas rakstības g-ā nav īpaša burta, ar ko apzīmēt (r). Tāpat kā „Sp.“ rakstībā tas mums tagad nav īsti o-as, bet gan tīrs g-as jautājums.

Par o-u šā vārda šaurākajā nozīmē var runāt tikai tad, ja ir vismaz divi iespējas apzīmēt kādu fonemu. Bet ja nu ir tikai viens burts r divu fonemu /r/ un /r̄/ apzīmēšanai, tad te o-ai tās šaurākajā nozīmē (kādu burtu izvēlētās fonemas apzīmēšanai) nav ko teikt.

Taču te ir arī atšķirība: ja mēs tagad (r) mīkstinājumu n e a p z ī m ē j a m,⁹ tad rakstībā arī toreiz n e b i j a k o a p z ī m ē t, jo r iztrūkums te pamatots ar to, ka tāda (r̄) latviešu literarajā izrunā nemaz neesot.

Ir arī kāda svarīga o-ska atšķirība: sieviešu dzimtes ā-celmu un ē-celmu lietv. daudzsk. dativos J. Endzelīns arī v. o-ā ieteic apzīmēt galotnes patskaņu /ā/ un /ē/ garumu, bet „Sp.“ rakstībā tas nav darīts, piem., mūsu paraugu rakstījumi: gt. *masam*, *schķiram*, *reišem*, kas jālasa /masām/, /šķirām/, /reizēm/.

Neiztirzājot te tuvāk rakstījumu atšķirības, kas saistītas ar dažādu literārās valodas gramatikas izpratni, jo tās uz o-u tās šaurākajā nozīmē neattiecas, jāatzīmē saskaņa abos v. o-as variantos lokatīva galotņu rakstībā: te vietniekvārdu /tas/, /šis/ siev. dz. lokatīvā lietots fonetiski lieks jumtiņš – vsk. *ta¹⁰* /tai/, *schā¹⁰* /šai/, dsk. *ta¹⁰s* /tais/, *šā¹⁰s* /šais/, bet vīrs /uo/ apzīmējuma o tas nekad nav likts. Pirmā saskaņa ir bijusi v. o-ā viscaur izplatīta, otra – nē. (Par jumtiņu visos lokatīvos v. o-ā iestājies J. Dravnieks savas „Pareizrakstības vārdnīcas“, R. 1915., ievadā, 1.–2. lpp., atsaukdamies uz to, ka šo speciālo lokatīva zīmi konsekventi lietojot Konversācijas vārdnīcā, un norādīdams, ka daudzi laikraksti šim labajam paradumam tomēr nesekojot.)

Tātad „Sp.“ rakstība ir tipiska v. o-a. un tās atšķirības no J. Endzelīna ieteiktā v. o-as normalvarianta nekur nepārsniedz visu v. o-as variantu ortografisko normu svārstību robežas.

Latinizētās v. o-as paraugu ņemsim no „Krievijas Cīņas“ 1922. gada 130. nra (tādā rakstībā atsevišķi gabaliņi bija jau agrāk):

Rakstneezība un kritika.

Astras. – Us robeschas. Drama peezos zehleenos. Gramhatapgadneeziabas „Strehlneeks“ isdewums. Maskawā.¹¹ 1922.

Latwju rewoluzionari strahdneeziškā drama ir tik nabadsiga, ka gribetos katru jaunu darbu apsweikt kā leelu notikumu, – bet deemschehl par Astras dramu pat pee wislabakās gribas ko labu teikt wisai gruhti.

⁹ Par to a) Noteikumi par latviešu pareizrakstību. „Padomju Latvijas Skola“, 1946. g. 7. nr. 109. lpp.; b) Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei, I daļa, R. 1954., 34. lpp.

¹⁰ Oriģinālā jumtiņa te nav. – Red. piezīme.

¹¹ Lokatīvā „–“ aizstāj jumtiņu, bet citur pusjumtiņu.

Astra naw pratusi atrast sawai eedomai peeteekoschi spilgtas weelas; naw pratusi atrast deesgan reljefa weida.

Un schīs diwas „masās“ nelaimītes kopā ņemot kļuhst par weenu leelu un dramatisku nelaimi.

Rewoluzijas laika kolisijas starp zilwekeem kļuhst leelā mehrā par mehchaniskām kolisijām. Leelais sabrukums atmasko ekonomiski sociālās sadzihwes elles maschinu. Sabeedriskā psiholoģija kļuhst weenkahrschaka. Notikumi rit tik ahtri, ka wiņa tos nespehj konserwet. Un tamdehļ gruhti domat, ka rewoluzijas laika jautajums¹² waretu isschķirt psiholoģiskā dramā ar wezā s dramas tēknikas lihdsēķleem.

Tā ir „Sp.“ rakstības latinizēta kopija, kur nav tikai atšķirīgu /s/ un/z/ apzīmējumu. Starp citu, tā diez cik nemazina rakstījumu sazināšanās nozīmi, ja lasām kontekstā. Taču, balsi lasot, rastos lielas grūtības tiklab s, kā arī negarināto patskaņu pareizrūnā.

Kā to liecina kāda J. Lojas piezīme 1923. gadā,¹³ tad ap to laiku Sibīrijas latsekcija izdevusi brošūras, kurās garumzīmes neesot lietotas nemaz. Nav zināms, vai šīs grāmatas latīņu vai gotu burtiem.

Par šo bezgarumzīmju rakstību, kas atgādina K. Biezbārža eksperimentus 19. gs. 2. pusē un Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas Rakstu krājumos 1884.–1901. g. lietoto rakstību, nekas tuvāk zināms nav.

Ieviest j. o-u bija domāts jau 1919. gadā Padomju Latvijā. Par to žurnala „Izglītība“ (Latvijas Zocialistiskās Padomju Valdības Tautas Izglītības Komisariata izdevums) 1919. gada 2. nrā (iznācis 7. aprīlī) 16. lpp. lasām (vecās ortografijas teksts transliterēts, latīniskais teksts pasvītrots – H. B.):

Par latweeschu walodas rakstību skolās.

Wisās Latvijas skolās neatleekami eewedams latīņu schrifts un „jaunā“ ortografija, kuras pamatlikumi ir sekoschee: 1) tschupu burti „sch“, „sch“, „tsch“ apšihmejami ar: „š“, „ž“, „č“, 2) patskaņu garums, kā wahrdu saknēs, tā galotnēs lokatiwu neišslehdsot, apšihmejams ar weenadu garuma šihni – guloschu štrihipiņu („–“); garums apšihmejams arī seeweeschu kahrtas leetu wahrdos daudzskaitļa datiwā: „māsām“, „upēm“, „acīm“. 3) atstahjami lihdsšchinejee diwskaņu apšihmejumi „ee“, „o“.

*Latw. Išgl. Kom. b.: E. Efferts
Komisariata sekretars: A. Rośe*

Tātad Padomju Latvija arī j. o-as valstiskā apstiprinājuma ziņā tāpat kā citos kulturas un izglītības pasākumos aizsteigusies buržuaziskajai Latvijai krietni vien

¹² Laikam iespiedumkļūda, pareizi te būtu: *jautājumus*.

¹³ Turks (J. Loja. – H. B.). Pret sektantismu ortografijā. „Proletariata Cīņa“ 1923. g. 39.nr.

priekšā: Latvijā rīkojums par j. o-u izsludināts „Valdības Vēstnesī» 1920. gada 30. decembrī, bet tās noteikumi galīgi apstiprināti 1922. g. 18. jūlijā.¹⁴

Taču šo Padomju Latvijas j. o-u Padomju Savienības latviešu iespaid-darbos un skolās tehnisku apstākļu dēļ nevarēja ieviest ne pilsoņu kara, ne pirmajos tautas saimniecības atjaunošanas gados. Šo pasākumu Padomju Savienībā sāk virzīt uz priekšu 1922. gadā. Tad „Krievijas Cīņās“ 125. nrā iespiesti j. o-as noteikumi, kas tagad jau ir samērā detali izstrādāti (transliterējot atstātas arī visas oriģināla iespaidumkļūdas):

Latweeschu ortografijas leetā.

K.S.F.P.R. Išglihtības Komisariata Latw. Biroja ortografijas komisija,¹⁵ lik-dama sawas ortografijas reformas projekta pamatā Padomju Latvijas peņemtos noteikumus, atšihšt, ka latw. skolās buhtu eewedams latiņu schrifts (burti) un jaunā ortografija, kuras pamatlikumi buhtu sekoschee:

1) Tschupu burti *sch, sch, tsch, dsch* apsihmejami ar *ž, š, č, dž*.

2) Atšahjami lihdšschinejee diwskaņu apsihmejumi „*ee*“ un „*o*“.

3) Lihdšskaņu mihkštinaschana išdarama tapat kā agrak, tikai „*r*“ mihkštinaschana atmetama.

4) Wezās ortografijas „*št*“ apsihmejams ar „*st*“. Diwdabjos ar galotni „*dams*“ preeksch galotnes leekams „*s*“ sisdams, plēsdams, gresdams, sweesdams.¹⁶

5) Sweschwahrδος „*ch*“ un „*h*“ apsihmejams ar „*h*“, „*ck*“ ar „*k*“, „*ü*“ ar „*i*“, „*ie*“ ar „*i*“,¹⁷ „*ae*“ (*ä*) un „*oe*“ (*ö*) ar „*e*“. Peemehri: rahīts (*ne rachīts*), Firekers (*ne Füreckers*), Hekels (*ne Haeckels*), Belše (*ne Boelše*), Libknehts (*ne Liebknechts*).

6) Salikteņos beedrusihmju (-) leetosohana atmetama, pehz eespehjas atmetot arī pirmā wahrda lokamo galotni: Augškurzeme (*ne Augš-Kurzeme*), Reetrumeiropa (*ne Reetrumu-Eiropa*).

7) Patskaņu garums kā wahrdu saknēs, tā galotnēs, lokatiwu neisslehdots – apsihmejams ar weenadu garuma sihmi – gulosohu strihpiņu (-).

Garumsihme teek leetota:

1) Leetu wahrdu, ihpaschibas w., diwdabju, weetneeka wahrdu un skaitļu w. lokatiwā (veenā tādā vecā¹⁸ pamestā akā).

2) Ihpaschibas wahrdu, diwdabju, weetneeka wahrdu un skaitļu w. seeweeschu kahrtas daudsskaitļa datiwa galotnē -ām (senām dzeesmam, mirdžošām zwaigzņem,¹⁹ nesamām nastam, birušām lapam, dotām zīmēm, diwām māsam). Leetu w. un skaitļu

¹⁴ „Noteikumi par latviešu ortografiju“. „Valdības Vēstnesis“, 1922. g. 19. jūlijā (Nr. 157).

¹⁵ Tajā darbojušies P. Dauge, E. Eferts, A. Pērle.

¹⁶ Te *w* ir kļūdaini iespiests *v* vietā.

¹⁷ Laikam kļūdaini *i* vietā.

¹⁸ Vārdā „vecā“ vīrs *a* kļūdaini uzlikts jumtiņš.

¹⁹ Vārdā „zwaigzņem“ *v* vietā kļūdaini iespiests *w*.

wahrdu galotnēs tanī paschā lozijumā, ja bes garuma sihmes war rastees pahrpratumi atteezībā us wahrda skaitli un kahrtu (dzeedatajām, nācejām, puikām, bendēm).

3) Ihpaschibas w., diwdabju un kahrtas skaitļu wahrdu wihreeschu kahrtas noteizoschā galotnē weenskaitļa ģenetiwā (sarkanā karoga, kritušā beedra, ceturtā kongresa).

4) Ihpaschibas wahrdu, diwdabju un kahrtas skaitļu wahrdu seeweeschu kahrtas noteizoschā galotnē weenskaitļa nominatiwā un ģenetiwā, daudzskaitļa nominatiwā un akusatiwā (pirmā leelā uzvaretā cilts, pirmās leelās uzvaretās cilts, pirmās leelās uzvaretās²⁰ ciltis).

5) Weetneeka wahrdu „tas“ un „schis“ seeweeschu kahrtas weenskaitļa ģenetiwā, daudzskaitļa nominatiwā un akusatiwā (tās, šis acs; tās, šis acis; taiš,²¹ šaiš²² acis).

6) Darbibas wahrda

a) p a g a h t n ē ihstenibas isteiksmē daramās kahrtas pirmās un otrās personas daudzskaitļa galotnēs -ām, -āt (sitām, sitāt), widejās kahrtas treschās personas (weensk. un daudzsk.) galotnēs -ās (cīnijās);

b) t a g a d n ē darbības wahrdu daramās kahrtas ihstenibas isteiksmē otrās personas weenskaitļa un treschās personas (weensk. un daudzsk.) galotnēs (tu domā, meklē, medī, dabū; viņš, viņi domā, meklē, medī, dabū);

c) wajadsihbas isteiksmē (jadamā, jameklē, jamedī, jadabū);

d) pawehles isteiksmē weenskaitlī (domā! meklē! medī! dabū!);

e) n a h k o t n ē daramās kahrtas ihstenibas isteiksmē treschā personā (weensk. un daudzsk.) (domās, meklēs, medīs, dabūs).

7) Diwdabju un no darbības wahrdeem atwasinatu leetu wahrdu atgreeseniskās formas galotnē -ās (preecadamās, preecajušās, izcelšanās, klausitajās).

8) Apstahķļu wahrdos un saikļos tā, šā, kā, nekā.

Tā kā šī Padomju Savienībā izveidotā latviešu jaunā ortografija visplašāk tika lietota „Prometeja“ izdevniecībā, kas laida klajā latviešu iespaiddarbu lielāko vairumu, tad to īsuma dēļ nosacīti nosauksim par „Prometeja“ (saīsināti – „Pr.“) rakstību.²³ Reizē ar „Prometeja“ izdevniecības darbības beigām 1937. g. pazuda arī šī rakstība, lai turpmākajos gados dotu vietu citai, kas tuvinās tolaik Latvijā lietojamai rakstībai.

„Pr.“ rakstības salīdzinājums ar „Sp.“ rakstību un RLB ZK 1911. gadā galīgi izstrādāto j. o-u, kā arī ar buržuaziskas Latvijas 1922. g. rakstību un mūsu tagadējo rakstību grafikas ziņā redzams no šādas tabulas:

²⁰ w kļūdaini v vietā.

²¹ Oriģinālā ir norāde tekstā, bet parindē piezīmes trūkst. Iespējams, autors gribējis norādīt, ka tā ir dsk. lokatīva forma, kas lēmumā nemaz nav nosaukta. – Red. piezīme.

²² T. p. – Red. piezīme.

²³ Padomju Savienībā to sauca par Maskavas o-u, lai šķirtu to no Latvijā lietojamās „Rīgas o-as“.

Fonemas (un izrunas transkr.)	Vecā ortografija				Jaunā ortografija				Piezīmes
	Normal- variants	„Sp.” rakstība	„Sp.” rakst. lat. b.	V. o-as transliter.	Z. K. 1911.	„Pr.” 1922	L. 1922	Pad. L. 1946.	
s	f, s	f, s	s	s	s	s	s	s	Kopēji visās j. o-jās, atšķiras no visām v. o-ām ar gotu burtiem.
z	f	f	s	š	z	z	z	z	
š	fch	fch	sch	sch	š	š	š	š	
ž	fch	fch	sch	šch	ž	ž	ž	ž	
c	z	z	z	z	c	c	c	c	
dz	df	df	ds	dš	dz	dz	dz	dz	
tš	tfch	tfch	tsch	tsch	č	č	č	č	
dž	dfch	dfch	dsch	dšch	dž	dž	dž	dž	
v	w	w	w	w	v	v	v	v	¹ Padomju Latvijā līdz 1946. g. lietots arī ʀ.
r	r	r	r	r	r	r	r	r	
ʀ	ʀ	-	-	ʀ	ʀ	-	ʀ	r ¹	
h	h, ch	h, ch	h, ch	h, ch	h, ch	h	h, ch	h, ch ²	² Tēvijas kara laikā M[askav]ā iespējams gr. nav lietots.
ie	ee	ee	ee	ee	ie	ee ³	ie	ie	³ 1939.–1940. g. PS ir lietots arī ie.
uo					uo				⁴ Burž. Latvijā ir bijušas o- <i>jas</i> , kurās bijis <i>ō</i> , ar ko apzīmēja /ō/.
o	o	o	o	o	o	o	o ⁴	o	
ō					ō				
e					e	e	e	e	Pad. Latvijā līdz 1946. g. tikai (⁻), izņemot o. ⁵ Burž. Latvijā bija o- <i>jas</i> , kuras visus garos patskaņus apzīmēja ar (⁻).
ē	e	e	e	e	e	e	e	e	
Patsk. garuma apzīmē- jums	h, vai nemaz	h, vai nemaz	h, vai nemaz	h, vai nemaz	-	- vai nemaz	- vai ⁵ nemaz	- vai nemaz	

Šai tabulā nav redzama g-as dotā iespēja kādu fonemu apzīmēt pēc o-as m-skā principa ar kādas citas fonemas burtu, ja šī fonema ir neskaidrājā pozīcijā.

Tāpat nav parādīts, kā apzīmētas fonemas, kuru burti visās rakstībās bijuši līdzīgi (pilnīgi vienādi rokrakstā un ar nebūtiskām atšķirībām starp gotiskajiem un latiniskajiem iespaidumburtiem), turklāt ja šīm fonemām ir bijis tikai viens apzīmējums (vai sakarā ar m-sko principu – divi vai pat vairāk).

Šīs mūsu g-as iezīmes visās aplūkojamās rakstībās pamatvilcienos ir vienas un tās pašas, tāpēc arī te nav salīdzinātas.

„Pr.“ rakstības g-as aplūkojums rāda, ka tā līdz ar visiem j. o-as variantiem izaug no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 1908.–1911. g. o-as.²⁴ Šai o-ai bija divi varianti t. s. praktiskā un zinātniskā rakstība, šās zinātniskās rakstības g-a pilnīgi izveidota un apstiprināta 1911. g. (mūsu tabulā tās svarīgākās iezīmes atspoguļotas ailē „ZK 1911.“) Kaut arī šai zinātniskajā rakstībā nav pilnīgi realizētas visas racionālas g-as izveides prasības (piem., tajā atstātas divu burtu kopas *ch*, *dz* vienotu skaņu apzīmēšanai, burti *e* un *ē*, katrs divu skaņu /e/, /ē/ un /ē/, /ē̄/ apzīmēšanai), tad praksē, jau sākot ar 1908. g., kad ZK Ortografijas komisija nobalsojusi jaunās o-as pamatprincipus,²⁵ v. o-as ietekmē radās iebildumi pret konsekventu visu patskaņu garumu apzīmēšanu un arī pret /ie/ un /uo/ apzīmējumiem *ie* un *uo*. Tāpēc praksē ieviesās latinizēta kompromisa rakstība, kurā gan bija likvidēti čupu burti un dažādie garumu apzīmējumi, taču pēc v. o-as parauga palika *ee* un *o*, kā arī nekonsekventā garumzīmes lietošana piedēkļos. G-as ziņā šī rakstība saskan ar „Prometeja“ o-u, tāpēc to tabulā īpaši neizklāstījām. Starpība te ir tikai tāda, ka „Prometeja“ g-ā nav *ɾ* un *ch*, kas ZK 1908. g. rakstībā bija (praksē lietoja arī jumtiņu lokatīvos virs *a*, *e*, *i*, *u*).

Buržuaziskās Latvijas 1922. g. rakstības g-a ar saviem *h* un *ch*, *ie*, kā arī konsekvento patskaņu garumu apzīmēšanu latviešu cilmes vārdos un senajos aizguvumos ir tuvāka ZK 1911. g. rakstībai, no kuras to šķir *uo* trūkums un sākuma posmā, līdz 20. gadu beigām, arī patskaņu garumu neapzīmēšana svešvārdos.

Kā vērtēt atšķirības starp „Pr.“ rakstību, L. 1922. g. un mūsu tagadējo 1946. g. rakstību?

A. Grafika

1. „Pr.“ rakstībā ir pilnīgi racionāls /h/ apzīmējums *h*, un tāpēc te tādos rakstījumos kā *himna*, *šahta*, *horda* ir ortografiski un ortoepiski racionāli /h/ apzīmējumi. L. 1922. g. un PL. 1946. g. rakstībā te būtu *himna*, *šachta*, *chorda*, – ortografiski neracionāli un ortoepiski racionāli rakstījumi. „Pr.“

²⁴ Par to „Latvijas“ 1908. g. 142. nra pielikumā lasāms (sniedzam oriģinālrakstībā, bet ar saišnājumiem): *Uzaicinājums latviešu pareizrakstības lieta ... līdzšinējās pareizrakstības jauninājumu Ortografijas Komisija cēla priekša šā gada Zinības Komisijas vasaras sapulcēm, kur tos vēl divu dienu laikā jo vispusīgi pārsprieda īpaša ortografijas nodaļa prof. Endzeliņa vadība.* (Vispār j. o-as izstrādāšanu vadījis K. Milenbachs. – H. B.). *Šie galīgi pieņemtie priekšlikumi ir sekoši:*
1) *Līdzšinējo gotu burtu vieta jāieved latīņu burti...*

2) *h kā gaŗuma zīme jāatmet...*

3) *Čupu burti sch, sch, tsch, dsch jāatmet un to vietā jāieved š, ž, č, dž; s vietā jāieved s, s-z, z-c, w-v...*

4) *Garumi jāapzīmē celmos un galotnēs pēc noteikumiem, kādi uzstādīti mūsu valodnieku Endzeliņa un Milenbacha gramatika. Par gaŗuma zīmi visiem trim mūsu valodas gaŗumiem jāpieņem guloša striķa - virs gaŗās pašskaņas...*

5) *Pašskaņa ee (kursīvā. – H. B.) jāapzīmē ar ie (atļauj arī ee, ja kāds citādi nepiekrīstu reformai. – H. B.).*

²⁵ Oriģinālā ir norāde tekstā, bet parindē piezīmes trūkst. – Red. piezīme.

rakstībai ir neapšaubāma priekšrocība: rakstītājam nav jādomā, kā šos vārdus rakstītu kādā citā valodā, bet viņš vienmēr droši lieto *h*, nekā nekaitējot arī izrunai (pareizlasījumam), jo latviešu literarajā valodā ir tikai velarais berzenis /h/ un tā pozicionālie varianti, kuru atšķirību mūsu tagadējie *h* un *ch* tik un tā neatspoguļo. Vēl vairāk: rakstījumus *erchercogs* un *Vecheidelberga* var izlasīt ar /c+/h/ tikai tad, ja tos jau uztver kā salikteņus /erc-hercogs/ un /vec-heidelberga/, bet pašas burtu kopas *ch* jau citā vietā lasāmas arī par /h/.

Un pat visuzticīgākais *h* un *ch* aizstāvis nezinās, kad pirmoreiz dzirdētos un nevienā pareizrakstības vārdnīcā neatrodamos svešos īpašvārdos rakstīt *h*, kad *ch*.

Tāpēc „Pr.“ rakstības *g*-as paraugam vajadzētu sekot, cik ātri vien iespējams, ja aiz pārlietas „kulturalības“ negribam savos rakstos un iespieddarbos arī turpmāk redzēt *Vilhelmus*, *Jochansonus*, kā arī *Hibraltarus* un citādus *Gimalaju lāčus*, kas pa daļai tur ieviešas arī aiz naivās ticības, ka krievu *x* un *z* latviešu valodā tais pašos vārdos vienmēr esot attiecīgi *ch* un *h*.

2. Pilnīgas konsekvences /ie/ un /uo/, /o/, /ō/ apzīmējumus nav nevienā no šiem trim *o*-as variantiem (tāda ir tikai ZK 1911. g. rakstībā). Tāpēc arī rodas ortografiski racionāli un ortoepiski neracionāli rakstījumi, kur nav grūtību, šīs trīs fonemas ar vienu un to pašu burtu apzīmējot, bet ir grūtības šā burtu lasījumā par /uo/, /o/ vai /ō/. Te gan palīdz tas, ka latviešu cilmes vārdos parasti ir /uo/, kas jaunākā laika aizguvumos savukārt sastopams tikai dažās izskaņās, piem., /direkt-uors/, /raj-uons/ blakus šo pašu izskaņu fakultatīviem variantiem ar /ō/ vai pat ar /o/ (izrunā, ko tagad māca skolās). Buržuaziskajā Latvijā 30. gados lietotais /o/ apzīmējums *ō*, gan samazināja šo ortoepisko neracionalitāti, taču nelikvidēja to pilnīgi un tāpēc šī /ō/ un /o/, /uo/ daļējā grafiskā šķiršana diez vai attaisno ortografisko neracionalitāti, kas ar to radās.

Pašam apzīmējuma veidam – *ee* vai *ie* – rakstījumu racionalitātes vai neracionalitātes ziņā izšķirējas nozīmes nav. Ir pat daži apsvērumi par labu *ee*: ja jau nav konsekvences divskaņu /ie/ un /uo/ apzīmējumus, tad ir zināms pamats palikt pie vecajiem apzīmējumiem viscaur, vēl vairāk tāpēc, ka vīrs *ie* jāliek punkts, tā tad rakstot lieki jāatrauj roka no papīra.

Taču par labu *ie* runa daudz svarīgāki apsvērumi.

a) *ie* labāks par *ee* jau tāpēc vien, ka rakstībā zūd *e* sablīvējumi, pie., *eeej* /ieej/, *peeej* /pieej/, *neeeet* /neiet/, *neeeej* /neieej/, *neeeeeet* /neieiet/, *neeeeeešu* /neieiešu/ vai pat *neeeeseetees* /neieiesieties/.

Tādus 3–5 *e* pēc kārtas grūti rakstīt (jāskaita burti!), vēl grūtāk lasīt. Neviena rakstība, cik man zināms, necieš 3 vienādus burtus pēc kārtas. Mūsu tagadējā rakstība morfoloģiski pamatojamo *ķemmašīna* (blakus *ķemme*, *ķemmdzija*) un *mēnessērdzīgs* (blakus *mēness* un *mēnessmeitiņa*) vietā rakstām *ķemmašīna* un *mēnessērdzīgs*.

Apzīmējums *ie* ļauj šos *e* sablīvējumus novērst arī patskaņu rakstībā.

b) Apzīmējums *ie* labāk nekā *ee* attēlo divskaņa /ie/ skanējumu, rāda tiklab šā divskaņa pirmo, šauro komponentu, kā arī pāreju uz platāko otro komponentu, kaut arī to varbūt neattēlo pilnīgi. (Tādi pat apsvērumi būtu par *uo*).

Tāpēc visur, kur noteikti jāapzīmē /ie/ skanējums, *ie* ir pārāks par *ee* un arī par *ia*, kas kā otru komponentu attēlo ne vienmēr pierādāmo *a*.

Bet ja nu, piemēram, darbos par fonetiku vai pareizrūnas vārdnīcās, to diemžēl mums pagaidām vēl nav, – vienīgi pareizais ir *ie* blakus *uo* (tādi paši apzīmējumi šiem divskaņiem ir leišu rakstībā), tad lietderīgi jauno *ie* paturēt arī praktiskajā rakstībā, kaut arī tam blakus būtu vecais *o*. Tas pilnīgi atsver tādas daļējas neērtības kā punkta likšanu virs *i* un arī pārpratumus, kas varētu rasties, svešvārdos heterosilabisku burtu kopu *ie* lasot par /ie/, piem., /di-ēta/. Vēl lielāka neērtība jau ir ar *ee* lasīšanu gan par /ie/, gan par /e-e/, it visos vārdos, kur tas sastopams, piem., *neecēt* būtu lasāms gan par /ne-ecēt/, gan par /niecēt/, bet *peetiski* varētu lasīt gan par /pie-tiski/, gan par /pi-ētiski/.²⁶

3. *r* „Pr.“ rakstībā un *r*, *ŗ* 1922. g. rakstībā vienlīdz labi atbilst racionālas *g*-as izveides prasībām: kā vienā, tā otrā rakstībā šeit katrai literārās valodas fonemai ir tikai viens apzīmējums (turklāt ar vienu burtu). „Pr.“ rakstībā nav *ŗ* tāpēc, ka /ŗ/ nav šā literārās valodas nozarojuma fonemu sastāvā; bet L. 1922. g. rakstībā *ŗ* ir tāpēc, ka literarajā izrunā bija fonema /ŗ/; tāpēc šie apzīmējumi ir ortografiski un ortoepiski racionāli.

Citādi tas ir mūsu tagadējā rakstībā, kur arī nav *ŗ* un kas tātad ārēji sasauca ar „Pr.“ rakstību. Pretrunu te rada 1946. g. pareizrakstības noteikumu norādījums: „Ar līdzskaņa *ŗ* mīkstinājumu, kur to prasa gramatikas sistēma, valodas izpratnes un izrunas kopšanas nolūkos iepazīstināmi attiecīgo klašu skolēni mācību iestādēs, bet praktiskā rakstībā līdzskanis *r* nav jāmīkstina.“ Šis norādījums ievērots arī vidusskolu gramatikā.²⁷

Tas liecina, ka /ŗ/ izruna dažās gramatiskās formās vēl ir oficiāla literārās izrunas norma, ko gan praksē reti kāds respektē. Un tad nu iznāk, ka mūsu tagadējā rakstībā rakstījumi ar *r* gan ir ortografiski racionāli, bet ortoepiski neracionāli. Pieredze rāda, ka rakstīt tikai *r*, bet runāt /r/ un /ŗ/ var tikai norādījumos, bet ne valodas praksē. Laiks šeit izšķirties par vienu no divām konsekvencēm: vai nu atgriezties pie /r/ un /ŗ/ šķiršanas arī rakstos ar *r* un *ŗ*, kas dotu iespēju arī jēdzīgāk transkribēt krievu *ŗj* (ŗ), vai arī nekonsekventi²⁸ sekot „Pr.“ rakstībai, jo tāda ir arī valodas prakses tendence.

4. Sakarā ar nekonsekvento patskaņu garuma apzīmēšanu tiklab „Pr.“, kā arī mūsu tagadējā rakstībā un savā sākuma posmā arī Latvijas 1922.–1938. gada rakstībā bija neracionāla *g*-a tai ziņā, ka arī skaidrajās pozīcijās vienai fonemai – garam patskanim – ir divi dažādi apzīmējumi – patskaņa burts ar

²⁶ Šķiet, ka autors te kļūdījies. – Red. piezīme.

²⁷ a) Noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību „Padomju Latvijas Skola“, 1946. g. 7. nr. 109. lpp.; b) Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei, I daļa, R. 1954, 34. lpp.

²⁸ Domāts – *konsekvienti*. – Red. piezīme.

un bez garumzīmes – un līdz ar to patskaņa burts bez garumzīmes lasāms gan par īsu, gan par garu patskani. Tātad te rodas ortografiski vai ortoepiski neracionāli rakstījumi, bet tad, kad garš patskanis, izņemot /ō/, apzīmēts ar patskaņa burtu bez garumzīmes, tāds apzīmējums ir reizē ortografiski un ortoepiski neracionāls, piem., *eteris* /ēteris/.

„Pr.“ rakstība atšķiras no abām pārējām ar to, ka tajā patskaņu garumu tāpat kā v. o-ā neapzīmē arī daudzos latviešu cilmes piedēkļos. Bet tā kā jautājums par to, kādos vārdos un kādās to formās lietot garumzīmi un kādos to nelietot, jau iederos o-ā, tad to aplūkosim vēlāk.

Tātad jāsecina, ka no v. o-as „Pr.“ rakstība paņēmusi dažas g-as neracionālītes, kādu nav L. 1922. g. un mūsu tagadējā rakstībā, piem., *ee* /ie/ un patskaņu garumu neapzīmēšanu arī latviskajos piedēkļos, bet ar *ch* atmešanu tā, savukārt, ir pārāka par Latvijas 1922. g. un mūsu tagadējo rakstību. Mūsu tagadējā rakstība ir kaut kur vidū starp „Pr.“ un L. 1922. g. rakstību un ne vienmēr ir izvēlējusies labākos grafiskos līdzekļus un to izlietojumu. Salīdzinot ar „Prometeja“ rakstību, tajā ir lieks *ch*, bet, salīdzinot ar Latvijas 1922. g. rakstības izveidi turpmākajos gados, nepilnīga patskaņu garumu apzīmēšana svešvārdos.

B. Ortografija

1. Lielākā atšķirība starp „Pr.“ rakstību un visām Latvijā kopš 1922. gada lietotajām rakstībām, mūsu tagadējo rakstību ieskaitot, ir patskaņu garuma apzīmēšanā latviešu cilmes vārdos. Te „Pr.“ rakstība seko v. o-ai un tiem j. o-as variantiem, kuros it kā vienkāršības labad neapzīmēja patskaņu garumus daudzos piedēkļos. Tā kā šeit arī skaidrajās pozīcijās vienai fonemai ir dažādi apzīmējumi, piem., *pašizglītība* /pašizglītība/, kuru izvēle neizriet tikai no šo fonemu skanējumiem un to pareizlasījums tikai no to pozīcijas rakstījumā, tad rodas atkāpes no racionālas g-as izveides prasībām – ortografiski un ortoepiski neracionāli fonemu apzīmējumi un vārdu rakstījumi.

Pēc kāda principa tad izvēlas patskaņa burtu ar vai bez garumzīmes, kā šos rakstījumus vērtēt no o-as principu viedokļa?

Aplūkosim dažus vārdu rakstījumus un to izrunu (lasījumu):

gādat /gādāt/,
gādāju /gādāju/,
gādajat /gādājat/,
(ap)gādajatees /apgādājaties/,
gādājāt /gādājāt/,
(ap)gādajatees /apgādājaties/,
/gādā/,
gādasim /gādāsīm/,
/gādās/,
gādatais /gādātais/.

gādatajs /gādātājs/,
gādātajam /gādātajam/, /gādātājam/,
gādātajām /gādātājām/, /gādātājām/.

Tā kā tikai divi no šiem vienpadsmit rakstījumiem *gādā* un *gādās* ir pareizi izlasāmi, ja iepriekš nezina visa uzrakstītā vārda literaro izrunu, tad jāatzīst, ka f-skā principa prasībām pārējie deviņi rakstījumi neatbilst nemaz – tie ir ortografiski un ortoepiski neracionāli. Bet arī šie divi ortoepiski racionalie rakstījumi tikai pa daļai atbilst f-skā principa prasībām. Tas, ka šeit abi /ā/ ir apzīmēti ar *a*, neizriet tikai no šas fonemas kvantitātes vien, jo citās to pašu vārdu fonemās, kur šiem patskaņiem ir tāda pati izruna, piem., *gādāju* /gādāju/, *gādasim* /gādāsīm/, to garums tomēr nav apzīmēts.

Bet ja nav fonetisku pirmrakstījumu, tad nav ko runāt arī par m-sko principu. Šie paraugi arī rāda, ka nav ievērots pat elementarais m-skā principa prasījums, proti, vienas morfēmas vienmēr vienāda grafiska attēla saglabājums, ja fonetisko apstākļu dēļ šī morfēma izrunā variētos. Šeit piedēklis /ā/ rakstīts gan ar *a*, gan ar *ā*, lai gan izruna tam visos gadījumos ir vienāda.

Tātad šī rakstība nav ne fonetiska, ne morfoloģiska. Zināmā mērā to varētu saukt par tradicionālu, jo v. o-as pēdējā posmā bija tāda pati piedēkļu patskaņu garumu apzīmēšana.

Šo rakstību jau v. o-as laikā mēģināja pamatot ar t.s. nepārprasšanas principu, proti, garumzīme būtu lietojama tikai tur, kur divi vārdi vai divi dažādas nozīmes formas atšķirtos tikai ar gara un īsa patskaņa starpību vien.²⁹ Šā rakstības „vienkāršošanas“ paņēmiena aizstāvji parasti piekrodina, lai vienmēr padomājot, vai garumzīmes likšana neesot lieka, tā tikai tur esot vajadzīga, kur citādi varētu rasties pārpratums. Tas diezgan labi izdodas dažās lokāmajās galotnēs, piem., darb. v. tagadnes un pagātnes formās *gādajam* un *gādājām* u. c., kamēr šķirt homonīmus vārdus un formas tik un tā nevar, piem., ko nozīmē tādi rakstījumi kā *gādāju*, *labā*, *labu* u. t. jpr.? Un tā kā nevienam nav pa spēkam rakstot vienmēr izdomāt, kur tad pārpratums var būt un kur tas nevarētu būt, tad parasti apzīmē visus patskaņu garumus vārdu saknēs (izņemot svešvārdus)³⁰, bet izskaņās to dara pēc paplaša izklāsta, kādu tad nu atrodam arī „Pr.“ rakstības projekta un vēlāk arī skolu un pašmācību grāmatās.³¹ Ir tikai divaini, kāpēc gan cilvēks, kas tik labi pamācīts, ka garumzīme jāliek tādās un tādās formās virs gara patskaņa un ka šeit garumzīmes nelikšana var radīt pārpratumus, tikpat labi

²⁹ Par šo principu: K. Mīlenbachs, Pareizrakstības jautājumi. „Baltijas Vēstneša“ 1903. g. 9. un 11. nrā; K. Mīlenbachs, Par jauno ortografiju. „Dzimtenes Vēstneša“ 1912. g. 23. nrā; P. Šmits, Jaunās pareizrakstības lietā, RLB ZK 15. Rakstu krājumā, R. 1911., 3.–11. lpp.; Veberu Zanders, Kādās galotnēs, jauno rakstību rakstot, būtu jāliek garuma zīmes, RLB ZK 3. Rakstu krājums, Jelgavā.

³⁰ RLB ZK savos Rakstu krājumos no 1884. līdz 1901. gadam lietoja rakstību, kurā nebija apzīmēti arī sakņu patskaņi, lai tad pēc gadsimta ceturkšņa 14. krājumā 1909. g. atkal atgrieztos pie vecās o-as, kas tomēr esot labāka, jo tajā patskaņu garums apzīmēts vismaz saknēs.

³¹ A. Pērle, Valoda, M. 1929.

un vēl labāk nevarētu likt garumzīmi uz visiem literarajā izrunā dzirdamajiem garajiem patskaņiem. Turklāt vēl ievērojot, ka tiem, kas sāk mācīties rakstīt, vēl taču nevar stāstīt par saknēm, piedēkļiem un galotnēm, laikiem, locījumiem, personām. Vēl dīvaināk ir tas, ka visos šais izklāstos, kuru galvenais nolūks ir nepieļaut dažādas nozīmes nehomonimem vārdiem vienādu rakstījumu, pat šis šķietami vieglais uzdevums nav veikts pilnīgi. Piem., teikumu /uzvarētājiem nevajag glēvi pakļauties uzvarētājiem/ pēc „Pr.“ rakstības, kur vienkāršību ierobežojot, tikai prasījums nodrošināt saprašanos, rakstītu tā: *uzvaretajem nevajag glēvi pakļautees uzvaretajeem*. Te gan ir trīs garumzīmes mazāk (vienkāršība?), toties viss teikuma rakstījums ir gluži lieks: to var lasīt, no kura gala grib un saprast kā grib. Pavisam jau neloģiski ir tas, ka šai rakstībā vienādi rakstījumi ir tagadnes un pagātnes atgriezeniskajām formām /gādājaties/ un /gādājāties/³², kaut gan to skanējumi atšķiras ar gara un īsa galotnes patskaņa starpību, un tas atspoguļots arī tiešo formu rakstījumos *gādajāt* un *gādajāt*.

Grūtības, ko šis pārpratumu princips rada rakstības apgūšanā, pašā rakstīšanā un lasīšanā, liecina, ka rakstībā vajag vairīties no visa, ko nevar pamatot ar o-as f-sko un m-sko principu.

Sekojojot šim pašam pārpratumu principam, „Pr.“ rakstībā siev. dz. *ā*-celmu un *ē*-celmu lietv. ddzsk. datīvā galotņu /-ām/, /-ēm/ rakstījumos garumzīmi nelika, jo parasti te pārpratumu nebija, piem., *māsam* /māsām/, *mātem* /mātēm/. Bet tā kā blakus pastāvēja tādi vārdi kā /skuoluotājam/ un /skuoluotājām/, /puikam/ un /puikām/, /bendem/ un /bendēm/, kā arī personu vārdi, kas atvasināti no sugas vārdiem, piem., /eglem/ un /eglēm/, /lazdam/ un /lazdām/, tad te atkal pēc tā paša pārpratuma principa garumzīme tomēr bija jālieto.

Tā vien liekas, ka ļaudis, kas pēc šā principa rakstījuši, nav baidījušies patērēt krievu porciju enerģijas domāšanai, lai tikai nebūtu jāuzņemas nepanesamais slogs – uzlikt garumzīmi pēc izrunas (f-skais princips!) un vienmēr vienā un tai pašā morfemā (m-skais princips!).

Dažviet atkal garumzīme piedēklī atstāta arī tad, kad tai tiešas semantiskas nozīmes nav, piem., *gādā*, *gādās*, kur *ā* nav galotnes, bet gan ir piedēkļa /ā/ grafiskais attēls. Citu viet, piem., rakstījumā *apgādajatees* /apgādājāties/ garumzīme semantiski nepieciešama būtu galotnes /-āties/, bet rakstījumā *gādajām* /gādātājām/ piedēkļa /-tāj-/ apzīmējumā.

Redzams, ka visos šos rakstījumos pārpratumu principu ierobežo vēl kāds cits, proti, garumzīmi liek lokāmajās galotnēs, ja aiz zilbes, kurā ir garais patskanis, neseko vēl kāda cita zilbe, bet piedēkļu patskaņos tikai pašās vārda beigās vai arī tad, ja aiz šā patskaņa ir tikai /-s/. Šai ziņā „Prometeja“ rakstība seko „Spartaka“ rakstībai, kā arī dažiem citiem v. o-as variantiem (vienu no tiem savā „Pareizrakstības vārdnīcā“, R. 1915., lietojis un aizstāvējis J. Dravnieks).

Saskaņā ar v. o-u redzama arī tai īpatnējā „lokativismā“, pēc kura „Prometeja“ rakstībā garumzīmi liek virs divskaņa /ai/ vietn. vārdu /tas/, /šis/ lok.

³² Par šiem rakstījumiem tuvāk A. Pērle, Valoda, otra daļa, M. 1929., 87. lpp.

formu /tai/, /šai/, /tais/, /šais/ rakstījumos *taī, šai, taiš, šaiš*. Tas jau ir pārpratumu princips tīrā veidā – garumzīme te ir fonetiski lieka, var pat pavedināt runāt šos vārdus divās zilbēs vai vismaz ar stiepto intonāciju, lai gan tie jārunā ar krītošu intonāciju – /šai/, /tai/, /šais/, /tais/. Īstas konsekvences te nav – tāda pārpratumu principa garumzīmes pienāktos ar *os /-uos/*. (Arī šais formās J. Dravnieks savā „Pareizrakstības vārdnīcā” lietoja un aizstāvēja jumtiņu kā specialu lokatīva zīmi, piem., *labôš* „lok.”, *labos* „ak.” J. Endzelīns savā v. o-as izklāstā „Latviešu gramatikā”, R. 1907., 241. lpp., bija par lokatīviem bez jumtiņa virs *o*, bet turpat arī atzīmē, ka lokatīvos gt. *taī*, gt. *šai* jumtiņš lietojams.)

Tātad „Prometeja” rakstība, neuzticēdamās pašā valodā atrodamajām vārdu un formu semantiskās diferenciacijas iespējām un sekodama v. o-ai, dažreiz lieto arī liekas, izrunai neatbilstošas garumzīmes, kaut arī šeit nav īstas konsekvences. Garumzīmi virs *o* „Pr.” rakstībā varbūt neļāva lietot tas, ka ar to *g-ā* būtu jārada *ō*, ko varētu izlasīt arī par /*ō*/. *G-as* maiņa, t.i., jumtiņa aizstāšana ar švīku tātad ierobežoja arī īpašā lokatīva apzīmējuma lietošanu.

Tāpat pamatvilcienos uz šo pārpratumu principu dibināta patskaņu garumu neapzīmēšana svešvārdos, kaut gan tas šai „Pr.” rakstības projektā tieši minēts nebija un to pateica tikai 1925. gadā, šā projekta atkārtotajā publicējumā. Te mūsu tagadējā rakstība ir sekojuši „Pr.” rakstībai, un tāpēc mums tagad arī skaidrajās pozīcijās ir ortografiski un ortoepiski neracionāli patskaņu garumu apzīmējumi. „Pr.” rakstība te vēl ir konsekventāka tai ziņā, ka latviešu cilmes vārdu un svešvārdu piedēkļu patskaņu apzīmējumos ir saskaņa, kādas nav mūsu tagadējā rakstībā.

Varam rezumēt, kādos gadījumos „Spartaka” un „Prometeja” rakstībā liek garumzīmi, neminot citu to garo gramatisko formu sarakstu, kas ietilpināts „Prometeja” rakstības projektā.

1. Nekad garumzīmi neliek virs *o*.

2. Pārējo patskaņu garumu apzīmē:

a) piedēkļos un saknēs pēc izrunas (ar dažiem izņēmumiem);

b) piedēkļos tad, ja piedēkļa patskanis atrodas vārda absolūtajās beigās vai aiz tā seko tikai *s* (rakstījumi *skatas, skatam, skatat* nav izņēmums no šās kārtulas, te tikai atspoguļota cita literārās valodas norma nekā mūsu tagadējā praksē, kur šķiram tagadnes *a-celms* no *ā-celmiem* tiklab izrunā, kā arī rakstībā);

c) lokāmajās galotnēs virs garajiem patskaņiem, ja rakstījums bez garumzīmes radītu pārpratumu; lokatīvā garumzīmi liek virs divskaņa /*ai*/ apzīmējuma otrās daļas: *taī, šai, taiš*.

2. Līdzskaņu apzīmējumos latviešu rakstība vismaz pēdējo simt gadu laikā pamatvilcienos sekojusi *m-skajam* principam. Tā tas ir arī ar „Prometeja” un mūsu tagadējo rakstību. Taču te ir arī kāda atšķirība, kam ir principiāla nozīme, vērtējot *f-skā* un *m-skā* principa saskaņojumu šais rakstībās.

Mūsu tagadējā rakstībā pirmatnējos darbības vārdus, kam sakne beidzas ar /*d*/, /*t*/, dažās formās, kā arī atvasinājumos no tām, kur saknes beigu līdzskanis ir neskaidrajā pozīcijā, rakstām *f-ski* tāpēc, ka šais neskaidrajās pozīcijās dzirdamā fonema mūsdienu valodā nevar pozicionāli mīties ar skaidrajā pozīcijā

dzirdamo fonemu. Piem., nenoteiksmi /līs-t/ un divdabi /līz-dams/ rakstām f-ski *līst* un *līzdams*, jo saknes beigu līdzskanis /d/ te gan ir skaidrajā pozīcijā pagātnes formā /līd-u/, bet tā apzīmējums *d* nav lietojams pirmo divu vārdu rakstījumos: *līdt* un *līddams* nebūtu pareizi lasāmi, tie pat lasījumā pielīdzinātos citas nozīmes vārdu rakstījumiem *līt* un *līdams*. Turpretim analogās formas /lauz-t/ un /lauz-dams/ rakstām m-ski *lauzt* un *lauzdams*, jo te skaidrajā pozīcijā pagātnes formā /lauz-u/ ir drošs /z/, kas mūsdienu valodā var pirms /t/ mīties ar /s/, un tādējādi dabūtie m-skie rakstījumi ir ortoepiski racionalī.

Tā izskaidrojas šo pirmatnējo darb. vārdu rakstīšanas kārtula: ja saknē ir /z/ vai /s/, tad rakstām m-ski, ja /d/ vai /t/ – tad f-ski (te vēl ir daži precizējumi lietvārdu ar /-šana/ un tg. *sta*-celmu formu rakstībā). Pats galvenais šo formu rakstībā ir ļoti noteiktais o-as m-skā un f-skā principa darbības lauku norobežojums: ja nav tāda f-ska pirmrakstījuma skaidrajā pozīcijā, ar kuru var izveidot ortoepiski racionālus m-skus rakstījumus, tad rakstām f-ski. Šis harmoniskais, racionālais o-as principu sadalījums un apvienojums ļauj uzrakstīt jebkuru latv. cilmes vārdu bez pareizrakstības vārdnīcu palīdzības, ja tikai zinām šā vārda literāro izrunu. Tā veidoti rakstījumi, savukārt, ir ortoepiski racionāli un tātad rāda vārda literāro izrunu.

„Pr.“ rakstībā te vienmēr pirms *t* un *d* raksta *s*, piem., *sisdams* : *situ*, *plēsdams* : *plēsu*, *greesdams* : *greezu*, *sveesdams* : *sveedu*. Šie rakstījumi ir ortoepiski racionāli un to izveidošana liekas pavisam vienkārša: visur pirms *d* tāpat kā rakstījumos *sist*, *plēst*, *greet*, *sveest*, pirms *t* jālieto *s*. Tātad te būtu it kā m-ski rakstījumi: vienā gramatiskā formā vienmēr viens un tas pats rakstījums.

Kādas tad ir šo rakstījumu attieksmes pret o-as f-sko un m-sko principu?

Ka tie nav f-ski rakstījumi, tas redzams no tā, ka formās *sisdams* u.c. pirms *d* rakstīts *s*, kaut gan dzirdams te ir /z/. Ka tie nav arī m-ski, to rāda rakstījums *greet* un *greesdams*, kur m-ski būtu jāraksta *greetz* un *greesdams*, jo skaidrajā pozīcijā te ir /z/ : /griez-u/. Bet šis patiesi m-skais rakstījums izjauktu visu šķietami m-sko rakstījumu virkni, jo tad blakus *s* tais pašās formās būtu arī *z*.

Tātad te nevar runāt ne par f-sko, ne par m-sko principu. Un nav jau par šiem principiem, šos rakstījumus pamatojot, nemaz domāts. Kā tas izriet no projekta teksta, tad te savdabīgi pārņests v. o-as paņēmieni šo vārdu rakstībā. Proti, v. o-ā skaņu kopu /st/, ja tā negadījās salikteņa sastāvdaļu saskarē, vienmēr apzīmēja ar gt. *št*, bet divdabī ar /-dams/ saknes beigās aplūkojamajos vārdos rakstīja fonētiski *š*, tātad gt. *sīst*, *sišdams*; *plehšt*, *plehšdams*; *greesšt*, *greesdams*; *sweešt*, *sweešdams*. Tādējādi radās f-ski rakstījumi, jo /st/ jau nebija cita apzīmējuma kā *št*.

V. o-as gt. *št* aizstāšana ar *st* izvirzīja jautājumu par to, vai paturēt vienādu svelpeņa apzīmējumu visos šais rakstījumos, kā tas bija v. o-ā, vai arī apzīmēt svelpeni pirms /d/ f-ski, kā tas arī bija v. o-ā, jo apvienot saskaņu abējādi nebija iespējams /st/ apzīmējuma maiņas dēļ. „Pr.“ rakstībā izvēlēts pirmais v. o-as kopēšanas ceļš, taču rakstījumi te vairs nav ne f-ski, ne arī m-ski.

Paši tikko aplūkojamie rakstījumi praksē lielu raizīti nedara. Taču tie ignorē f-skā un m-skā principa nozīmi rakstībā tieši tur, kur visspilgtāk var parādīt to

racionālā saskaņojuma lielo nozīmi visā rakstības sistēmā. Un, ja šo saskaņojumu neievēro šai gadījumā, tad gluži dabiska ir tendence neievērot to arī citur, piem., līdzskaņu zuduma gadījumos. Tā rodas bezgalīgi izņēmumi no vispārējām kārtulām, kā to jau redzējām ar pārpratumu principa ieviešanu f-skā un m-skā principa darbības laukā, kur no tā nerodas ne īsts vieglums, ne patiesa vienkāršība, ne arī lielākas homonimiju vārdu, grafiskās diferenciacijas iespējas.

Varam secināt, ka „Pr.“ rakstība g-as ziņā gan atšķiras no mūsu tagadējās rakstības, ar dažām iezīmēm, taču tā ir īsta j. o-a, kurā neērto /ie/ apzīmējumu *ee*, ar uzviju atsver fonetiski liekās burtu kopas *ch* izvietošana, kamēr o-as ziņā tā vēl stipri vien ir v. o-as ietekmē, kopē tās nekonsekventos, sarežģītos, grūti apgūstamos un ar izrunu nesaistītos patskaņu garumu apzīmējumus arī latv. cilmes vārdos, tādējādi neievērojot šai ziņā ne f-sko, ne arī m-sko principu.

Vēlreiz jāuzsver, ka „Prometeja“ rakstība nav nekāda šķiriska rakstība, lai kā to vēlāk centās vērtēt tās aizstāvji. Tas ir viens no RLB ZK 1908./1911. g. rakstības variantiem, kurā ir iezīmes, kas liecina par kompromisu ar v. o-u.³³ Tādu „Prometeja“ rakstības tuvību ar citiem, jau pirms pirmā pasaules kara praksē lietotiem ZK j. o-as variantiem var redzēt arī no rakstījumu paraugiem, ko esam ņēmuši no 1909. gadā Rīgā izdota J. Raiņa dzejoļu krājuma „Tālas noskaņas zilā vakarā“:

1.	Tālas noskaņas zila vakara.	
2.	Pret dvēsmam un strāvam un negaiseem...	1. lpp.
3.	Jūs domajat, ka pazudušais dēls
Nāk sagrausts atpakaļ uz tēva mājām	
4.	Man mīļaks godīgs pesimists,
Kas dzīves tukšumu nes zobus greezdams,
Ne vieglis filistris, saukts optimists,
Kurš šķiet, ka dzīves nastas projam svezzdams,
Viņš visus mezglus ir jau atšķetījis –
Tik gudris palikdams, cik agrak bijis	24. lpp.
5.	Tālu augšā juzdams asins smaku	36. lpp.
6.	Vien par visām reizēm	45. lpp
7.	Ar smagu kāju dzīvi mīt un laust	63. lpp.
8.	Jauneklim jābūt
Drosulim, pārgalvim:
Ļaudis uz eelam
Lai skatas un brīnas!	106. lpp.
9.	balsts kājai lūst	116. lpp.

(*nobeigums nākamajā numurā*)

³³ Kompromisa rakstību skar arī K. Milenbachs rakstā Par jauno ortografiju, „Dzimtenes Vēstneša“ 1912. g. 23. nrā.

HRONIKA – CHRONICLE

Two Conferences on Baltic Linguistics in Scandinavia – Oslo (2009) and Stockholm (2010)

The conference *The Baltic languages and the Nordic countries* was held in Oslo for two days in June 19 and 20 in 2009 as a continuation of the conference cycle *Baltic Days and White Nights* which started in St. Petersburg in June 2008. The organizing committee was led by Sturla Berg-Olsen and consisted also of Aleksey Andronov, Laimute Balode and Pēteris Vanags. The Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania supported the conference financially. Participants came from all over the Baltic Sea area. Most of the 19 papers presented at the conference dealt with the contacts and the relations between the Baltic and Nordic languages. Oslo University has a long and deep tradition within the field of Baltic linguistics and this conference was held in memory of the great scholars Christian S. Stang and Terje Mathiassen.

The conference was opened by Lasse Morten Johannesen, the Deputy Head of the Department of Linguistic and Scandinavian Studies and the Ambassador of Lithuania in Norway Alfonsas Eidintas, who also said a word of welcome.

The first paper was presented by Elena Jolanta Zabarskaitė (Vilnius). She described the collaboration between the Institute of the Lithuanian Language and Centres of Baltic Studies such as joint research projects, joint conferences, seminars and courses and possible future perspectives. Evalda Jakaitienė (Vilnius) gave an overview of both research and instruction of the Lithuanian language at the Nordic Universities both historically and the present status. Important research in several fields of Lithuanian linguistics has for long been pursued in the Nordic countries. Instruction has for the greatest part been on introductory level only.

A special session was held on the occasion of the publication of Terje Mathiassen's book *Old Prussian*. The book is a memorial volume in honour of the late Terje Mathiassen (1938-1999) Professor of Slavic and Baltic at Oslo. John Ole Askedal (Oslo) presented both the book and the author and Grasilda Blažienė (Vilnius) outlined the present state of Prussian studies today and its future perspectives.

Five papers dealt with contacts and the relations of the Baltic languages with the Finnic languages. The paper of Santeri Juntilla (Helsinki) presented different approaches in the study of the contacts between Baltic and Proto-Finnic. The imbalance between the large number of Baltic loanwords in Finnic in contrast to the very few Finnic loanwords found

in Baltic was discussed as well as the crucial question of from where and when the Baltic influence entered Proto-Finnic. Laimute Balode (Riga/Helsinki) and Ojārs Bušs (Riga) gave a joint paper where they discussed place-names with *Pu-/Pū* in Latvian with a possible Finno-Ugric origin. They examined examples from the latest volume of the Latvian Dictionary of place-names. These toponyms were mainly borrowed from Estonian and/or Livonian but this is sometimes difficult to determine. Ojārs Bušs (Riga) gave a paper on Finno-Ugric borrowing in Latvian and mentioned the problems of research. He estimated that there are about 600 lexical borrowings from Finno-Ugric languages in Latvian, some of which of a very reliable etymology, others are potential borrowings and a third group of words that are unlikely of a Finno-Ugric origin. Maria Leinonen (Helsinki) presented a joint paper with Laimute Balode (Helsinki/Riga). They compared the adnominal genitive in Latvian, Finnish and Estonian. The function of the adnominal genitive is fairly similar in these language; the main differences appear in the Latvian partitive genitive which corresponds to the partitive in Finnic and the fact that Latvian seems to lack *genetivus interferentiae* and *genetivus colorandus*. Nicole Nau (Poznań) discussed different approaches to the concept relative clause. There is no unifying concept of relative clause in the Latvian linguistic tradition. Finnish and Latvian relative constructions have much in common, that should be taken into consideration for a new grammar of Latvian.

Five papers dealt with similarities or differences between the Baltic and the Nordic languages. Sturla Berg-Olsen (Oslo) discussed initial polar questions in the Baltic and the Scandinavian languages and the fact that are formed differently across the Circum-Baltic linguistic area. Surprisingly in two geographically distant dialects of Swedish and Norwegian the interrogative conjunction *om* is used to form polar questions similar to the initial polar question particle: *ar* in Lithuanian and *vai* in Latvian. Anna Daugaviete (St. Petersburg) discussed germination of intervocalic voiceless consonants in Low Latvian which makes stressed syllables long. In Selonian as well as in Lithuanian this lengthening occurs independently of the quality of the following consonant. A similar change has occurred in the Nordic languages. Agnija Platace (Riga) presented a contrastive analysis where she examined English borrowings in Norwegian and Latvian articles published in post-war newspapers. Throughout the whole period non-assimilated words and hybrids prevail in Norwegian in comparison with Latvian. Aurelija Usonienė and Erika Jasionytė (Vilnius) compared the polysemy of on the one hand the Lithuanian verbs *gauti* and *tekti* and on the other the Swedish verb *få*. In both languages, the semantic of these acquisition GET-verbs seems to be dependent on the syntactic frames they

occur in. They both show a universally accepted line of development from physical to abstract acquisition further to a modal or aspectual meaning. Valgerður Bjarnadóttir (Stockholm) discussed constructions with non-canonical subject marking in Baltic and Scandinavian with a diachronic and a comparative perspective. An overview of the distribution of constructions of this kind in Europe and the loss of it in many languages was given and a comparison between Icelandic and the Baltic languages.

Ilja A. Seržant (Bergen/Vilnius) also discussed non-canonical subject marking in Baltic. He rejected the traditional label impersonal for predicates lacking a canonical nominative subject and suggested instead the term semi-subject. As these semi-subjects are heterogeneous in their nature a subcategorization of these semi-subjects is necessary for further investigation. A subcategorization with four such groups was proposed.

Aleksey Andronov (St. Petersburg) presented a joint paper with Lidija Leikuma (Riga) and Mikita Suprunchuk (Minsk) where they dealt with the phonological opposition of hard and soft consonants. This is an areal feature in Latgalian, Lithuanian, Russian and Belarusian with a lot of areal fluctuation and inconsistencies. Lithuanian and Belarusian can be opposed to Latgalian and Russian, which are less consistent in respect to this assimilation.

Bonifacas Stundžia (Vilnius) discussed the latest developments in the accentuation system of Lithuanian. The most characteristic latest developments in the accentuation system of Lithuanian are connected with nominals belonging to the 3rd accent paradigm. The shortening of the distance between stressable syllable in mobile paradigms and the replacement of mobile stress with fixed stress in the paradigms of compounds.

Pēteris Vanags (Stockholm/Riga) discussed models of word formation in the 16th–17th century Written Latvian. He proposed a system of word formation (compounding and derivation) and productive affixes, based on the Corpus of Early Written Latvian. Special attention was paid to the adaption of lexical borrowings of different age, from e.g. Old Russian and Middle Low German.

Johanna Chojnicka (Poznań) gave an overview of possible markers of evidentiality in Modern Latvian discourse. The only grammatical form marking evidentiality in Latvian is the oblique mood but the evidential interpretation of this form is not obligatory. In addition some lexical “evidential strategies” can be used optionally.

The first evening of the conference the participants were invited to the home of Sturla Berg-Olsen the main organizer where they enjoyed a Baltic-inspired meal. During the last day of the conference Sturla gave a guided tour of the centre of Oslo.

The next conference on Baltic linguistics in Scandinavia *The Baltic Languages – Structure and Contacts* was held in Stockholm for two days in June 11–12 2010. The conference attracted 27 participants 18 of whom presented papers. The participants came from Lithuania, Latvia, Sweden, Denmark, Norway, Finland, Germany, Russia, Poland, France, USA and Japan. The conference was organized by the Section for Baltic Languages of the Department of Baltic Languages, Finnish and German at Stockholm University. The main organisers were Prof. Pēteris Vanags and Jenny Larsson.

The conference was arranged in commemoration of the first professorship of Baltic Languages, established 1970 at Stockholm University. The chair, placed at the Department of Slavic and Baltic Languages, was held by the noted scholar in Baltic Linguistics Velta Rūķe-Draviņa (1917–2003) until her retirement in 1983.

Prof. Dr. Elisabeth Wāghäll Nivre, the Head of the Department of Baltic Languages, Finnish and German, opened the conference. The Ambassador of Latvia H.E. Ms. Maija Manika and the Ambassador of Lithuania H.E. Mr. Remigijus Motuzas participated also at the official opening and welcomed the participants. Professor Pēteris Vanags presented a historic overview of Baltic Language Studies in Sweden, and a biographic sketch of Velta Rūķe-Draviņa.

The conference had two invited speakers: Bonifacas Stundžia from Vilnius University and Giedrius Subačius from the University of Illinois at Chicago. Stundžia presented different types of nominal compounds found in the 18th c. German-Lithuanian Dictionary by Jacob Brodowski and Subačius introduced the audience to Zakarii Liatskii, the most important imperial expert of Cyrillic Lithuanian during the Lithuanian press ban (1864–1904).

Other conference papers touched upon almost every aspect of Baltic linguistics: description, documentation, historical development and structure of the Baltic languages as well as language contacts, both past and present.

Three papers were presented within the field of morphology: Nicole Nau (Poznań) compared nominal paradigms and inflection classes in Latvian and Latgalian, raising the question whether they are a case for paradigm economy. Peter M. Arkadiev (Moscow) presented and classified causative ~ inchoative pairs in Lithuanian, e.g. *dribti~drėbti* and showed that the common morphological pattern they share is not random but motivated both from a synchronic and diachronic points of view. Christian Lehnert (Münster) discussed the traces of the optative in the Baltic languages. In Latvian older traces of optative forms could be the found in

the plural form of the imperative. In Lithuanian, on the other hand, only forms of the third person singular are relevant and in Old Prussian, the permissive can be seen as the continuation of the imperative.

One paper dealt with syntactic problems: Ilja A. Seržant (Bergen) argued that Haspelmath's Behaviour-before-Coding principle, which claims that behavioural subject properties are acquired historically prior to subject coding properties, does not hold for Baltic semi-subjects. They have developed canonical subjects without having obtained all the behavioural properties.

Five papers dealt with lexicology, semantics and etymology: Natalia Perkova (St. Petersburg) presented her investigation on temperature terms in Latvian and analysed the semantics of eleven adjectives of temperature and compared them with temperature terms in other languages. Daniel Petit (Paris) proposed a new etymology for the Latvian comparative form *vairs* (more). This suppletion *daudz* / *vairak* is untypical in the Baltic languages. He proposed that *vairs* should be connected with Lith. *vairus* (*įvairus*) and not to *výras* 'man' as the traditional etymology claims. Adam Hyllested (Copenhagen) attested that many terms for mustelids in Baltic, Balto-Fennic and Germanic languages have no secure etymology as the Lith. *šeškas* 'polecat', Fi. *portimo* 'ermine, stoat' and NW Germanic *mink*. The first could be borrowed from Proto-Fennic, the second from NW Germanic and the last one could be connected with Lith. *mėnkė* (cod). This situation could possibly reflect early language contacts connected to fur trade along the coast of the Baltic Sea. Raimo Raag (Uppsala) and Pēteris Vanags (Stockholm) gave a joint paper where they compared early Christian terminology in Estonian and Latvian both with respect to borrowings and various types of translation. Ojārs Bušs (Riga) reflected on the concept of light *gaišma*, *blāzma*, *ausma* and *austra* in Latvian toponymy. Only *austra* can be found in ancient Latvian place-names but all of them are found in present day place-names.

Two papers dealt with phonological and accentological problems: Anna Daugaviete (St. Petersburg) compared a gradation found in the Tamian dialect of Latvian with similar Estonian and Livonian alternations, where apocope and syncope are considered the only source for the change. This gradation is however more uniform in Tamian. Yoko Yamazaki (Kyoto) presented a paper on the intonation of the nominative singular ending of *n*-stems in Lithuanian, where she argued that the idea that *akmuõ* got its circumflex ending as analogy from the monosyllabic words *šuõ* and *žmuõ* can be supported by the "minimal word syndrome".

Laimute Balode (Helsinki/Riga) could unfortunately not attend the conference but her paper was read by Ojars Bušs. It dealt with slang

urbanonyms in Latvia, Lithuania and Finland. This phenomenon has been carefully studied in Finland but it has not been collected nor analysed in Latvia and Lithuania until the present day.

Thomas Lewandowski (Ventspils) discussed transfer in bilingual language acquisition comparing two long term studies on children learning to speak both Latvian and German. Juris Baldunčiks (Ventspils) discussed the standardization of the Latvian language in the second half of the 19th century and the problems and debates it evoked with regard to native vs. borrowed elements in the language. Jānis Krēsliņš (Stockholm) reflected on book publishing on languages and grammars of modernism in the Baltic.

The first evening of the conference the participants were invited to a barbecue at the Embassy of Latvia (in co-operation with the Embassy of Lithuania) and the conference ended with a small excursion in Stockholm city with Göran Grahn as a guide.

Two meetings in Oslo and Stockholm provided a good start for a new tradition and we hope that conferences on the Baltic linguistics in Scandinavia can have a promising future.

Valgerður Bjarnadóttir
Department of Baltic languages, Finnish and German
Stockholm University
SE-106 91 Stockholm, Sweden
valgerdur.bjarnadottir@balt.su.se

Eindrücke von der Dritten internationalen Konferenz zur Lettgallistik in Greifswald (2010) und danach

Nachdem im September 2008 die erste internationale lettgallistische Konferenz in St. Petersburg stattgefunden hatte, als deren Veranstalter die Staatliche Universität St. Petersburg, die Universität Lettlands in Riga und die Hochschule Rēzekne die Initiative ergriffen hatten, kam es im Oktober 2009 in Rēzekne, d. h. in Lettgallen selbst zur zweiten Konferenz. Zu den bereits erwähnten Veranstaltern gesellte sich noch die Adam-Mickiewicz-Universität Poznań. Über diese beiden ersten internationalen Veranstaltungen erschienen bereits die entsprechenden Materialien.¹ Ein Jahr darauf wurde am 21. und 22. Oktober 2010 die dritte internationale Konferenz zur Lettgallistik an der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald in den schönen modernen Räumen des Alfried Krupp Wissenschaftskollegs Greifswald Martin-Luther-Str.14, unmittelbar gegenüber dem Osteingang des Domes St. Nikolaj, abgehalten. Auf dieser Zusammenkunft wurde beschlossen, sich zur vierten lettgallistischen Konferenz im September 2011 an der Universität Poznań zu treffen. Schon diese zielstrebige, einen genauem Jahresabstand einhaltende Abfolge der internationalen Veranstaltungen zeigt, dass es an der Zeit war, die lettgallistische Thematik, mit der sich seit dem neuen Jahrtausend verstärkt Baltisten der Universitäten Riga und St. Petersburg – vor allem im Rahmen ihrer erfolgreichen Forschungsexpeditionen zu den Lettgallen in Sibirien – befassten, in die breite internationale wissenschaftliche Öffentlichkeit zu tragen.

Immer deutlicher und überzeugender traten die aus Lettgallen stammenden Wissenschaftler von der Universität Riga und ihre gleichgesinnten Kollegen von der Universität St. Petersburg (und später auch aus anderen baltistischen Zentren) mit ihren Arbeiten hervor, in denen sie auf einem breiten gesellschaftlichen und historischen Hintergrund das Lettgallische als eine baltische Regionalsprache begründeten. Vor unseren Augen entwickelte sich in der modernen Baltistik ein neuer Zweig, der vor allem von Baltisten aus Lettgallen repräsentiert wird – ich möchte nur auf so bekannte Forscher wie A. Breidaks, J. Kursite, L. Leikuma, A. Stafecka u.a. verweisen. Besondere Verdienste in dieser Hinsicht hat sich der junge, vielseitige Baltist A. V. Andronov mit seinem Team erworben sowie Frau

¹ Man vgl. die folgenden Publikationen: 1) *Latgalistikys kongresu materiali. Proceedings of the Congress on Latgalistics, I*, (Rēzeknes augstškola. *Via Latgalica*. Humanitāro zinātņu žurnāls. 1. storptautyskuo latgalistikys konference. Sanktpīterburga, 2008. goda 19.–20. septembris) Rēzekne 2009, 182 S. und 2) *Latgalistikys kongresu materiali. Proceedings of the Congress on Latgalistics, II* (Rēzeknes augstškola, A. Mickeviča universitate Poznaņā, Latvėjis universitate, Sanktpīterburgys vaļsts universitate. 2. storptautyskuo latgalistikys konference. Rēzekne, 2009. goda 15.–17.oktobris), Rēzekne 2010, 229 S.

Prof. N. Nau von der Universität Poznań. Eine ganze Plejade junger Wissenschaftler – vor allem aber Wissenschaftlerinnen – aus Lettgallen selbst ist aktiv geworden und hat die neue Richtung wesentlich mitentwickelt. Hier möchte ich nur Frau I. Šuplinska und Frau S. Lazdiņa nennen, die viel für die Konferenzen und die Publikation der Tagungsmaterialien getan haben.

Für mich, der ich mich in letzter Zeit auch etwas mit dem Lettgallischen beschäftigt habe², war es daher ein großes Erlebnis, dass ich an der Konferenz in Greifswald teilnehmen konnte. Was mich besonders beeindruckte, war der Elan und der wissenschaftliche Optimismus, der die durchweg jungen Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler beseelte. Dieser Schwung war gepaart mit großer Ernsthaftigkeit und wissenschaftlicher Solidität. Es herrschte ein gesunder, junger Geist des Ringens um gute Forschungsergebnisse und tiefere Einsichten, getragen von gegenseitigem Verständnis und Respekt.

Recht erfreulich war die thematische Vielfalt der Vorträge und Diskussionen. Wie bereits auf der vorhergehenden Konferenz in Rēzekne war die Konferenz in zwei Sektionen gegliedert: eine zur Sprachwissenschaft und eine zur Literatur, Folklore und Kulturgeschichte. In der linguistischen Sektion waren neben den auf das Sprachsystem bezogenen Referaten eine Reihe von Darstellungen soziolinguistischer, sprachpolitischer und psycholinguistischer Natur. Und erfolgreich setzte sich ein schon in Rēzekne einsetzender Trend fort – neben der lettgallischen Thematik waren eine Reihe von Vorträgen Regional- und Kleinsprachen in anderen Teilen Europas und ihrer Problematik und Eigenheit gewidmet (Niederdeutsch, Kaschubisch, Övdalisch, Jiddisch, Wallonisch, Wotisch).

Im Ergebnis der Konferenz von Greifswald kann man mit Genugtuung feststellen: die Lettgallistik ist in der internationalen Baltistik und Euro-linguistik³ angekommen!

Es drängt mich am Schluss meiner fragmentarischen Ausführungen auf eine kleine Episode einzugehen, die nun schon in den letzten zwei Monaten nach der Konferenz in Greifswald liegt: Vor Abgabe meines Vortrages „Die Eigenart der Phrasembestände von Regionalsprachen (Lettgallisch

² Auf der 91. Konferenz des Baltistenkreises zu Berlin e.V. am 24.05.2002 hielt ich einen Vortrag „Lettgallisch – eine baltische Regionalsprache“, der in überarbeiteter und aktualisierter Form in Heft 17 im *Humanitāro zinātņu vēstnesis* der Universität Daugavpils 2010 erschienen ist. Im Druck in der *Zeitschrift für Slawistik* (Berlin) befindet sich mein Bericht „Die drei ersten internationalen Konferenzen zur Lettgallistik“.

³ In meinem Kapitel „Die baltischen Sprachen in Europa“, erschienen im *Handbuch der Euro-linguistik* (S. 247–261), herausgegeben von Uwe Hinrichs unter Mitarbeit von Petra Himstedt in Wiesbaden 2010, habe ich einen besonderen Abschnitt dem Lettgallischen gewidmet (S. 259–260). Diese Darstellung fußt vor allem auf der Darstellung *Baltijskie jazyki* (der Serie „Jazyki mira“ der Russischen Akademie der Wissenschaften), Moskva 2006, die erstmalig ein gesondertes Kapitel „Latgal'skij jazyk“ von A. B. Brejdak (S. 193–213) enthält.

und Niederdeutsch)“ zum Abdruck in den Konferenzmaterialien hatte ich zwecks Konsultation zu einigen Fragen der niederdeutschen Phrasemik das Manuskript an Frau Prof. Dr. Elisabeth Piirainen (Steinfurt/Deutschland) geschickt. Sie half mir sehr schnell und umsichtig und erkundigte sich über das Lettgallische, wozu ich ihr meine einschlägigen Publikationen sandte. Nun erhielt ich dieser Tage von ihr den stattlichen Artikel „Phraseologie und Kleinsprachen Europas“⁴, in dem sie ausführlich die Kleinsprachen Europas charakterisiert und auch auf das Lettgallische unter Bezug auf meine Darstellungen eingeht. Von besonderem Interesse sind ihre Darlegungen zu den Beiträgen europäischer Kleinsprachen zur Idiomforschung. Sie erwähnt hier die Beiträge von Ilga Šuplinska „Komisma elementi Ontona Rupaiņa prozā“⁵ und Sandra Ūdre „Konceptu „dzāruojs“ atspaidinojūši frazeologismi latgališu dramaturģējā“⁶ sowie meinen Vortrag von der Greifswalder Konferenz. Resumierend hebt Frau Prof. Piirainen hervor, dass die Einbeziehung „aller“ europäischen Sprachen, darunter auch vieler Kleinsprachen, unser Wissen über die Phraseologie erheblich erweitert. Neu ist das von ihr aufgeworfene Problem der bildlichen Einwort- und Mehrwortausdrücke anhand der Materialien aus den Kleinsprachen Rätoromanisch, Inarisamisch und Nordfriesisch). Schließlich zeigt sie am Baskischen und vor allem am Inarisamischen, dass hier Metaphern aus früheren Lebensbedingungen vorzufinden sind, für die es keine Parallelen in den bisher untersuchten europäischen Sprachen gibt.

So geht es also weiter mit den Regionalsprachen oder auch mit den Kleinsprachen in Europa und ihrer Phraseologie – ein schönes Beispiel auch für die Perspektiven der lettgallistischen Forschungen!

Grussadresse

des Baltistenkreises zu Berlin e.V. an die 3. Internationale Konferenz zur Lettgallistik „Die Ökologie der Sprachen in der Ostsee-Region: Regionalsprachen in der Zeit der Globalisierung“, die an der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald vom 21. bis 22. Oktober 2010 stattfindet.

Seitens des Baltistenkreises zu Berlin e.V. begrüßen wir die Veranstalter und Teilnehmer dieser internationalen Konferenz und bringen unsere besondere Genugtuung darüber zum Ausdruck, dass nach den

⁴ Erscheint in: *Idiome, Konstruktionen, 'Verblüme Wort' – Beiträge zur Geschichte der germanistischen Phraseologieforschung*. Festschrift für Jarmo Korhonen zum 65. Geburtstag (Helsinki).

⁵ Erschienen in: *Latgalistikys kongresu materiali, I*, Rēzekne 2009, 143–153.

⁶ Erschienen in: *Latgalistikys kongresu materiali, II*, Rēzekne 2010, 170–186.

Konferenzen in Sankt Petersburg (2008) und Rezekne (2009) nun in Deutschland die dritte internationale Konferenz zur Lettgallistik mit einer so wichtigen Ausweitung der Thematik auf die Regionalsprachen in der Ostsee-Region veranstaltet wird.

Seit anderthalb Jahrzehnten haben wir mit großem Interesse und steter Sympathie die Bemühungen der lettischen und russischen Baltisten um das Lettgallische verfolgt und studiert.

Bereits zu unserer 78. Baltistenkonferenz am 08.12.1995 konnten wir Frau Dozentin Dr. *Lidija Leikuma* (Universität Lettlands Rīga) zu einem Vortrag mit dem Thema „Das Lettgallische: Sprache, Schrifttum, Literatur“ gewinnen.

Auf der 91. Baltistenkonferenz am 24.05.2002 hielt der Vorsitzende des Baltistenkreises zu Berlin e.V. Prof. Dr. *Rainer Eckert* ein Referat „Lettgallisch – eine baltische Regionalsprache“⁷.

Auf der 101. Baltistenkonferenz am 18.05.2007 berichtete *Jekaterina Fedorina* (Sankt Petersburg / damals: Greifswald) über „Die Sommerexpedition 2006 zu den Lettgallen in Sibirien“, an der sie selbst teilgenommen hatte.

Noch im Dezember 2009 reichte Prof. Dr. *Rainer Eckert* seine Übersicht „Zwei erste internationale Konferenzen zur Lettgallistik“ zur Veröffentlichung in der „Zeitschrift für Slawistik“ ein.

Es ist für uns eine große Ehre und Freude zugleich, dass uns Frau Assoc. Prof. Dr. *Sanita Lazdiņa* (Hochschule Rezekne / Universität Greifswald), der für die Vorbereitung der 3. Internationalen Konferenz zur Lettgallistik die Verantwortung obliegt, sich bereit erklärt hat, auf unserer 107. Baltistenkonferenz am 30.04.2010 in Berlin einen Vortrag zum Thema „Das Lettgallische: Die Messung seiner sprachlichen Erosion und die Analyse möglicher Gegenmaßnahmen“ zu halten.

Wir wünschen der Leitung und allen Teilnehmern der 3. Internationalen Konferenz zur Lettgallistik in Greifswald einen vollen, nachhaltigen wissenschaftlichen Erfolg und allen Beteiligten einen angenehmen Aufenthalt in der alten Universitäts- und Hansestadt an der deutschen Ostseeküste!

[Angenommen von allen Teilnehmern der 107. Baltistenkonferenz am 30.04.2010 in Berlin.]

Rainer Eckert
Murtzauer Ring 16
D-12681 Berlin, BRD
rainer_eckert@gmx.net

⁷ Eine überarbeitete und aktualisierte Fassung dieses Vortrages, der dem unermüdlichen Erforscher seiner lettgallischen Muttersprache Prof. Dr. *Ontons Bredaks* (1932–2002) in ehrenbarem Gedenken gewidmet ist, ist bereits erschienen, vgl. Fußnote 2 auf Seite 132.

The Future of Our Common *Balticitas*

2010. gada 4.-5. novembrī Viļņā notika 12. Baltijas valstu intelektuālās sadarbības konference. Tās tēma bija „Zinātne un sabiedrība”. Konferences sākumā tika pasniegtas Baltijas valstu Zinātņu akadēmiju medaļas četriem izcilie zinātniekiem, kas devuši izcilu ieguldījumu visa Baltijas reģiona attīstībai. Šo laureātu vidū ir divi ievērojami baltisti – Zigms Zinkevičs un Pjetro Umberto Dini.

Ilggadējais Viļņas universitātes profesors Zigms Zinkevičs (*Zigmas Zinkevičius*) ir viens no ievērojamākajiem mūsdienu lietuviešu valodniekiem, vēsturiskās valodniecības speciālists, kas pētījis ne tikai lietuviešu valodas, bet arī tautas izcelsmi. Viņš publicējis vairāk nekā 50 grāmatu un pāri par 1000 zinātnisku un populāru rakstu. Medaļa viņam pasniegta par nozīmīgu ieguldījumu baltistikas pētījumos un starptautisko sakaru stiprināšanu Baltijas reģionā.

Pizas universitātes profesors Pjetro Umberto Dini (*Pietro Umberto Dini*) ir ievērojams itāļu valodnieks baltists. Viņa pētniecība ietver baltu valodu vēsturisko gramatiku, baltu valodu sakarus ar citām indoeiropiešu valodām, prūšu valodu, agrīnos lietuviešu un latviešu valodas pieminekļus, baltu valodu pētījumu vēsturi, bibliogrāfiju. Viņš apbalvots par nozīmīgu ieguldījumu baltistikas pētījumos un šīs zinātnes nozares popularizēšanu visā pasaulē.

Šeit publicējam P. U. Dini uzrunu 12. Baltijas valstu intelektuālās sadarbības konferencē.

Dear Sirs, dear colleagues, I have to say at once that it was not very easy for me to choose a subject for this short speech, a subject which could be of interest to this honourable audience...

After some reflection I decided to return to a subject I already touched on during other similar occasions¹, i.e. a subject still close to my heart. So, I am going to speak about our common *balticitas*, and its future in the university.

But first of all: What is *balticitas*? I say *balticitas*, and it is appropriate to understand this as a Latin word: *balticitas*, *balticitatis*... and so on, indeed, even if no dictionary of the Latin language contains such a word. Still everybody knows that concepts such as *latinitas*, *romanitas*, *christianitas* and the like are commonly used in different sciences.

I would like to tentatively define the concept of *balticitas* in the following way: “this is the special way of looking at the world which is common to people speaking a Baltic language and to Balticists, i.e. to

¹ Cf. *Kultūros Barai* 2005, 11, 57/58; *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2010, 3/4.

scholars investigating the Baltic languages, who are conscious of belonging to the same group of humans sharing a geography, a history and to a certain extent also a mentality”.

Our common *balticitas* unites the Balts, the Balticists of the Baltic countries and the Balticists of the other foreign countries.

But this time I am not particularly interested in the concept of *balticitas*. This time I would rather focus on this question from a specific perspective involving both science and society. The question to which I would like to draw your attention today is: What role does our common *balticitas* play in the universities outside the Baltic countries and what role will it play in the near future?

In these days of continuing budget crises the concerns about the future of Baltic studies in academic institutions outside the Baltic countries seem to be justified.

What I am unfortunately seeing – and not only in Italy, but also in other European countries –, is that nowadays this cultural specialty is at risk, because certain disciplines have recently become marginal (or even more marginal) in the new architecture of the educational system.

The German language has coined a beautiful (but also pretty sad) name for those disciplines, they are called *Orchideenfächer* (the opposite of *Massenfächer* – and these terms are both to be found also in the German Wikipedia).

Now the problem I see, is exactly that such disciplines like the Baltic languages, including in this context also the Estonian language, are *Orchideenfächer*. So, along with other colleagues, I represent in the world an *orchid-subject* with a small number of students and with a few of graduates and doctors... This is felt as a luxury, something that needs a lot of care in exchange for no practical advantage, just for beauty – the same as an orchid plant.

Maybe am I generalizing on the basis of the Italian case? It is unfortunately very probable. Nevertheless I am afraid that this picture is valid also for many other countries, with very few exceptions in Europe (and also outside Europe). Just a few weeks ago – by the occasion of the last Congress of Balticists in Riga – I was sharing these problems with my colleague Daniel Petit from Paris university *École des hautes études* and we agreed in feeling this risk...

I am unfortunately aware that this bad picture is valid also for other West-European countries. In some countries (like France or Spain) there is no real Baltistic tradition although they have good individual scholars. Yet in other countries the situation is getting worse or in the best case remaining stagnant (like Italy or Hungary). In still other countries there was a tradition of Baltistics which no longer exists (like Norway and

Switzerland, but also at Penn State University in the U.S.A after William Schmalstieg retired...). Even the University of Illinois at Chicago will no longer be offering a graduate program in Lithuanian studies.

The few exceptions we have are perhaps: the Czech Republic, Russia, Poland, Sweden, at least partly Germany and Seattle, Washington D.C. There the Baltic studies are well organized and have an established place in the higher educational system. Let's hope also for the future.

The risk I see for the near future is that in many countries there will certainly be single, more or less isolated, researchers in Baltic studies, who will not have, however, the chance to teach this subject regularly at a university. They may occasionally do it, but only on an irregular schedule.

In connection with this another question arises: that of the successors.

The professorships of Baltistics currently existing will probably exist until the individual professors retire, but what kind of future after them will there be for our orchids, that is to say, for our disciplines? As a matter of fact, no chance is given for young people coming from the orchid-subjects. Positions have been abolished everywhere and especially in the so-called minor disciplines.

Thus, what do we have to do? May be we should re-think the traditional way of understanding our discipline in order to get more visibility and to attract more students? I have only questions, not answers.

I realize the general tendency according to which just the label "philology" frightens the students... And the fact that history and historical subjects are losing popularity.

Otherwise I am not sure whether we have to join other philologies. I have never had direct experience in this area with Germanists or specialists in Finnic studies, but the experience I have had with Slavists has not been very happy...

The best thing would be to establish real Centres of Baltistics, in the perspective of area and cultural studies including also Estonia, where it would be possible to study not only the languages both in diachronic and in synchronic perspective but also other related subjects. But nowadays, because of the financial situation, this is only a dream.

I like to have this kind of dream. Thank you for your attention.

Pietro U. Dini
University of Pisa
Department of Linguistics
Baltic Philology
via S. Maria 36, I-56126 Pisa, Italy
pud@ling.unipi.it

Die 108. Konferenz des Baltistenkreises zu Berlin e.V.

Am 02. Dezember 2010 fand in Raum 2103 der Humboldt-Universität zu Berlin die 108. Konferenz des Baltistenkreises zu Berlin e.V. statt. Frau Leonija Wuss-Mundeciema sprach über „Quellen der europäischen Kultur – eine Begegnungsstätte in Lettland. Bericht über ein Projekt“. Herr Leonas Stepanauskas hatte einen Vortrag „Zur Vorbereitung des Donelaitis-Jahres 2014 in Litauen“. Daran schloß sich eine Diskussion, in der Vorstellungen entwickelt wurden, wie vom Baltistenkreis die Vorbereitung des Donelaitis-Jubiläums angemessen unterstützt werden kann. z. B. mit einer Sammelschrift zu diesem denkwürdigen Datum. In diesem Zusammenhang wurde auf die bedeutende Tradition der Beschäftigung mit Donelaitis in der Geschichte des Baltistenkreises zu Berlin und seiner Vorgängereinrichtung der „Balto-slawischen Kommission“ hingewiesen. Eine Zwischenbilanz der Aktivitäten dazu ist auf der nächsten Baltistenkonferenz im Frühjahr 2011 zu ziehen. Herr Prof. Dr. Eckert gab einen Bericht über die 3. Internationale Konferenz zur Lettgallistik in Greifswald vom 21.-22. Oktober 2010 und hielt einen Vortrag „Zu den phraseologischen Wendungen im Lettgallischen und Niederdeutschen“.

Höhepunkt der Veranstaltung war die Überreichung des *Prußenpreises 2010* der Prußen-Stiftung TOLKEMITA durch den Vorsitzenden der Prußenarbeitsgemeinschaft Tolkemita e.V. Herrn Reinhard Grunenberg an Prof. Dr. Rainer Eckert für seine Verdienste um die prußische Kultur, prußische Sprache und gegen das Vergessen dieses baltischen Volkes.

Rainer Eckert
Murtzauer Ring 16
D-12681 Berlin, BRD
rainer_eckert@gmx.net

RECENZIJAS – REVIEWS

Sarmīte Trūpa. *Diskurse um lettische Identitätsbildung im Lichte der systemisch-funktionalen Grammatik.*

(Studien in Nordeuropäischer und baltischer Linguistik.

Herausgegeben von Anneli Sarhimaa, Bd. 3).

Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang, 2010. 265 S.

Deviņpadsmitā gadsimta otrā puse bija ļoti nozīmīgs laikmets Latvijas un latviešu vēsturē. Tai laikā veidojās latviešu nacionālā identitāte, ko ietekmēja dažādi apstākļi – politiski, ekonomiski, sociāli un demogrāfiski. Periodu raksturoja pieaugošas pretrunas starp baltvāciešiem un latviešiem, īpaši to intelektuālo daļu, kas noveda pie abu iedzīvotāju grupu ievērojamas savstarpējas izolācijas. Tas bija pat viens no 1905. gada revolūcijas notikumu iemesliem. Šis periods ir visai plaši aplūkots gan latviešu, gan baltvācu historiogrāfiskajā literatūrā no dažādiem viedokļiem. Labi zināma arī perioda nozīme mūsdienu latviešu valodas izveides procesā. Taču joprojām trūkst pētījumu par nacionālo un politisko diskursu no abām pusēm. Sarmīte Trūpa savā darbā, kas 2009. gadā aizstāvēts kā doktora disertācija Maincas universitātē, ir uzņēmusies analizēt tā laika diskursa materiālu, izmantojot mūsdienu lingvistisko metodoloģiju. Empīriskais materiāls viņas pētījumam ir astoņi 19. gadsimta tekstu fragmenti no abām konfliktējošajām pusēm. Tie ir gan teksti, rakstīti notikumu laikā (sākot ar 1842. gadu), gan arī retrospektīvi (1893, 1904) vērtējumi. Teksti ir pietiekami reprezentatīvi – tie rakstīti vāciski un latviski, paredzēti dažādiem adresātiem. Arī viens no latviešu puses tekstiem (Kronvalda rakstītais) ir vācu valodā un paredzēts vācu lasītājam. Te būtu bijis interesanti salīdzināt arī kādu vācu puses latviski rakstītu un latviešiem adresētu teksta fragmentu.

Pētījuma mērķis ir analizēt izvēlētos fragmentus, izmantojot sistēmiski funkcionālās gramatikas metodoloģiju, kā arī atrast specifiskus lingvistiskus diskursa paņēmienus, ko oponenti lietojuši, lai pamatotu savu viedokli un rīcību. Darbs tādēļ ir inovatīvs – pirmo reizi izmantota SFG metodoloģija, pētot latviešu valodu un politisko diskursu Latvijas vēsturē.

Sarmītes Trūpas grāmatu veido ievads un trīs galvenās daļas – teorētiskā daļa, vēsturiskās situācijas apraksts par 19. gs. vidu Latvijā, kā arī empīriskā materiāla analīze. Katrai no galvenajām daļām ir arī vairākas apakšnodaļas – pavisam desmit. Grāmatu noslēdz nobeigums *Ausblick*, pielikums ar astoņiem analizētajiem tekstu fragmentiem, kā arī avotu un literatūras saraksti.

Teorētisko daļu veido četras nodaļas, kas veltītas vairākiem jautājumiem. Pirmajā nodaļā (14.–19. lpp.) īsi iztirzāts diskursa jēdziens un izpratne, kritiskā diskursa analīze, kā arī diskursa vēsturiskā metode. Šī metode ir ļoti nozīmīga,

lai labāk saprastu un empīriski analizētu pētāmā laikmeta socioloģisko un psiholoģisko kontekstu, kas citādi lielākoties ir spekulāciju objekts. Metode ļauj pētīt un verificēt plaši izplatītus apgalvojumus un uzskatus par aplūkojamo vēsturisko periodu.

Otrā nodaļa (19.–23. lpp.) ir veltīta sistēmiski funkcionālās gramatikas teorijai, ko attīstījuši M. A. K. Halliday, M. I. M. Matthiessen, A. Caffarel un citi. Īsi raksturota konteksta loma, kā arī trīs nozīmju līmeņi – ideacionālais, interpersonālais un tekstuālais.

Trešajā nodaļā (24.–37. lpp.) autore praktiski rāda, kā izmantojama sistēmiski funkcionālā analīze, aprakstot baltvācu tekstu fragmentus, kas izvēlēti pētījumam. Analizēti trīs nozīmju līmeņi. Šāds sistēmiski funkcionālās analīzes izmantojums vācu tekstam autorei nerada problēmas.

Sarežģījumi sākas, kad šī metode tiek izmantota latviešu valodas analīzei (38.–49. lpp.), jo tā ir sintētiska valoda ar plašu galotņu sistēmu atšķirībā no angļu, vācu un daudzām citām valodām, kuru aprakstam līdz šim lielākoties izmantota SFG. Interesantākais un sarežģītākais jautājums ir datīva statuss teikumā – tam S. Trūpa veltījusi vairākas lappuses (41.–47. lpp.) sava darba ceturtajā nodaļā. Autores nostāja sava pētījuma mērķim ir, ka tikai konstrukcijās ar verbu debitīvā datīvu var analizēt kā subjektu (47. lpp.). Teikumos ar situatīviem un posesīviem vārdiem datīvu var interpretēt kā aģentīvu adjunktīvu, bet tradicionālā netiešā objekta funkcijā kā adjunktīvu. Tomēr tā nav galīgā atbilde uz izvirzīto problēmu – arī posesīvās konstrukcijās datīvs var tikt analizēts kā subjekts. Valodnieki turpina diskutēt par šiem jautājumiem. Sistēmiski funkcionālās analīzes rezultāti šai gadījumā būs atkarīgi no pētnieka pieņemtās nostājas. Problēmas analīzei var radīt arī atšķirības latviešu un vācu teikumos ar neizteiktu darītāju.

Grāmatas otrā daļa veltīta analizētā materiāla vēsturiskajam kontekstam, kā arī dažiem identitātes problēmas aspektiem Latvijā 19. gs. vidū. Korpusu veido astoņi dažādu autoru darbu fragmenti vācu un latviešu valodā. Grāmatas piektajā nodaļā prezentēti visi šie autori (55.–63. lpp.). Teksti radušies starp 1842. un 1902. gadu un aptver periodu, kad notiek latviešu nacionālā atmoda un latviešu kā pašidentificējošas nācijas rašanās. Teksti atspoguļo gan savstarpējas diskusijas par pretrunīgiem jautājumiem to risināšanas laikā, gan arī vēsturiskus atskatus no abām pusēm. Var apgalvot, ka tekstu izvēle ir pamatota un pietiekami aptveroša. Tomēr varētu vēlēties arī korpusa paplašināšanu ar kādu latviešu tekstu no 19. gs. 70. gadiem vai (un) kādu vācu puses latviski rakstītu tekstu. Korpusā ir tikai divi latviešu rakstīti teksti, kuru adresāts ir latvieši; visi pārējie teksti ir adresēti Baltijas vācu lasītājiem, pat ja tos rakstījuši latviešu autori. Autore dziļākai analīzei izvēlējusies tekstu fragmentus, kuros bieži lietoti vārdi ar sakni *lett-/latv-* ‘latviešu’, *deutsch-*, *german-/vāc-* ‘vācu’, *wir/mēs* ‘mēs’, *unser-/mūs-* ‘mūsu’ un (vai) nezināms subjekts (*v. man*).

Fragmentu autori ir redzami baltvācu „literātu” pārstāvji – mācītāji Augusts Bīlenšteins (*Bielenstein*) un Augusts Dēbners (*Döbner*), kā arī divi ievērojami latviešu darbinieki – Kronvalda Atis un Augusts Deglavs. Bīlenšteins un Kronvalds bija starp galvenajām personībām 19. gs. otrajā pusē – laikmetā, kad mainījās un saasinājās baltvācu un latviešu attiecības. Diemžēl Kronvalds mira jau 1875. gadā, tāpēc nav iespējas salīdzināt pēdējo Bīlenšteina tekstu, kas datēts ar 1904. gadu, ar iespējami mainījušos Kronvalda nostāju 20. gadsimta sākumā. Var apgalvot, ka arī divu laikrakstu – vācu *Zeitung für Stadt und Land* un latviešu *Baltijas Vēstnesis* – izvēle ir veiksmīga, jo tieši šie laikraksti bija galvenie abu pretrunās iesaistīto pušu ideju paudēji aplūkojamajā laikmetā.

Sestajā nodaļā Sarmīte Trūpa īsumā aplūko Latvijas vēsturi, sākot ar 13. gadsimtu (64.–76. lpp.), galveno vērību veltot demogrāfiskajam un socio-kulturālajam aspektam. Iztirzāta arī 19. gs. pirmās puses diskusija par latviešu pārvācošanu, kā arī divu nozīmīgu vācu organizāciju izveidošanās – Kurzemes literatūras un mākslas biedrības (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) un Latviešu literārās biedrības (*Lettisch Literarische Gesellschaft*). Pēdējai bija īpaša nozīme latviešu valodas aprakstīšanā un kodificēšanā. Mācītāji, kas darbojās šai biedrībā, paveica lielu darbu, vācot gramatisku un leksisku materiālu, publicējot periodisko izdevumu *Magazin*, vairākas gramatikas un citas grāmatas, kā arī diskutējot par aktuālām sava laika latviešu valodas standartizācijas problēmām. Tomēr viņi to darīja kā latviešu un latviešu valodas aizbildņi, pamatoti redzot sevi kā vienīgos, kas to spēj veikt un kam tas arī jādara. Situācija sāka mainīties 19. gs. vidū, kad Latviešu literārā biedrība zaudēja savu nozīmi latviešu valodas tālākā veidošanā. Latvieši paši uzņēmās atbildību par savu valodu un tās attīstīšanu. Tomēr tā bija tikai viena daļa no visa latviešu emancipācijas procesa.

Nākamajā septītajā nodaļā (77.–95. lpp.) autore iztirzā identitātes diskursu Baltijā 19. gadsimtā. Tā ir viena no interesantākajām un nozīmīgākajām grāmatas nodaļām. Te parādīta mainīgā situācija laikmetā, sākot ar baltvācu etniskās identitātes veidošanos, diskusiju par latviešu pārvācošanu, pakāpenisku atšvešināšanos starp baltvāciešiem un krieviem, īpaši pēc Vācijas impērijas izveidošanās 1871. gadā, kas noveda pie aktīvas pārkrieviošanas politikas, sākot ar 80. gadu beigām. Nozīmīgs ir arī latviešu etniskās pašidentifikācijas veidošanās process 19. gadsimta vidū un otrajā pusē. Katram latvietim, kas tai laikā ieguva augstāku izglītību un zināmu labklājību, kā arī palika Latvijā, bija jāizvēlas sava identitāte – būt par latvieti vai vācieti. Process bija vērstš divos virzienos – modē bija „ģermanomānija”, un liels skaits etnisko latviešu izvēlējās vācu pusi. Tomēr pieauga arī apzinīgo latviešu skaits, ko iespaidoja latviešu jaunā intelīgences. Nebija nekas neparasts, ja kāda persona mainīja savu pašidentifikāciju dzīves laikā no vienas puses uz otru. Bija arī tādi cilvēki,

kas aktīvi iesaistījās nacionālajā cīņā latviešu pusē, taču mājas dzīvē runāja vāciski un tiem bija parastas baltvācu ģimenes.

Grāmatas trešajā daļā atrodama empīriskā materiāla analīze teikumu pa teikumam. Tā astotajā nodaļā (96.–201. lpp.) ir veikta ļoti rūpīga analīze, ievērojot tos principus, kas noteikti grāmatas teorētiskajā daļā. Savukārt devītajā nodaļā (202.–224. lpp.) redzama analīzes rezultātu interpretācija.

Pirmā analizētā fragmenta autors ir Augusts Dēbners. Teksts rakstīts 1842. gadā un ir vienīgais no laikmeta vēl pirms latviešu nacionālās atmodas. Dēbners šai rakstā runā par iespējamu latviešu pārvācošanu, tomēr noliedz iespēju to veikt ar sākumizglītību vācu valodā. Viņš vēlas sniegt šo izglītību latviski un tikai pēc tam pieradināt latviešus pie vācu valodas. Citādi rezultāts viņaprāt būšot tikai liela grupa „pusvāciešu” (*Halbdeutsche*). Nozīmīgākās šī diskursa iezīmes ir aizbildnieciskums un līdzjūtība latviešiem, kas vēl netiek uzskatīti par aktīviem procesa dalībniekiem, bet tikai par mērķa grupu. Citas teksta iezīmes ir ambivalentākas un, šķiet, nav atkarīgas no nacionālā diskursa.

Otrajam tekstam, kura autors ir Augusts Bilenšteins 1866. gadā, arī raksturīgs aizbildnieciskais diskursus. Vācieši vēl joprojām ir gandrīz visi latviešu luterāņu draudžu mācītāji, un Bilenšteins izvirza jautājumu, vai tiem („mums” – t. i., vācu tautības mācītājiem) ir pietiekami labas latviešu valodas zināšanas. Īsti gan problēma ir meklējam ārpus valodas – jautājums ir par to, vai mācītāji spēj pasniegt pasaules uzskatu un idejas savai latviešu valodā runājošajai draudzei. Grāmatas autores novērojums, ka Bilenšteins ļoti bieži lieto „mēs”, liecina, ka viņš, no vienas puses, vērsas pie saviem līdzgaitniekiem vācu tautības mācītājiem, bet no otras puses – viņš jūt arī to, ka stāvoklis mainās un kļūst neiespējami paturēt latviešus vācu mācītāju virsvadībā, kā tas ir bijis līdz tam laikam.

Trešais un ceturtais fragments pārstāv abas nacionālā diskursa puses 1871. un 1872. gadā – laikā, kad pretrunas starp baltvāciešiem un latviešiem bija jau diezgan asas. Pretstatā vēl neskaidri definētai „mēs” grupai pirmajos divos tekstos, šajos jau ir divas pilnīgi skaidras „mēs” (un „viņi”) grupas – baltvācieši un izglītotie latvieši, kas vēlas paturēt savu tautību. Šo grupu pozīcija ir mērķi ir pilnīgi pretēji viens otram. Tas ir skaidri saredzams arī no valodas lietojuma, kā to parādījusi Sarmīte Trūpa savā grāmatā. Vācu diskursus ir ofensīvs, bet dažreiz tam ir vēl arī aizbildnieciskuma iezīmes; latviešu diskursus arī ir ofensīvs, taču vienlaikus tas ir arī defensīvs pret uzbrukumiem no vācu preses puses.

Piektais fragments ir visai īss 1882. gadā rakstīts Augusta Bilenšteina teksts. Liekas, kas tas nav tik nozīmīgs 19. gs. mainīgā nacionālā diskursa izpratnei, tomēr tas rāda mainīgo attieksmi pret pārvācošanu. Bilenšteins atzīst šī procesa ambivalenci – ir ne tikai pārvācoti latvieši, bet arī pārlatviskoti

vācieši. Bīlenšteins tomēr paliek uzticīgs sev – viņa tekstā ir saredzams gan aizbildnieciskums, gan līdzjūtība latviešiem.

Sestais analizētais teksts ir raksts latviešu valodā, kas publicēts laikrakstā *Baltijas Vēstnesis* 1885. gadā. Interesanti, ka šī raksta patiesā mērķa grupa ir nevis latvieši, bet vācieši, neraugoties, ka raksts ir latviski un latviešu avīzē. Tas ir redzams no tā, ka „mēs” rakstā ir izdevēji, bet „latvieši” ir rādīti kā neatkarīgi dalībnieki aplūkotajā situācijā.

Fragments no Augusta Deglava historiogrāfiskās brošūras par latviešu emancipācijas vēsturi 19. gs. *Latviešu attīstības solis* (1893) ir septītais analizētais teksts. Deglavs apraksta laikmeta stereotipus un tā attīstību. Viņš lieto naratīvo diskursu, kā arī bieži izmanto vēlējuma izteiksmi. Tomēr šeit īsti nevarētu piekrist grāmatas autorei, ka tas būtu uzskatāms par kaut ko ļoti būtisku tekstam. Vēlējuma izteiksmei ir vairākas atšķirīgas nozīmes gan virsteikumā, gan paligsteikumā, un analizētajā fragmentā iespējams saskatīt lielāko daļu no tām. Tāpēc pareizāk būtu visus gadījumus analizēt sīkāk, nevis tos aplūkot tikai kā vienotu grupu.

Pēdējais analizētais fragments ir izvilkums no Augusta Bīlenšteina autobiogrāfijas *Ein glückliches Leben* (1904). Šķiet, ka šis teksts visnozīmīgākais ir tieši Bīlenšteina paša raksturojumam un viņa uzskaitu maiņai. Viņš īsti pārstāv 19. gs., nevis 20. gs. sākumu. Taču, ja pētījuma mērķis ir analizēt 19. gs. diskursu, tad izvēle ir saprotama un pieņemama. Bīlenšteins šai tekstā atkārtoti pats sevi, savus uzskatus par latviešiem, baltvāciešu mācītājiem un latviešu valodu. Viņš arī redz mainīgo situāciju pasaulē, tomēr īsti nesaprot to. Reizēm viņš sauc latviešus par sapņotājiem, kaut, iespējams, Bīlenšteins pats bija viens no lielajiem 19. gs. baltvācu sapņotājiem, kas nespēja akceptēt mainīgo pasauli.

Grāmatas desmitā nodaļa (225.–232. lpp.) ir īss kopsavilkums par iepriekšējās analīzes rezultātiem. Vispirms autore uzskaita un analizē visu fragmentu stereotipus. Lielākā daļa no tiem attiecas uz latviešiem. Baltvācu tekstos latvieši ir „zemnieki; neizglītoti; nerūpējas par savu valodu; sapņotāji; tiem ir tikai praktiska domāšana”, tomēr tie nav bīstami vāciešiem. Liekas, ka taisnība autorei – vāciešiem vairāk bijis bail no tā, ka viņu uzskats par latviešiem varētu izrādīties kļūdainis.

Stereotipus balsta dažādu verbu tipu lietojums dažādiem dalībniekiem. Vācieši savos tekstos ir aktīvi, bet latvieši aprakstīti kā pasīvāki. Latvieši ļoti reti ir teikuma tēmas pozīcijā vācu tekstos. Tekstiem ir arī dažādas ideoloģiskajam diskursam raksturīgas iezīmes – oponenta norobežošana, mentālo verbu lietojums u. c. Analizētajos fragmentos plaši tiek lietoti modālie elementi, diskursa marķieri.

Sarmītes Trūpas pētījums noslēdzas ar īsu nobeigumu *Ausblick* (233.–234. lpp.), kur izvirzīti daži retoriski jautājumi, piemēram, vai latviešu

pārvācošana bija faktiski iespējama; kāds būtu latviešu valodas stāvoklis šodien, ja nebūtu valstiskās neatkarības perioda. Jāpiekrīt, ka arī turpmāka latviešu tekstu analīze, izmantojot SFG metodoloģiju, varētu būt interesanta un noderīga arī labākai valodas vēstures izpratnei.

Grāmatu papildina pielikums ar visiem analizētajiem tekstu fragmentiem (235.–248. lpp.), kā arī plašs izmantotās literatūras saraksts (249.–263. lpp.). Novērtējot grāmatu kopumā, jāatzīst, ka Sarmīte Trūpa ir veikusi vērā liekamu darbu, analizējot materiālu, izmantodama plašu jaunāko lingvistisko un historiogrāfisko literatūru. Grāmata ir atzīstams ieguldījums 19. gs. nacionālā diskursa izpratnē Latvijā, tā sniedz jaunas atziņas gan valodas, gan sabiedrības vēsturniekiem, kā arī dod idejas tālākiem pētījumiem.

Pēteris Vanags
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
pvanags@latnet.lv

**Jenny H. Larsson. *Nominal Compounds in Old Prussian.*
Stockholm: Memento, 2010. 126 p.**

Prūšu valodas salikteņi līdz šim nav bijuši īpaši plaši pētīti. Tiem veltīti īsāki apskati gramatikas darbos, kā arī divi plašāki raksti (Amato 1992, Stundžia 2009). Atsevišķi salikteņi ir sīkāk analizēti dažādos rakstos. Tāpēc nozīmīga ir Stokholmas universitātes baltu valodu lektores Jennijas Larsones pievēršanās visu prūšu valodas nominālo salikteņu formālai un semantiskai analīzei. Baltu valodu salikteņiem veltīti arī vairāki citi viņas darbi – gan formālajai un semantiskajai pusei (Larsson 2002), gan salikteņu akcentoloģijai (Larsson 2004). Arī šai studijā ir aplūkoti gan struktūras un semantikas, gan akcentoloģijas jautājumi. Aplūkojamās grāmatas agrāka versija ir daļa no J. Larsones disertācijas (Larsson 2003: 185–244).

Darbu veido divas galvenās daļas – teorētisks ievads (13.–34. lpp.) un materiāla analīze (35.–98. lpp.). To papildina īss noslēgums, literatūras saraksts, kā arī visu vārdu rādītājs. Pētījumam nozīmīga ir grāmatas pirmā daļa, jo tajā skaidrota salikteņu iedalījuma tipoloģija. Jāteic gan, ka tas nav izdarīts pietiekami skaidri, nav īsti saprotams, kāpēc autore izvēlas tieši šādu iedalījumu: determinatīvie salikteņi, verbālā pārvaldījuma salikteņi, posesīvie (arī eksocentriskie) salikteņi un prepozicionālā pārvaldījuma salikteņi. Tāds pats dalījums izmantots arī autores studijā par visu baltu valodu nominālajiem salikteņiem (Larsson 2002). Jādomā, ka iemesls pa daļai ir balstīšanās uz autoritātēm – līdzīgu dalījumu izmanto arī Birgita Olsena rakstā par armēņu valodas salikteņiem, tomēr apvienojot gan verbālā, gan prepozicionālā pārvaldījuma salikteņus vienā pārvaldījuma salikteņu grupā (Olsen 2002: 254–255).

Baltistikas pētījumu tradīcijā tomēr grupu iedalījums parasti atšķiras no šā. Tā Jānis Endzelīns daļa lietvārdu salikteņus četrās grupās: iteratīvsalikteņi, kopulatīvsalikteņi (šo grupu prūšu valodas materiālā nemaz nav), determinatīvie nominālsalikteņi (pie tiem kā apakšgrupa pieskaitīti arī eksocentriskie salikteņi) un salikteņi ar verbālsabstantīvu otrajā daļā (tie atbilst JL verbālā pārvaldījuma salikteņiem) (Endzelīns 1951: 257–258; 1948: 60–61). Atsevišķi viņš aplūko arī substantīvus, kas darināti ar prepozīcijām (Endzelīns 1951: 637 u. c.). Vēl citāds dalījums ir P. Skardžum (Skardžius 1943: 405–415).

Arī mūsdienu valodas gramatikās tiek izmantota citāda klasifikācija. Tā latviešu valodas gramatikā runāts par determinatīvajiem, kuros iekļauti arī salikteņi ar deverbālu nomena otrajā daļā (Sokols 1959: 198–199), un kopulatīvajiem salikteņiem. Minēti arī eksocentriskie salikteņi (Sokols 1959: 199, 212–214), tomēr skaidri nenorādot to vietu starp abām iepriekšējām grupām. Savukārt lietvārdi ar prepozīciju pirmajā daļā aplūkoti kā atvasināti, ne salikti vārdi (Sokols 1959: 181–196). Saliktie adjektīvi tāpat aplūkoti atsevišķi pie adjektīvu darināšanas apraksta (Sokols 1959: 299–329).

Lietuviešu gramatikās saliktie lietvārdi pēc komponentu nozīmju savstarpējā sakara tiek dalīti determinatīvajos un kopulatīvajos. Eksocentriskie jeb posesīvie (*bahuvrihi*) uzlūkti kā determinatīvo salikteņu grupa pēc pārceltās (metonīmiskās) leksiskās nozīmes līdzās tiešas nozīmes, metaforiskas nozīmes, kā arī metonīmiski metaforiskas nozīmes salikteņiem (Ulvydas 1965: 437–442, 449, 454, 457–458 u. c.; Ambrazas 2005: 151–153 u. c.).

Ne tikai baltu valodu gramatiku tradīcijā, bet arī citu valodu aprakstos eksocentriskos salikteņus nemin kā atsevišķu grupu, bet aplūko kā determinatīvos nozīmes pārnēsumu. Tā tas redzams arī vairākos jaunos vācu valodas salikteņu apskatos, piem., Donalies 2005: 59–60; Lohde 2006: 36–38; u. c.

Ne tikai mūsdienu valodu vai sinhroniskos aprakstos, bet pat indoeiropēistikas literatūrā pastāv dažādi dalījumi, turklāt tradicionālie tiek arī apšaubīti. Tā Torstens Meisners un Olga Tribulato tai pašā 2002. gada žurnāla *Transactions of the Philological Society* sējumā, kas veltīts nominālajiem salikteņiem indoeiropiešu valodās, izsakās: „There is obviously a manifest weakness in the traditional classification. .. There may thus be reason to rethink the entire classification..” (Meisner, Tribulato 2002: 300). Šo zināmo klasifikācijas vājumu un analīzes problemātiskumu rāda arī J. Larsones studija.

Visplašāko un skaidrāk nošķiramo prūšu valodas salikteņu grupu autores darbā veido atkarīgie determinatīvie salikteņi (*dependent determinatives*) no divu lietvārdu salikuma, piem., *butta taws* ‘namatēvs’, *daggaydis* ‘vasaras kvieši’ u. c. Tādu ir pavisam 38. To klasifikācija nekādas problēmas nerada, izņemot atsevišķus gadījumus, kad nav īsti skaidra kādas daļas etimoloģija, piem., *noseproly* ‘nāss’. Turpinot aplūkti aprakstošie determinatīvi (*descriptive determinatives*), kas darināti no adjektīvu vai adverbu un lietvārdu salikuma. Tādu ir 9, piem., *greiwakaulin* ‘sānkaulu’, *draugiwaldūnen* ‘lidzmantinieku’. Šai grupā iekļauti arī 4 salikteņi, kas klasificēti kā salikteņi ar adjektīvu otrajā daļā. To struktūra un nozīme tomēr ir pilnīgi individuāla, tāpēc iekļaušana vienā grupā ir stipri nosacīta.

Atsevišķā grupā nošķirti determinatīvie salikteņi ar verbālu lietvārdu otrajā daļā (7), piem., *karyago* ‘karagājiens’, *labapodingausnan* ‘labpatikšanu’. Tiem pievienots saliktenis ar verbāladjektīvu otrajā daļā – *dwigubbus* ‘divkārtīgs’.

Īpaši runāts par t. s. *juxtapositions* (22), kas ir uz robežas starp vārdu savienojumu un salikteni. Patiesībā to praktiski nav iespējams noteikt. Vairākos gadījumos arī autore atzīst, ka vārdu savienojums nav saliktenis, piemēram, *ainangimmusin* ‘vienpiedzimušu’, *ructandadan* ‘rūgušpiens’. Grupas vārdu pirmo daļu veido ne tikai ģenitīva, bet arī citas formas. Tā autore izvīrta domu, ka formas ar *sallubai* pirmajā daļā – *sallubai busennis* ‘laulība’, *sallūbaiwīrins* ‘laulātus vīrus’, *salaūbaiganan* ‘laulātu sievu’, *sallūbi gennāmans* ‘laulātām sievietēm’ – varētu būt formas ar datīvu (69.–70., arī 25.–26. lpp.). Tomēr vērā ņemams arguments var būt tikai tas, ka agrāk piedāvātā o-celma lokatīva forma ar *-ai* (Endzelīns 1943: 42) citādi ir sastopama tikai adverbā *bītai* ‘vakarā’. Semantiski lokatīva nozīme ‘laulībā būšana’, ‘vīrs, sieva laulībā’ ir vairāk pieņemama nekā datīva

nozīme. Nez vai šai grupā ar pirmo prioritāti ievietojams *dinkausegisnan* ‘pal-diesteikšanu, pateikšanu’, arī autore atzīst, ka to var analizēt kā determinatīvu salikteni ar verbālu lietvārdu otrajā daļā (72. lpp.). Citādi analizēt varētu arī *medenixtaurw* [*medenix tatarwis*] ‘fazāns’ (īsti iespējams ‘mednis’, ko var uzskatīt par kopulatīvsavienojumu ‘mežinieks’ + ‘teteris’ – Mažiulis 1996: 118–119).

Prūšu tekstos ir 6 determinatīvi salikteni, kam pirmajā daļā prepozīcija, piem., *pasons* ‘padēls’, *pomatre* ‘pamāte’.

Tālāk seko verbāla pārvaldījuma salikteni. Te skaidri var nošķirt lietvārdus ar verbālnomenu otrajā daļā, piemēram, *crauyawirps* ‘asinslaidējs’, *kel-lewesz* ‘vezumnieks’, vairāk apšaubāms ir adjektīvu *wisemūkin* ‘visu protošu’, *wisemūsingis* ‘visu varošs’ iekļāvums šai grupā (85. lpp.) – tos var uzskatīt arī par eksocentriskiem jeb posesīviem saliktniem.

Nākamā analizētā grupa ir tieši posesīvie salikteni, kuru ir pavisam deviņi. Tomēr liela daļa no tiem ir problemātiska. To var teikt gan par *brendekermen*, kuram pat nozīme nav īsti skaidra (sal. Endzelīns 1943: 153 – ‘ar piebriedušu miesu’; P. Dini (2009) vārdam piedāvā jaunu skaidrojumu, uzskatot to par determinatīvu salikteni ar kopnozīmi ‘dzemde’), gan par *tusawortes* ‘zarnas’ un *ainaseilingi* ‘vientuļa’. Pilnīgi piekrītot, ka prūšu valodā ir lietoti un darināti eksocentriskie (*bahuwrihi* tipa) saliktni, jāatzīst, ka, problemātisko gadījumu dēļ, īpašā atsevišķā grupā tos aprakstīt nav īsti iespējams. To, kā jau teikts, uztver arī mūsdienu valodu pētnieki.

Kā pēdējā grupa aprakstīti 13 lietvārdi, kam pirmajā daļā ir prepozīcija, turklāt starp daļām ir pārvaldījuma sintaktiski semantiskā attieksme, piem., *prēipirstans* ‘gredzenus’, *ponasse* ‘virslūpa’. Mūsdienu valodu aprakstos, kā minēts, šādi darinājumi tiek analizēti kā atvasinājumi, ne saliktni.

Vēl jāatgriežas pie saliktnu akcentuācijas apraksta. Te nozīmīga ir grāmatas daļa, kurā aplūkota determinatīvo saliktnu uzsvara vietas un savienotāj-patskaņa saistība (17.–24. lpp.). Autore ar piemēriem pamato viedokli, ka gadījumos, ja saliktna pirmo komponentu veido lietvārds, kam austrumbaltu valodās atbilst vārds ar mobilo uzsvara paradigmu, – savienotāj-patskanis vienmēr ir saglabāts, piem., *dagagaydis* ‘vasaras kvieši’, *dantimax* ‘smaganas’, *nage-pirstis* ‘kājas pirksts’, un, jādodomā, bijis uzsvērts. Savukārt, ja saliktna pirmajai daļai atbilst austrumbaltu lietvārds ar nemobilu uzsvaru, savienotāj-patskanis ir reducēts, piem., *keleranco* ‘ratu sānu balsts (burtiski – rata roka)’, *lapiwarto* ‘lapsu vārti’, vai pat zudis, piem., *colwarnis* (jeb *coswarnis*) ‘kraukšis’, *kerberse* ‘krūmbērzs’. Uzsvars šai gadījumā acīmredzot bijis uz pirmās zilbes (23. lpp.). Tādējādi šī prūšu valodas saliktnu uzsvara sistēma atbilst lietuviešu valodā, it īpaši senajos rakstos, atrodamajai sistēmai (19.–20. lpp; arī Larsson 2004).

Kā jau bieži, analizējot prūšu valodas materiālu un tai veltītos pētījumus, daudzos gadījumos var šaubīties vai pat nepiekrīst kādam viedoklim ierobežotā un nereti pat hipotētiskā materiāla dēļ, tomēr kopumā J. Larsones pētījums par prūšu valodas nominālajiem saliktniem ir vērā ņemams piensums 21. gad-simta sākumā visai koši plaukstošajā prūsisitikas jomā.

Literatūra

- Amato, Serafini L. 1992. Morfologia dei composti nominali del prussiano antico. *Europa orientalis*, 11 (1). 197–222.
- Ambrasas, Vytautas (red.). 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Ketvirtoji pataisyta laida. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Dini, Pietro U. 2009. Zur vergleichend-kontrastiven Analyse der baltischen Fassungen von Luthers „Kleinen Katechismus“: Zu apr. 105,25–6 *fen brendekermnen*. *Baltistica*, 44 (2). 297–320.
- Donalies, Elke. 2005. *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*. Zweite, überarbeitete Auflage. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Endzelīns, Jānis. 1948. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kalme, Vilma; Gunta Smiltnece. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePA.
- Larsson, Jenny H. 2002. Nominal compounds in the Baltic languages. *Nominal composition in Indo-European Languages. Part 1. Transactions of the Philological Society*, 100 (2). 203–231.
- Larsson, Jenny H. 2003. *Studies in Baltic Word Formation*. University of Copenhagen.
- Larsson, Jenny H. 2004. Nominal Compounds in Old Lithuanian texts: The original distribution of the composition vowel. *Linguistica Baltica*, 10. 204–226.
- Lohde, Michael. 2006. *Wortbildung des modernen Deutschen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Mažiulis, Vytautas. 1996. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. T. 3. L–P. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Meissner, Torsten; Olga Tribulato. 2002. Nominal composition in Mycenaean Greek. *Nominal composition in Indo-European Languages. Part 2. Transactions of the Philological Society*, 100 (3). 289–330.
- Olsen, Birgit A. 2002. Thoughts on Indo-European compounds – inspired by a look at Armenian. *Nominal composition in Indo-European Languages. Part 1. Transactions of the Philological Society*, 100 (2). 233–257.
- Sokols, Evalds (red.). 1958. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, I. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība.
- Stundžia, Bonifacas. 2009. Составные существительные в Эльбингском словарице. *Балто-славянские исследования*, 18. 183–204.
- Ulvydas, Kazys (red.). 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. I tomas. Vilnius: Mintis.

Pēteris Vanags

Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultāte

Baltu valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija

pvvanags@latnet.lv

IN MEMORIAM – OBITUARIES

Albertas Rosinas
(1938–2010)

2010. gada 23. jūlijā mūžībā aizgājis Viļņas universitātes profesors, habilitētais filoloģijas doktors Alberts Rosins (*Albertas Rosinas*). Baltistikas pasaule zaudējusi izcilu zinātnieku, nepārspējamu morfoloģijas speciālistu, latviešu valodas lietpratēju un tās vēstures pasniedzēju, savas dzimtās izloksnes lolotāju, valodas kultūras entuziastu, valodas humoresku meistar.

Alberts Rosins savu dzīves ceļu aizsāka 1938. gada 7. februārī Pajodupē, Ķelmes rajonā. 1957. gadā ar sudraba medaļu pabeidza Šaukēnu vidusskolu. Kaut gan bija apdāvināts sportā, lieliski spēlēja basketbolu, tajā pašā gadā viņš iestājās Viļņas universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, lai studētu lietuviešu valodu un literatūru. Nonāca īpašā kursā: mācījās kopā ar Aleksu Ģirdeni, Aldonu Pupķi, Evaldu Jakaitieni (tolaik Strazdaiti), Norbertu Vēļu, Ķēstuti Nastopku, Aļģimantu Buči, Raimondu Ozolu. Studiju sākumā Alberts Rosins gribēja kļūt par dzejnieku, tomēr 1958. gadā, otrajā kursā, izvēlējās valodniecības nozari – tādu lēmumu būs ietekmējuši gan Jona Kazlauska valodas vēstures un dialektoloģijas semināri, Vītauta Mažuļa, Zigma Zinkeviča lekcijas, gan toreizējie apstākļi: valodnieka ceļš nebija tik ļoti ideoloģiski ierobežots kā literāta. *Zinātne ir arī daiļrade, lingvistika ir arī dzeja*, – profesors teica kādā intervijā².

¹ 2008. gada 7. februārī svinējam profesora 70. gadu jubileju (par to – Bronius Maskuliūnas 2008, *Žymiojo baltisto sukaktis, Gimtoji kalba* 2, 29–31). 1998. gadā, pieminot 60. gadu jubileju, tika izdots profesora bibliogrāfiskais rādītājs: Aleksas Ģirdenis (ievadraksta autors), Salomėja Peciulkiene (sast.) 1998, *Albertas Rosinas. Literatūros rodyklė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

² *Lietuvos žinios* 89 (12618), 2010-04-21.

Alberts Rosins universitāti pabeidza 1962. gadā. 1962.–1964. g. studēja Latvijas Valsts universitātes aspirantūrā, tomēr politisko apstākļu dēļ studijas nepabeidza³. No 1964. gada viņš mācīja Kauņas politehniskā institūta Viļņas filiālē (ko vēlāk pārveidoja par Viļņas inženierbūvniecības institūtu, tagad – Viļņas Ģedimina tehniskā universitāte), Valodu katedrā, 1983.–1989. g. bija katedras vadītājs. 1969. g. aizstāvēja filoloģijas zinātņu kandidāta (tagad – doktora) disertāciju *Lietuvių ir kitų baltų kalbų gimininiai įvardžiai. Daryba ir linksniavimas*, 1984. g. – doktora (tagad – habilitētā doktora) disertāciju *Baltų kalbų įvardžiai: sinchronija ir diachronija*. 1972. g. ievēlēts par docentu, 1989. g. – profesoru. No 1989. g. mācīja Viļņas universitātē, 1991.–1996. g. bija Baltu filoloģijas katedras vadītājs, 1994. g. strādāja Minsteres Vilhelma universitātē, kā arī lasīja baltu salīdzināmās valodniecības lekcijas Ķelnes un Florences universitātēs. 1990.–1997. g. bija atjaunotās Lietuvišu valodas biedrības priekšsēdētājs, 1992.–1998. g. – Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs. Bija žurnālu *Baltistica* un *Gimtoji kalba* redakcijas kolēģijas loceklis, vārdnīcas *Pasaulio vietovardžių žodynas* redakcijas kolēģijas loceklis, Milānas valodnieku biedrības korespondētājloceklis.

Ceturtajā kursā Alberts Rosins ķērās pie sava skolotāja Jona Kazlauska piedāvāta temata – sāka pētīt lietuvišu valodas vietniekvārdus. Tādā veidā vietniekvārdi kļuva par Alberta Rosina zinātniskā ceļa pamatu, to cilmes un attīstības problēmām viņš ir veltījis monogrāfijas *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra* (1984), *Baltų kalbų įvardžiai* (1988), *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida* (1995), *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai: funkcijos ir semantika* (1996), *Mikalojaus Daukšos tekstų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra* (2001) un *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra: sinchronija ir diachronija* (2009). Albertu Rosinu, bez šaubām, var saukt par ievērojamāko vietniekvārdu pētnieku, par darbiem šajā jomā viņam piešķirta Jona Kazlauska (1990), Lietuvas zinātnes (1997) un Lietuvas zinātņu akadēmijas Kazimiera Būgas prēmija (2009).

No pašiem studiju aizsākumiem Alberts Rosins bija saistīts ar latviešu valodu: tajā viņš uzrakstīja arī savu pirmo zinātnisko rakstu. Studentiem profesors cītīgi atklāja sarežģītu un interesantu latviešu valodas vēstures, fonētikas, morfoloģijas un sintakses pasauli, lasot baltu filoloģijas lekcijas bakalaurantiem, vadot latviešu valodas un tās vēstures, baltu valodu salīdzināmās gramatikas, baltu valodu sastatāmās morfoloģijas seminārus maģistrantiem un doktorantiem. Baltistikas katedras kolēģus viņš mēdza uzrunāt latviski, kā arī uzdāvināt kādu žurnālu vai avīzi latviešu valodā. Ievērojams ir profesora kā letonista ieguldījums latviešu valodas nomena pētījumos – monogrāfija *Latvių*

³ Par savām studijām Rīgā Alberts Rosins stāsta Ģedimina Zemlicka rakstā *Latvistikos sala Vilniaus universitete (Mokslo Lietuva, 2008, Nr. 9.)*

kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: sinchronija ir diachronija (2005). Tajā pašā laikā tā ir arī viņa pateicības izpausme saviem skolotājiem – docentiem Jonam Kabelkam, Jānim Kušķim, profesoriem Arturam Ozolam, Martai Rudzītei.

Bez vēsturiskās morfoloģijas jautājumiem profesors daudz uzmanības veltīja valodas prakses lietām: kopš 1965. gada viens pēc otrā klajā nāca raksti par valodas kultūras jautājumiem periodiskajos izdevumos *Buitis*, *Gimtoji kalba*, *Inžinerija*, *Kultūros barai*, *Lietuvos aidas*, *Literatūra ir menas*, *Mūsų kalba*, *Tarybinis mokytojas*, *Vakarinės naujienos*. Lasītāji gaidīja šādus rakstus, kuros Alberts Rosins kopt valodu bieži vien mudināja nevis ar didaktiskiem aizliegumiem, bet ar ironiskām noskaņām. Grāmatiņa ar šādiem, reizēm pat vārsmotiem, tekstiem *Tik prašau be isterijos* 2005. gadā iznāca kā žurnāla *Gimtoji kalba* 12. numura pielikums. Valodas prakses speciālistiem ir noderīgas dažas kopā ar līdzautoriem sastādītas būvniecības terminu vārdnīcas: *Rusų–lietuvių kalbų statybos terminų žodynas* (kopā ar Jokūbu Kivilšū un Antanu Kudzi, 1992) un *Anglų–lietuvių kalbų statybos terminų žodynas* (kopā ar Antanu Kudzi un Biruti Kudzieni, 1993).

Profesora Alberta Rosina darbi aplūkoti recenzijās: piemēram, D. Tekorienē 1987, *Baltistica* 23(1), 86–92; G. Michelini 1985, *Aevum: Rassegna di scienze storiche linguistiche e filologiche* 3: Anno LIX settembre-dicembre, 576–577; V. Mažiulis 1994, *Baltistica* 27(2), 93–96; J. Kušķis 1996, *Baltu filoloģija* 6, 87–88; O. Poljakov 1996, *Baltistica* 31(1), 114–118; J. Pajēdienē 2001, *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 202–212; B. Maskuliūnas 2002, *Archivum Lithuanicum* 4, 223–226; W. R. Schmalstieg 2002, *Baltu filoloģija* 11(2), 115–122; W. R. Schmalstieg 2007, *Res Balticae* 11, 155–164; W. R. Schmalstieg 2010, *Baltistica* 45(1), 139–145. Daudzus pētījumus ir recenzējis arī pats Alberts Rosins: piemēram, Rainer Eckert, *Studien zur Sprache der lettischen Volkslieder. Phraseologische, lexikalische und syntaktische Probleme*, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2007, 273 p.: *Baltistica* 42(2), 2007, 302–307; *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2002, 560 p.: *Baltistica* 39(1), 2004, 151–160; *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarē Alvydas Butkus, Kaunas: Aesti, 2003, 821 p.: *Baltistica* 39(2), 2004, 315–319; Berthold Forssman, *Lettische Grammatik*. Dettelbach: J. H. Röhl, 2001, 418 p.: *Baltistica* 36(2), 2001, p. 307–315; *Baltu filoloģija* 8, 1999, 202 p. un *Baltu filoloģija* 9, 2000, 244 p.: *Baltistica* 36(2), 2001, p. 317–320; Pēteris Vanags, *Luterāņu rokagrāmatas avoti. Vecākā perioda (16. gs.–17. gs. sākuma) latviešu teksti*, Rīga: Mantojums, Stokholma: Memento, 432 p.: *Baltistica* 36(2), 2001, 315–317. Plašu Alberta Rosina zinātnisku interešu loku atklāj dažādas pēdējos gados recenzētās monogrāfijas kā, piemēram: Danguolė Mikulėnienė 2005, *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 332 p.; Vytautas Ambrazas

2006, *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 612 p.; Zigmās Zinkevičius 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 296 p.

Četru gadu laikā Alberts Rosins sastādīja un iespiešanai sagatavoja Prana Skardžus rakstus *Rinktīnīai raštai* (1.–5. sēj., 1996.–1999. g.) un sava skolotāja Jona Kazlauska rakstus *Rinktīnīai raštai* (1.–2. sēj., 2000. g.). Ne vienu reizi vien nožēlojis, ka pašu valodnieki nogrimst aizmirstībā vai netiek pietiekami novērtēti, ar šiem sējumiem profesors viņu balsis piecēla jaunai dzīvei. Liktenis lēma, ka vēl viens Alberta Rosina nodoms – grāmata par Pranu Skardžu ar viņa vēstulēm un citiem arhīva materiāliem – ticis līdz pusei, pēkšņi pārtrūka...

Pēdējā Alberta Rosina publikācija ir atmiņas par savu skolotāju un zinātnisko darbu vadītāju Jonu Kazlausku nesen iznākušajā grāmatā *Baltistikos qžuolas. Jono Kazlausko gyvenimas ir darbai* (sastādījušās Ramutė Šimukauskaitė, Regina Venckutė, 2010, Kaunas: Arx Baltica, 163–167). Tajās viņš J. Kazlausku sauc par spožu bāku. Īstenībā šādus vārdus mēs, profesora Alberta Rosina doktorantes, varam attiecināt arī uz savu skolotāju, kurš savus audzēkņus vienmēr rūpīgi vadīja, atbalstīja, viņiem uzticējās un mudināja meklēt savu atklājumu ceļu – loģisku, oriģinālu un faktos balstītu. Mūsu atmiņā viņš vienmēr būs tāds, kas sniedz pārliecību un spēku. Ar lielu cieņu un pateicību atceramies savu izvīlo skolotāju – sirsnīgu cilvēku, talantīgu un drosmīgu zinātnieku⁴.

Eglė Žilinskaitė
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513, Vilnius, Lietuva
egle.zilinskaite@flf.vu.lt

Aušra Kaikarytė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva
ausra.kaikaryte@lki.lt

⁴ Plašāku rakstu par profesoru Albertu Rosinu ar viņa kolēģu un doktorantu atmiņām skat. Eglė Žilinskaitė, Aušra Kaikarytė 2010, In memoriam. Mūsų Profesorius Albertas Rosinas (1938–2010), *Gimtoji kalba* 8, 21–29.

**Saulius Ambrazas
(1957–2010)**

2010 m. rugpjūčio 30-osios rytą, sulaukęs vos 52 metų amžiaus (buvo gimęs 1957 m. lapkričio 5 d.), pasitraukė Lietuvių kalbos instituto Vilniuje vyriausiasis mokslo darbuotojas, habil. dr. SAULIUS AMBRAZAS, žymus lietuvių ir baltų kalbų istorinės žodžių darybos specialistas, *Baltu filologija*, *Archivum Lithuanicum* žurnalų, tęstinio leidinio *Senovės baltų kultūra* redkolegijų narys, dviejų monografijų ir daugelio mokslo straipsnių, recenzijų autorius.

* * *

Nesitiki, kad Saulius išėjo. Jis buvo iš tų žmonių, kurie ženkliai veikė mano mintis ir biografiją, nuolat palaikė ir skatino dirbti. Iš dalies Sauliaus energija priviliojo mane iš Vilniaus universiteto į Lietuvių kalbos institutą. Tada man rūpėjo atsidėti mokslo darbui, o institute Saulius, kartu su Birute Vanagiene, buvo tie žmonės, kurių entuziazmas ir smalsumas mokslui augino ir mano užsiedimą. Buvusiuose senuosiuose Lietuvių kalbos instituto rūmuose (Antakalnio g. 6), užlipęs į ketvirtą aukštą, didžiajame kambaryje pravėręs duris nuolat matydavai palinkusią Sauliaus nugarą; nepašauktas paprastai neatsisukdavo; laikydavo, kad jei kas eina ne pas jį, tai nereikia kreipti dėmesio. Bet kai jau atsigręždavo, tai mokslo aktualijoms aptarti visada būdavo pilnas energijos.

Saulius buvo visa širdimi atsidavęs pasirinktai mokslo sričiai – kalbos istorijai, apskritai lietuvių kalbai. Rūpėjo jam ir tą mokslą kuriantys mokslininkai. Saulius užsidegęs ragindavo pradedančius mokslininkus siekti mokslo aukštumų. Ne vienas doktorantas atsimenta Sauliaus padaršinimus, pragingimus ir nuoširdų džiaugsmą jų laimėjimais. Bet kartu jis buvo reiklus,

sau ir kitiems, rūpinosi išlaikyti lituanistikos lygį. Daug kas atsimesna Saulių nesitaikius prie konjunktūros. Pavyzdžiui, jei jis manydavo, kad disertacija silpna – per jos gynimą nedvejodamas balsuodavo „prieš“. Per mokslo darbų aptarimus Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriuje Saulius buvo vienas iš aktyviausių diskutantų. Jis paprastai būdavo labai atidžiai, nuodugniai perskaitęs rankraštį, surašęs, kaip pats sakydavo, „ilgas paklodes“ minčių. Sauliaus komentarai pasižymėdavo tokiu pačiu dvilypumu: geranoriškumu, noru paskatinti, uždegti, bet kartu ir principingumu, netolerancija kokybės stokai.

Kai kilo mintis kurti naują filologijos, išorinės kalbos istorijos mokslo žurnalą, vėliau pavadintą *Archivum Lithuanicum*, Saulius buvo vienas iš tų mokslininkų, su kuriais ėmėme tartis, ar, ir jei taip, tai kaip žurnalą pradėti. Kaip dabar atsimenu tą tarpuvartę Pilies gatvėje, kurioje po pasisėdėjimo kavinėje Saulius traukė cigaretę ir nustebeęs priėmė mano pasiūlymą skeptiškai: kam gi reikia dar vieno žurnalo? Esą pakanka žurnalo, kur kalbininkai gali spausdintis – frazė, kurią žurnalo rengimo pradžioje dažnai girdėjome ir iš kitų kolegų lūpų. Bet visai kaip ir anas Saulius iš Apaštalo Darbų, po kelių intensyvaus svarstymo dienų jis „atsivertė“ – persigalvojo ir nusprendė, kad tokio žurnalo reikia, noriai tapo žurnalo kūrimo iniciatyvinės grupės ir vėliau redkolegijos nariu bei nuolatiniu palaikytoju. Nors pats buvo kitos, vidinės kalbos istorijos srities atstovas, Saulius pripažino situaciją naujam žurnalui subrendus.

Skaitinėju elektroninius Sauliaus laiškus, kurių pirmas turbūt yra dar 1998 m. vasario 10 dienos, rašytas kartu su Onute Aleknavičiene, Lietuvių kalbos institute tik atsiradus elektroniniam paštui:

„Tikra tiesa, kad mes esame jau raštingi ir naudojames e-paštu. Siunčia-me Tau pirmuosius sveikinimus iš Antakalnio rūmų Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus. Ačiū už laišką. Tu bene pirmas iš toliau parašęs į mūsų pašto dėžutę. Pas mus viskas gerai. Pagaliau išsisprendė mūsų Instituto byla: pratęsė jo statusą neribotam laikui ir pinigėlių šiems me-tams davė. Taigi raudonas kūjis bent dabar atsitraukė, toliau matysim. Onutė dirba iš peties, štai jau antrą straipsnį bebaigianti. Aš, t. y. Saulius, rašau savo knygos išvadinę dalį, gal pavyks šiais metais įkišti į leidyklą. [...] vasario 17 d. įvyks Pėterio Vanago svarstymas Baltistikos katedroje. Tiesa, jis gina ne knyga, o straipsnių rinkinį.“

Laiškas atrodo labai simboliškas – Saulius toks dažniausiai ir buvo dažnuose mūsų pokalbiuose ir laiškuose – besirūpinantis dviem pagrindiniais dalykais: a) mokslo politika (čia minėjo Rusijos krizės grėsmę Lietuvių kalbos institutui išlikti 1997–1998 metais) ir b) mokslininkais bei jų tyrimais (Onos

Aleknavičienēs straipsnī, jo paties monografija, Pēterio Vanago habilitacija). Ne visada mūsu nuomonēs su Sauliumi sutapdavo, bet paprastai tai būdavo ne mokslo ar mokslo politikos, o administravimo dalykai.

* * *

Saulius buvo gimęs Kaune, o 23-iąją vidurinę mokyklą baigęs Vilniuje. 1981 metais baigė Vilniaus universitetą, 1984 metais apgynė disertaciją *Veiksmazodžių abstraktai (nomina actionis) senojoje lietuvių kalboje*. Lietuvių kalbos institute (iki 1990-ųjų – Lietuvių kalbos ir literatūros institutas) dirbo nuo 1984 m. iki mirties: jaunesniuju moksliniu bendradarbiu, nuo 1989 m. – moksliniu, nuo 1991 m. – vyresniuju moksliniu, ir nuo 1995 m. – vyriausiuju moksliniu bendradarbiu (vyriausiuju mokslo darbuotoju). Pirmąją savo monografiją *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmazodiniai vediniai* (1993) apgynė kaip habilitaciją. Antrąją monografiją *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai* išleido 2000 m. Trečioji, apie lietuvių kalbos būdvardžių darybos raidą, ne visai baigta, liko rankraštyje. Saulius kūrė žemėlapius *Lietuvių kalbos atlaso* III tomui, buvo vienas iš sudarytojų ir redaktorių dviejų straipsnių rinkinių „Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos“, daugelio mokslo straipsnių autorius.

* * *

Jau pasirodė Sauliaus nekrologų (Ona Aleknavičienė, „In memoriam Amici Sauli Ambrazi“, *Archivum Lithuanicum* 12, 2010, 11–18; Danguolė Mikulėnienė, „Gyvenimo kadencijai pasibaigus“, *Gimtoji kalba* 9, 2010, 26–27). Paskelbta ir jo darbų bibliografija (Ona Aleknavičienė, Mindaugas Šinkūnas, „Saulius Ambrazas. Bibliografija“, *Archivum Lithuanicum* 12, 2010, 19–28), iš kurios matyti Sauliaus mokslo tyrimai.

* * *

Šalia mokslininko Sauliaus šiltai atsitemu žmogų, kuriam rūpėjo įvairiausi mokslininkų gyvenimo aspektai. Neatsisveikinu, Sauliau, kad ir toliau liktum čia pat – vis tebeпадedantis kurti ir gyventi.

Giedrius Subačius
 Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures
 University of Illinois at Chicago
 601 S. Morgan St., Chicago IL 60607-7117, USA
 subacius@uic.edu

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamu izvietojumumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

- Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all

of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

- Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XIX (1/2) 2010
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tāl. 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»